ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის
სახელმწიფო უნივერსიტეტი

ლელა ბახტაძე

გარდამავალი ეკონომიკის თეორიისა და პრაქტიკის აქტუალური პრობლემები

თბილისი
2009

UDC (უაკ) 338.24
გ – 145

რედაქტორი: ეკონომიკურ მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი
რევაზ კაკულია

რეცენზენტები: ეკონომიკურ მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი
ელგუჯა მექვაბიშვილი

ეკონომიკურ მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი
იაკობ მესხია

მონოგრაფია მიზნად ისახავს გარდამავალი ეკონომიკის ტრანსფორმაციის პრობლემების კომპლექსურ შესწავლას, საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის წინაპირობების ჩამოყალიბების და ეკონომიკური გარდაქმნების თეორიული ასპექტების გაშუქებას გარდამავალი ეკონომიკის მოთხოვნებისა და რეფორმის ახალი სტრატეგიის განხორციელების აუცილებლობის გათვალისწინებით. მაკროეკონომიკური მართვის ბერკეტების ეფექტიანი ამოქმედებისთვის საჭირო ეკონომიკური მექანიზმების გამოყენებას საბიუჯეტო, ფულად-საკრედიტო, საინვესტიციო და სოციალურ სფეროებში.

მონოგრაფიაში აქცენტი კეთდება საქართველოს ეკონომიკაში შექმნილი რეალური ვითარების სიღრმისეულ ანალიზზე, საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის შედეგების კრიტიკულ შეფასებაზე, ღია ეკონომიკისკენ სვლისა და მსოფლიო განვითარების საერთო ტენდენციების დამკვიდრებაზე.

გარდამავალი ეკონომიკის თეორიული და მეთოდოლოგიური საკითხების გამოკვლევა ხელს შეუწყობს ქვეყანაში საზოგადოების წევრთა დამოუკიდებელი ეკონომიკური აზროვნების ჩამოყალიბებას, ეფექტიანი სტრატეგიისა და ეკონომიკური პოლიტიკის შესახებ საკუთარი მიდგომების გამოკვეთას. მონოგრაფია მკითხველს გაულრმავებს ეკონომიკის ცოდნას, გამოუმუშავებს მას თეორიული და პრაქტიკული პრობლემების დამოუკიდებელი დამუშავების და ანალიზის უნარს, მისცემს შესაძლებლობას პროფესიონალურ დონეზე მიიღოს მონაწილეობა სამეცნიერო დისკუსიებში და დაასაბუთოს საკუთარი მოსაზრებები.

ISBN 978-9941-0-1192-4

წინასიტყვაობა

მონოგრაფია მიზნად ისახავს ქვეყანაში გარდამავალი პერიოდის ეკონომიკური პოლიტიკის პრობლემების კომპლექსურ შესწავლას, საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის წინაპირობების ჩამოყალიბების და ეკონომიკური ზარდაქმნების თეორიული ასპექტების გაშუქებას რეფორმის ახალი სტრატეგიის განხორციელების აუცილებლობის გათვალისწინებით. ქვეყნის მაკროეკონომიკური მართვის ბერკეტების ეფექტიანი ამოქმედებისთვის საჭირო ეკონომიკური მექანიზმების გამოყენებას საბიუჯეტო, ფულად-საკრედიტო, საინვესტიციო და სოციალურ სფეროებში.

მონოგრაფიაში აქცენტი გაკეთებულია საქართველოს ეკონომიკაში შექმნილი რეალური ვითარების სიღრმისეულ ანალიზზე, საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის შედეგების კრიტიკულ შეფასებაზე, ღია ეკონომიკისკენ სვლისა და მსოფლიო განვითარების საერთო ტენდენციების დამკვიდრებაზე.

პირველ თავში გამოკვლეულია გარდამავალი პერიოდის ეკონომიკის ტრანსფორმაციის პრობლემები, ჩამოყალიბებულია საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის წინაპირობები. განსაზღვრულია ეკონომიკური პოლიტიკის მიზნები და ეკონომიკური რეფორმის ძირითადი მიმართულებები. გამოვლენილია გარდამავალი ეკონომიკის ძირითადი წინააღმდეგობები, დასახულია მათი გადაჭრის გზები. გაანალიზებულია ეკონომიკური რეფორმების როლი და მნიშვნელობა მაკროეკონომიკური სტაბილიზაციის მიღწევაში. განხილულია გარდამავალი პერიოდის ეკონომიკური პოლიტიკის ფორმირების თავისებურებები პოსტსოციალისტურ ქვეყნებში.

ცნება „გარდამავალი ეკონომიკა“, როგორც განვითარებულ, ისე განვითარებად და ფორმირებად მაკროსისტემებში განსაზღვრავს განსახორციელებელი გარდაქმნების მიმართულებას. ცნების ამ ფორმით გამოყენება გაპირობებულია იმის აუცილებლობით, რომ ასეთი კონკრეტული ტერმინით აღინიშნოს სოციალურ-ეკონომიკური მოვლენების ერთობლიობა, რომელიც მიმდინარეობს პოსტსოციალისტურ ქვეყნებში ხელისუფლების პოლიტიკური გადაწყვეტილების მიღების შემდეგ მოახდინოს სახელმწიფო საკუთრებისა და მართვის ზღვარგადასული ცენტრალიზაციის ლიკვიდაცია და კერძო საკუთრებაზე დაფუძნებული საბაზრო ურთიერთობების დამკვიდრება.

ხაზგასასმელია ის, რომ ისტორიაში პრეცედენტი არ გააჩნია აღმოსაელეთ ევროპის და ყოფილი საბჭოთა კავშირის ქვეყნების ტერიტორიაზე წარმოქმნილ ახალ სახელმწიფოებში განხორციელებულ ცენტრალიზებული-გეგმიანი მეურნეობრიობის გარდაქმნას საბაზრო ეკონომიკად.

ეკონომიკის მართვისა და დაგეგმვის სისტემაში გამეფებულმა დეცენტრალიზაციამ, მართვის ადმინისტრაციული სისტემის ხანგრძლივმა ბატონობამ, არაპრაქტიკულმა და მოუქნელმა სამეურნეო მექანიზმმა, ეროვნული ინტერესების უგულებელყოფამ, რაც პრაქტიკულად საბჭოთა ხელისუფლების ფუნქციონირების მთელი პერიოდის მანძილზე გრძელდებოდა, ხოლო ბოლო წლებში კი „გარდაქმნის“ მოუფიქრებელი ურთიერთგამომრიცხავი რეფორმების გატარების მცდელობამ, საბჭოთა კავშირის ეკონომიკა და ფინანსები მძიმე კრიზისულ მდგომარეობამდე მიიყვანა.

1985-1990 წლებში თანდათან გამოიკვეთა პოსტსოციალისტურ ქვეყნებში ეროვნული მეურნეობის განვითარების შენელების ტენდენციები, შემცირდა საზოგადოებრივი წარმოების ეფექტიანობის მაჩვენებლები, გამწვავდა სოციალური პრობლემები, გაუარესდა მოსახლეობის მატერიალური და კულტურული კეთილდღეობის დონე. ამასთან, აღნიშნული პერიოდის ბოლო წლებში არსებითად დაირღვა სამეურნეო ცხოვრების რიტმი, დაიწყო ტრადიციული ეკონომიკური კავშირების რღვევის პროცესი, გაძლიერდა ეკონომიკური კრიზისი, გაღრმავდა შიდადარგობრივი და დარგთაშორისი დისპროპორციები, ჩამოყალიბდა ეკონომიკური და სოციალური განვითარების ტემპების დაცემის ტენდენცია.

1990 წლისთვის უკვე ნათელი გახდა, რომ არსებული სისტემის ჩარჩოებში ეკონომიკის გაჯანსაღება შეუძლებელი იყო. სოციალისტურმა დირექტიულმა დაგეგმვამ ეკონომიკური სისტემა ამოაგდო თავისი ბუნებრივი განვითარების მსვლელობიდან. სსრკ-ში მიმდინარე პროცესების ცენტრიდან მართვა შეუძლებელი იყო, რამაც განაპირობა ქვეყანაში დამკვიდრებული პოლიტიკური სისტემის ტრანსფორმაციის აუცილებლობა და მეურნეობრიობის გეგმიან პრინციპებზე უარის თქმა.

გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნები ცდილობენ დააჩქარონ თავიანთი ეკონომიკური განვითარება ახალი ტექნიკის, ტექნოლოგიების, წარმოების მართვის ორგანიზაციის, მატერიალურ და კულტურულ ფასეულობათა სისტემების მიბაძვით.

ახალი სოციალურ-ეკონომიკური სისტემის ჩამოყალიბება რთული და ხანგრძლივი პროცესია. მასზე გავლენას ახდენს პოლიტიკური,

ეკონომიკური, სოციალური, ტექნოლოგიური, ეკოლოგიური განვითარების ზოგადი კანონზომიერებები და საკუთრივ ქვეყნის სპეციფიკური პირობები. ამასთან, მან უნდა ასახოს კრიზისიდან გამოსვლის, ეკონომიკური სტაბილიზაციის ეტაპები და მისი მომავალი განვითარების მიზანმიმართულებები.

გარდამავალი ეკონომიკისთვის დამახასიათებელია მთელი რიგი ტენდენციები, რომელთაგან აღსანიშნავია:

- ეკონომიკური პროცესების შეგნებული რეგულირების ტენდენციის ფორმირება სახელმწიფოს ეკონომიკური პოლიტიკის მეშვეობით;
- ეკონომიკის განვითარების ახალი ტექნიკურ-ტექნოლოგიური საფუძვლების შექმნა, რომელსაც უნარი შესწევთ უზრუნველყოს ეკონომიკური ზრდის ახალი წყაროები და ეკონომიკის თანამედროვე სტრუქტურის ფორმირება;
- საბაზრო ურთიერთობების, როგორც რესურსების ეფექტიანი განაწილების სისტემის დამკვიდრება-განვითარების აუცილებლობის დასაბუთება;
- ღია ეკონომიკისკენ მისწრაფება, რომელიც ეროვნული მაკროსისტემის ეფექტიანობის ზრდის ამოცანებიდან გამომდინარე, განსაზღვრავს ეკონომიკის გახსნილობის საზღვრებსა და ფორმებს;
- ტენდენცია სოციალურად მდგრადი საზოგადოების ფორმირებისკენ.

ხაზგასასმელია ის, რომ არ არსებობს რეფორმების ერთიანი პაკეტი, რომელიც ვარგისი იქნება გარდამავალი ეკონომიკის ყველა ქვეყნისთვის, რამდენადაც მათი პირობები ერთმანეთისგან ბევრად განსხვავდება. უფრო მეტიც, არსებობს უთანხმოება იმაში, თუ რა ტიპის საბაზრო ეკონომიკის შექმნა არის შესაძლებელი ამა თუ იმ ქვეყანაში. მით უფრო, ყალიბდება საერთო აზრი, რომ გარდაქმნების პროცესში აუცილებელია რეფორმის მთავარი ელემენტების განსაზღვრა.

ეკონომიკური რეფორმის პროგრამის შემუშავებისას მთავარი ყურადღება უნდა მიექცეს საზოგადოების წევრთა კეთილდღეობის ამაღლებას, საზოგადოების თავმოყვარეობა შელახულ ფენებს მისცეს დაცვის გარანტიები ცელილებების კურძოდ, ფასების ზრდის, მკაცრი მონეტარული და ფისკალური პოლიტიკის გატარების პროცესში, რომელსაც მიეყენებართ უმუშევრობამდე.

გარდამავალი ეკონომიკა მოითხოვს ახალი ინსტიტუტების, სისტემების შექმნას და ახალი კანონების ამოქმედებას. კერძოდ:

- კანონები, რომლებიც განსაზღვრავს კერძო საკუთრების უფლებებს, არეგულირებს ხელშეკრულებებს, კორპორაციული საკუთრების ორგანიზაციულ ფორმებს და გაკოტრების პროცედურას;
- საგადასახადო სისტემა, რომელიც ეფუძნება მკაფიოდ განსაზღვრულ წესებს და დებულებებს;
- საინფორმაციო სისტემების (აღრიცხვა, აუდიტი, ეროვნულ ანგარიშთა სისტემა) შექმნა.

იმისთვის, რომ გეგმიანი ეკონომიკის ქვეყნებს მისცემოდათ პოტენციური ზრდის შანსი მომავალში, თამამად წავიდნენ საბაზრო ეკონომიკურ ურთიერთობათა მიმართულებით, რაც მოითხოვს მათი მეურნეობრივი ცხოვრების ფუნდამენტურ გარდაქმნებს და თვით წარმოებით ურთიერთობათა ახალი ტიპის განვითარებას. მათ აუცილებლად უნდა გამოანთავისუფლონ ეკონომიკური საქმიანობის ადრინდელ სახეობებში დაკავებული არასიცოცხლისუნარიანი რესურსები; გარდამავალ ეტაპზე ეკონომიკის აღორძინების პროცესში შესამჩნევი ხდება წარმოების დაცემა, მაგრამ აუცილებელია ეკონომიკური ზრდის უზრუნველყოფა, რომ გარდაქმნის პროცესი არ აღმოჩნდეს არც მეტად მტკივნეული და არც მეტად ხანგრძლივი. წინააღმდეგ შემთხვევაში დაიკარგება რეფორმის მხარდაჭერის ერთსულოვნება. ეს გარემოება განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებს ახალ ეკონომიკურ სისტემაზე გადასვლის პროცესის წარმატებით წარმართვას.

მონოგრაფიის მეორე თავში დახასიათებულია მაკროეკონომიკური არასტაბილურობა, როგორც გარდამავალი ეკონომიკის კანონზომიერი მოვლენა. მოცემულია არასტაბილურობის მიზეზები. გაშუქებულია ფასების ლიბერალიზაციისა და ინფლაციის, სახელმწიფო ფინანსების არამდგრადობისა და დეფიციტურობის, ეროვნული ვალუტის კონვენტირებადობისა და გაცვლითი კურსის რეჟიმის შერჩევის პრობლემები.

ეროვნულ ეკონომიკაში მიმდინარე გარდაქმნებს, რომელსაც თან ახლავს საწარმოთა ადმინისტრაციული მართვის სისტემის შეცვლა საბაზრო ურთიერთობებით, როგორც ამას ადგილი აქვს გარდამავალ ეკონომიკაში, მათი ნეგატიური გავლენა მაკროეკონომიკურ შედეგებზე მოკლევადიან პერიოდში კიდევ უფრო ძლიერდება. შედეგად მთლიანი ეროვნული პროდუქტის რეალური მოცულობის აღდგენის პროცესი ტრანსფორმაციამდელ დონემდე შეიძლება გაჭიანურდეს განუსაზღვრელი დროით.

გასათვალისწინებელია, რომ გარდამავალ პერიოდში ნებისმიერი ქვეყნის ეკონომიკის მთავარი თავისებურება – მისი გლობალური დაუბალანსებლობაა. სწორედ ეს განსაზღვრავს მაკროეკონომიკურ პრობლემას, რომელიც უნდა გადაწყდეს გარდამავალი პერიოდის განმავლობაში – ესაა სტრუქტურულ-ინვესტიციური გარდაქმნა თანამედროვე ტექნიკურ-ტექნოლოგიურ საფუძველზე. მისი გადაუდებელი გადაწყვეტით არის განსაზღვრული იმ ამოცანების სპეციფიკა, რომლებიც დგას მაკრო დონეზე ფორმირებადი საბაზრო ეკონომიკის ყველა სუბიექტის და უპირველეს ყოვლისა, სახელმწიფოსა და მისი ინსტიტუტების წინაშე.

მაკროეკონომიკური არასტაბილურობა, რომელსაც გამოვლენის მრავალი ფორმა გააჩნია, არის წარსულში და რეფორმების პერიოდში არსებული ობიექტური და სუბიექტური ხასიათის ფაქტორების ზემოქმედების, მათი ერთმანეთთან გადახლართვის შედეგი.

როგორც წესი, გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნების სასტარტო პირობები არსებითად განსხვავდება ერთმანეთისგან. განსხვავება შეიძლება იყოს მაკროეკონომიკური დაუბალანსებლობა, რომელიც შეიძლება გამოიხატოს საბიუჯეტო და საგარეო ვაჭრობის დეფიციტის, ფულის ჭარბი მასის, საგარეო ვალის ტვირთის, შეზღუდული სავალუტო რეზერვების, საბანკო სისტემაში მნიშვნელოვანი დანაკარგების და სახელმწიფო საწარმოებში ზარალის არსებობაში.

მოკლევადიანი სტაბილიზაციური პოლიტიკის გატარებასთან ერთად აუცილებელია სტრუქტურული რეფორმების დაწყება საბიუჯეტო-საგადასახადო, ფულად-საკრედიტო და საგარეო-ეკონომიკურ სფეროებში, აგრეთვე სისტემური რეფორმების განხორციელება საკუთრებითი ურთიერთობების, საწარმოთა, ფასებისა და შრომის ბაზრის მართვის სფეროში. გრძელვადიან პერსპექტივაში სტაბილიზაცია შეიძლება იყოს უზრუნველყოფილი მხოლოდ იმ შემთხვევაში, როდესაც ქვეყანას შემუშავებული ექნება არაპირდაპირი მაკროეკონომიკური კონტროლის მექანიზმები.

მონოგრაფიის მესამე თავში განხილულია სახელმწიფოს ეკონომიკური როლის ტრანსფორმაციის ზოგადი ტენდენციები და თავისებურებანი. განსაზღვრულია სახელმწიფო რეგულირების მიზნები და ამოცანები. შემოთავაზებულია ქვეყნის ეკონომიკური პოლიტიკის სტრატეგია პოსტინდუსტრიალიზაციისაკენ მიმავალ გზაზე. დასაბუთებულია, რომ სახელმწიფოს აქტიური ფუნქციონირების გარეშე შეუძლებელია საბაზრო ურთიერთობებზე გადასვ-

ლა, სოციალურ-ეკონომიკური სისტემის არასრულყოფილების დაძლევა და პროგრესის მიღწევა.

გარდამავალ პერიოდში სახელმწიფოს ეკონომიკური როლი და ადგილი კარდინალურად იცვლება. რადგან საჭიროა, ერთი მხრივ, მკაცრად ცენტრალიზებული სახელმწიფო რეგულირებისა და სექტორის დემონტაჟი, მეორე მხრივ კი, ეკონომიკის სახელმწიფოებრივი მართვის სრულიად ახალი სისტემის ჩამოყალიბება. ეს მოითხოვს ეკონომიკაში სახელმწიფოს დომინირებადი როლის ლიკვიდაციას, კერძო საკუთრების ინსტიტუტის ლეგიტიმიზაციას, განსახელმწიფოებრივებას, პრივატიზებას, კონკურენციული გარემოს ფორმირებას. ახალი საბაზრო ინსტიტუციური გარდაქმნების განხორციელებას, საზოგადოებრივი და კერძო ინტერესების ჰარმონიზაციას. მართალია, სახელმწიფოს დომინირებადი როლი უნდა მოისპოს, მაგრამ ახალი ინსტიტუციური გარემოსა და საბაზრო კულტურის ჩამოყალიბება სახელმწიფოს აქტიური საკანონმდებლო, მაკოორდინირებელი და მასტიმულირებელი ზემოქმედების გარეშე ვერ განხორციელდება.

სახელმწიფოს ეკონომიკური როლის შეფასებისთვის მთავარია არა მისი ეკონომიკაში ჩარევის ხარისხი, სახელმწიფო რეგულირების მასშტაბები, არამედ მისი ეფექტიანობა და სახელმწიფოს ეკონომიკური როლის ოპტიმიზაცია, მნიშვნელოვანია აგრეთვე რამდენად პასუხობს იგი ისტორიულ გამოწვევებს და ქვეყნის განვითარების მოთხოვნებს.

გარდამავალი ეკონომიკის სახელმწიფო რეგულირების ეფექტიანობის განსაზღვრისას საჭიროა ჯერ ერთი, შემოწმდეს მიღებული შედეგების შესაბამისობა დასმულ სოციალურ-ეკონომიკურ მიზანთან. ამასთან, შეფასებულ იქნეს ასეთი შესაბამისობის დონე; მეორე, დასახული მიზნის მიღწევა დაკავშირებულ უნდა იქნეს გარკვეულ ხარჯებთან (სასურველია მათი მინიმუმამდე შემცირება). ეროვნული მეურნეობის სახელმწიფო რეგულირების ამ გზით შეფასებას სხვაგვარად მის ეკონომიკურ ეფექტიანობას უწოდებენ.

თანამედროვე მსოფლიოში ჯერჯერობით მხოლოდ სახელმწიფო წარმოადგენს საზოგადოების ერთადერთ სუბიექტს, რომელსაც შეუძლია ძველი ეკონომიკური სისტემის ახლით შეცვლის საქმეში შეასრულოს ტრანსფორმაციის პროცესის ორგანიზატორის ფუნქცია. ამ პერიოდში მან აქტიური ზეგავლენა უნდა მოახდინოს ეკონომიკაზე და მონაწილეობდეს მასში საზოგადოების მიერ მის მიმართ დელეგირებული რწმუნებების საფუძველზე თავისი უნიკალური შესაძლებლობების წყალობით. აქედან ცხადია, რომ სახ-

ელმწიფოს მონაწილეობა ამ პროცესში ობიექტურად აუცილებელია, უფრო მეტიც, მას გადამწყვეტი როლი ენიჭება.

ეროვნული მეურნეობის მართვაში სახელმწიფოს მონაწილეობის ძირითად მიზანს წარმოადგენს ძველი ეკონომიკური სისტემის რეფორმირების პროცესის პოტენციური შესაძლებლობების რეალიზაცია და ხელსაყრელი პირობებისა და ინსტიტუტების შექმნა ახალი სისტემის განვითარებისთვის.

ტრანსფორმირებადი ეკონომიკის პირობებში მიმდინარეობს ეკონომიკის არაპირდაპირი რეგულირების ეფექტიანი მექანიზმების შერჩევისა და აპრობაციის პროცესი. ტრანსფორმაციის საწყის ფაზაში მათი როლი ჯერ კიდევ არ არის მნიშვნელოვანი. მათი მნიშვნელობა იზრდება საბაზრო ურთიერთობების განვითარების და სრულყოფის კვალობაზე. დროთა განმავლობაში, როცა არაპირდაპირი მეთოდების რეალიზაციის ფორმები მიაღწევს საჭირო შედეგს და სტაბილურობას, მათ უპირატესობა ენიჭებათ რეგულირების პირდაპირ ფორმასთან შედარებით, რამდენადაც ისინი არ ეწინააღმდეგება ძირითადი რეგულატორის – საბაზრო მექანიზმის მოქმედებას, არამედ მხოლოდ ავსებს მას, უფრო ნაყოფიერს ხდის მის ფუნქციონირებას.

ეკონომიკის სტრუქტურული და ინსტიტუციური გარდაქმნა – ხანგრძლივი პროცესია. თუ ეს პროცესი ატარებს ორგანიზებულ, მიზანმიმართულ ხასიათს, იგი წარმოადგენს კონკრეტული, კოორდინირებული ღონისძიებების ჯაჭვს, რომლის ინიციატორადაც სახელმწიფო გამოდის.

რეფორმირებად სისტემაში ინსტიტუციური გარდაქმნა გულისხმობს ეროვნული ეკონომიკის ყველა დონეზე ინსტიტუტების შექმნის პროცესს. უფრო მნიშვნელოვან როლს ასრულებენ ინსტიტუტები მაკროდონეზე – ისინი განსაზღვრავენ შიდა ეროვნული ბაზრის და მთლიანად სისტემის ხასიათს. ყველაზე მნიშვნელოვანია კერძო საკუთრების ინსტიტუტი, რამდენადაც სწორედ ის უზრუნველყოფს ბაზარზე ფუნქციონირებადი სუბიექტების შედარებითი თავისუფლების შესაძლებლობას ეკონომიკური გადაწყვეტილებების მიღებისას, განსაზღვრავს მათ ეალდებულებებს და პასუხისმგებლობას, ასტიმულირებს დანახარჯების შემცირებას და რესურსების რაციონალურ გამოყენებას.

პოსტსოციალისტური ქვეყნების ეკონომიკის რეფორმირების პრაქტიკამ ცხადყო, რომ ინსტიტუციური შემადგენლის არარსებობა აძლიერებს ინფორმაციულ განუსაზღვრელობას, ამაღლებს რისკის ხარისხს გაცვლითი პროცესების განხორციელებისას და კონტრაქტების დადებისას, რაც იწვევს საქონელსა და მომსახურებაზე

ეკონომიკური, სოციალური და ტრანსაქციული დანახარჯების გაზრდებას. ინსტიტუციური გარემოს გარეშე საბაზრო მექანიზმი არ მუშაობს. თანამედროვე ინსტიტუტების აგების და განვითარების პრინციპი მდგომარეობს ურთიერთდამოკიდებულების ხელშეკრულებისა და კონტრაქტის სახით გაფორმებაში, რაც დაბლა სწევს ინფორმაციული განუსაზღვრელობის და რისკის დონეს, უზრუნველყოფს გარკვეულ გარანტიებს, ამცირებს ტრანსაქციულ დანახარჯებს.

მონოგრაფიის მეოთხე თავი ეძღვნება განსახელმწიფოებრივების პროცესისა და პრივატიზაციის არსის, გზებისა და მეთოდების ახსნას, პრივატიზაციის სოციალურ-ეკონომიკური ეფექტის გაანალიზებას, სახელმწიფო საკუთრების მართვის სტრატეგიის შემუშავებისა და საწარმოთა რესტრუქტურიზაციის განხორციელების გზების ძიებას, პრივატიზაციის თავისებურებებისა და პრობლემების გამოვლენას პოსტსოციალისტურ ქვეყნებში.

საბაზრო ეკონომიკაზე გარდამავალ პერიოდში ეკონომიკური პოლიტიკის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი მიმართულებაა საკუთრებითი ურთიერთობების ტრანსფორმაცია, რომლის მიზანს წარმოადგენს საბაზრო ურთიერთობების მოთხოვნათა შესაბამისად საკუთრებისა და მეურნეობრიობის მრავალფეროვნების დამკვიდრება, მრავალწყობიანი ეკონომიკის ჩამოყალიბება, მატერიალური წარმოებისა და მომსახურების სფეროში რეალური მეურნეების ფორმირება, მწარმოებლური შრომის მოტივაციის შექმნა და ქვეყნის ფინანსური მდგომარეობის გაჯანსაღება.

პრივატიზებას ბევრი განისილავს როგორც განსახელმწიფოებრივების ძირითად ფორმას და ეკონომიკური რეფორმის ცენტრალურ რგოლს.

გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნის მთავრობები პრივატიზაციის განხორციელებისას გამოიყენებენ სხვადასხვა მიდგომებსა და მეთოდებს.

იმ პირობებში, როცა ხორციელდება სხვა სახის გარდაქმნები – ფასებისა და საგარეო ვაჭრობის ლიბერალიზაცია, გაღაიჭრება ეროვნული ვალუტის კონვერტირებადობის საკითხი, მოქმედებაში შედის შესაბამისი კანონმდებლობა, საწარმოებისათვის წესდება მკაცრი ფინანსური შეზღუდვები და ხელმძღვანელობას ეძლევა ფასების, ხელფასის განსაზღვრისა და რესურსების განთავსების უფლება პრივატიზაციას ეკისრება:

- აამაღლოს შრომის მწარმოებლურობა. ვინაიდან საწარმოთა მფლობელებსა და მმართველებს თავიანთი მდგომარეობის

გაუმჯობესებისა და გაკოტრების ალბათობის შემცირების მიზნით უნდა ეფექტიანად მოქმედების სურვილი და მისწრაფება;

- შეამციროს საქონლის დეფიციტი და სიჭარბე. საწარმოებმა ეფექტიანი მოქმედების უზრუნველსაყოფად ყურად უნდა იღონ მომხმარებელთა სურვილები. ეს მოითხოვს იმის ანალიზსა და შესწავლას რა სახის და როგორი ხარისხის პროდუქცია სჭირდება მყიდველებს, მომხმარებელთა რაოდენობის განსაზღვრას, რომელსაც შეუძლია აღნიშნული საქონლის შეძენა;
- გააძლიეროს კონკურენცია. პრივატიზაცია ხელს უწყობს სახელმწიფო საწარმოთა მონოპოლიური უფლებების შემცირებასა და კონკურენციის განვითარებას.

პოსტსოციალისტური ქვეყნების ეროვნული მეურნეობის უმეტეს ან ყველა დარგში პრივატიზაციის ძლიერი მხარდაჭერა შედეგია სახელმწიფო საწარმოთა არადამაკმაყოფილებელი მუშაობის, არაეფექტიანობის, სურვილის – ამაღლდეს შრომის მწარმოებლურობა და შემცირდეს დაბალი ხარისხის პროდუქციის გამოშვება, რომლის ყიდვა ადამიანებს არ სურთ.

ისტორიულად არსად, არც ერთ ქვეყანაში არ ყოფილა მცდელობა ასეთი კოლოსალური მასშტაბის პრივატიზაციის განსახორციელებლად. ბევრი მიიჩნევს, რომ მასობრივი პრივატიზაცია საბაზრო ეკონომიკის მნიშვნელოვანი ასპექტია და რომ ის უნდა განხორციელდეს რაც შეიძლება სწრაფად. ამის ერთ-ერთი მოტივი არის იმის რწმენა, რომ კერძო კომპანიები აუცილებელია საბაზრო ეკონომიკისთვის. აღსანიშნავია ის ფაქტი, რომ მრავალი პრობლემა წამოიჭრება განსაკუთრებით მსხვილ სახელმწიფო საწარმოთა პრივატიზაციის პროცესში. ეჭვგარეშეა, რომ იგი ყველაზე უფრო რთულია ეკონომიკური რეფორმის ამოცანებს შორის. პრივატიზაციის პროცესის წარმატებით განხორციელება დიდ დროსა და ძალისხმევას მოითხოვს.

გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნებში საკუთრების განსახელმწიფოებრიობისა და პრივატიზების საკვანძო პრინციპებად მიჩნეულ უნდა იქნეს კომპლექსურობა, ეტაპობრიობა, მრავალფეროვნება, დარგებისა და სუბიექტების სპეციფიკის გათვალისწინება, ამ პროცესის გონიერული სახელმწიფოებრივი რეგულირება.

იმისთვის, რომ პრივატიზაცია წარმატებული იყოს, აუცილებელია სხვა რეფორმების გატარებაც. კერძოდ, ფასების რეფორმა, მკაცრი საბიუჯეტო შეზღუდვების და კონკურენტული გარემოს ფორმირება, ისეთი კანონების მიღება, რომლებიც წაახალისებდა ეფექტიანად მოქმედ საწარმოებს და კაპიტალის დაგროვებას.

წარმატებული პრივატიზაცია მოითხოვს ასევე კაპიტალის შეწყმას, პროფესიონალურ ცოდნას მმართველობის სფეროში, ტექნიკურ გამოცდილებას, ჭართო ინფორმაციის ფლობას ბაზრებსა და პროდუქციაზე.

განსახელმწიფოებრიობის და საკმაოდ მრავალრიცხოვანი კერძო, აქციონერული მესაკუთრეების ფენის შექმნის პროცესმა ვერ შეცვალა პოსტსოციალისტური ეკონომიკის მონოპოლისტური ხასიათი, ნულამდე დაიყვანა რა პრივატიზაციის პროცესში კონკურენტული საბაზრო გარემოს შექმნით მოსალოდნელი სოციალური ეფექტები. თანაც გარდამავალი ეპოქის ბევრ ქვეყანაში ეკონომიკის მონოპოლიზაციის ხარისხი რეფორმების მიმდინარეობასთან ერთად არ მცირდება, მხოლოდ იცვლება მისი ფორმები: სახელმწიფო მონოპოლიას ცვლის კერძო.

მონოგრაფიის მეხუთე თავში გამოკვლეულია სოციალური რისკის ბუნება და ფორმები. დახასიათებულია რისკის თავისებურებანი გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნებში. შემოთავაზებულია რისკის მართვის მექანიზმი მიკრო და მაკრო დონეზე. ჩამოყალიბებულია რისკების კონცეფცია და სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების სტრატეგია გარდამავალ ეკონომიკაში. განხილულია სოციალური დაცვის თავისებურებანი და შემოთავაზებულია სოციალური დაცვის პროგრამები პოსტსოციალისტურ ქვეყნებში.

გარდამავალ პერიოდში სოციალური პოლიტიკის თავისებურება მდგომარეობს მის მრავალვარიანტულობაში, ალტერნატიულობაში, არასტაბილურობაში, როცა დროის მოკლე პერიოდის განმავლობაში შეიძლება რადიკალურად შეიცვალოს სოციალური პოლიტიკის მიზნები, მისი შინაარსი და როლი. აღნიშნული იმით აიხსნება, რომ გარდამავალი პერიოდის სოციალური პოლიტიკა მნიშვნელოვნად არის დამოკიდებული სუბიექტურ ფაქტორებზე (ეკონომიკური განვითარების არსეული დოქტრინის, საზოგადოებაში პოლიტიკური სიტუაციის) და ობიექტურად მოცემულ შეზღუდვებზე.

ობიექტურ შეზღუდვებს, რომლებიც გაეცნას ახდენენ სოციალური პოლიტიკის და მისი განხორციელების მექანიზმის მიზნობრივ ფუნქციაზე, მიეკუთვნება: რეფორმის სოციალური დანახარჯები (მოსახლეობის ცხოვრების დონის დაცემა, მასობრივი სიღარიბე, მასობრივი უმუშევრობა და სხვ.) რომლებიც წარმოიშობა რეფორმის პირველ წლებში და რომლებმაც შემდგომ მყარი, ძნელად რეგულირებადი ხასიათი მიიღო. ამ და სხვა შეზღუდვათა გამო გარდამავალ პერიოდში სოციალური პოლიტიკა მოქცეულია გარკვეულ ჩარჩოებში.

პოსტსოციალისტური ქვეყნების საერთო მახასიათებელია სოციალური დაცვის პოლიტიკის ისეთი სტრატეგიის შერჩევა, რომელიც ზღუდავს სოციალურ პოლიტიკას მოსახლეობის ცალკეული ნაკლებადდაცული კატეგორიისთვის დამხმარების გაწევამდე. საზოგადოების სხვა დანარჩენი შრომისუნარიანი წევრებისთვის წარმართველი ხდება ინდივიდუალური პასუხისმგებლობის პრინციპი, როცა ინდივიდების შემოსავლების დონე დამოკიდებულია მხოლოდ მათ შრომით საქმიანობაზე და ფხიანობაზე. პრაქტიკულად, ყველა პოსტსოციალისტურ ქვეყანაში რეფორმების მეორე ეტაპზე მიღებულ იქნა სოციალური კანონები, რომლებმაც მნიშვნელოვნად შეამცირეს სახელმწიფოს მიერ გარანტირებული სოციალური სტანდარტები.

რეფორმის მეორე ეტაპზე ეკონომიკური ზრდის დაწყების პირობებშიც კი სოციალური სფერო და განაწილებითი სისტემა ძველებურად რჩება ეკონომიკური ურთიერთობების ნაკლებად რეფორმირებად ნაწილად, რომელიც ჯერჯერობით ვერ გადაიქცა ეკონომიკური ზრდის დამოუკიდებელ ფაქტორად, რომელიც ზემოქმედებს მასზე ერთობლივი მოთხოვნის, დაგროვების და ინვესტიციების მეშვეობით.

უთანასწორობის მატებამ და სიღარიბის მასშტაბების ზრდამ ზიანი მიაყენა სოციალურ ეფექტიანობას, რამაც თავის მხრივ, გაავლენა მოახდინა ეკონომიკურ ეფექტიანობაზეც: სამუშაო ძალის მაღალპროფესიული, კვალიფიციური და უმაღლესი განათლების მქონე პოტენციალი, რომელიც ტრადიციულად სოციალისტური ეკონომიკის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან სოციალურ მიღწევად ითვლებოდა დაინგრა, შრომისნაყოფიერება კი 2-ჯერ დაეცა რეფორმამდელ დონესთან შედარებით, რამაც მნიშვნელოვნად შეაფერხა ეკონომიკური ზრდის პროცესი. ამ უკანასკნელზე უარყოფითად ზემოქმედებს მოსახლეობის რეალური შემოსავლების შემცირებაც, რომელიც მოსახლეობის მკიდველობითუნარიანობის დაცემას, საქონლისა და მომსახურების მოხმარების ფიზიკური მოცულობის შემცირებას იწვევს.

სიღარიბის დონის ზრდა გარდამავალ ეკონომიკაში მოწმობს იმას, რომ სახელმწიფოს „გასვლით" სოციალური სფეროდან, მისი ნაჩქარევი კომერციალიზაციით და მოსახლეობის რეფორმამდელი დაბალი „სასტარტო" შემოსავლებით, დანაზოგებისა და ინვესტიციების დაბალი დონით, კაპიტალის დაგროვების ნელი ტემპით, შრომის მწარმოებულრობისა და საშუალო შემოსავლების დაბალი დონით და ა.შ. გარდამავალი ეკონომიკები აღმოჩნდნენ „სიღარიბის მანკიერ წრეში". ამრიგად, განვითარებული ბაზრის პირობებში

ეკონომიკური ზრდისა და ეფექტიანობისადმი დაქვემდებარებული პრობლემიდან სიღარიბე გადაიქცა გარდამავალი ეკონომიკის დამოუკიდებელ მაკროეკონომიკურ პრობლემად, რომელსაც ცენტრალური ადგილი უკავია ეკონომიკური პოლიტიკის პრობლემატურ საკითხებს შორის.

მონოგრაფიის მეექვსე თავში განსაზღვრულია ფინანსური სტაბილურობის უზრუნველყოფის საქმეში საფინანსო, საბიუჯეტო, საგადასახადო, ფულად-საკრედიტო სისტემების ტრანსფორმაციის როლი და ამოცანები. ჩამოყალიბებულია საფინანსო პოლიტიკის ძირითადი მიმართულებები, განხილულია ბიუჯეტის დეფიციტის დაფინანსების წყაროების შერჩევის საკითხები გარდამავალ ეკონომიკაში. გაშუქებულია საგადასახადო სისტემისა და სფეროს რეგულირების, სახელმწიფო ხარჯების ოპტიმიზაციისა და საფინანსო ბაზრის განვითარების პრობლემები.

პოსტსოციალისტური ქვეყნების ეკონომიკურ ცხოვრებაში მნიშვნელოვან ადგილს იკავებს საბიუჯეტო, ფულად-საკრედიტო და ფასების პოლიტიკის საკითხები. ვინაიდან სწორი საფინანსო პოლიტიკის განხორციელებაზე დიდადაა დამოკიდებული ქვეყანაში ეკონომიკური ზრდის მაღალი ტემპის მიღწევა, ინფლაციის მინიმალურ დონემდე დაყვანა, უმუშევრობის შემცირება და სოციალური პრობლემების გადაწყვეტა. აქედან გამომდინარე, საბაზრო ეკონომიკის ფორმირების პროცესში აუცილებელია სახელმწიფო ფინანსური სისტემის ძირითადი რგოლი – სახელმწიფო ბიუჯეტის ფორმირებისადმი ახლებური მიდგომა, სახელმწიფო ბიუჯეტის შემოსავლისა და ხარჯების დაბალანსების, დეფიციტის რეალური საზღვრების დადგენის, საგადასახადო სისტემის სრულყოფის, საწარმოთა ფინანსების გაჯანსაღების, ფულად-საკრედიტო და ფასების პოლიტიკის რეგულირებისა და მართვის საკითხების დამუშავება.

ბიუჯეტის ფორმირების საფუძვლების სწორ გააზრებას, საშემოსავლო წყაროების და არხების წარმოქმნისა და გამოყენების მიმართულებათა შესწავლას, მასში ქვეყნის წამყვანი პოლიტიკური და ეკონომიკური პოტენციალის რაციონალურად ჩართვას უდიდესი მნიშვნელობა აქვს სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების, ეკონომიკის სტრუქტურული გარდაქმნისა და სტაბილიზაციის პროცესის დაჩქარებისთვის.

გარდამავალი ეტაპის საბიუჯეტო პოლიტიკის ურთულეს ამოცანას წარმოადგენს ეკონომიკის სტაბილიზაციის უზრუნველყოფა საბიუჯეტო სფეროს აუცილებელი, შეუფერხებელი რეფორმირების, კერძოდ, საბიუჯეტო პოლიტიკის ინსტრუმენტების გაძლიერების გზით. ბიუჯეტმა სტიმული უნდა მისცეს ეკონომიკური საქმიანობის გამო-

ცოცხლებას, განსაკუთრებით კერძო სექტორის ზრდას და ზემოქმედება მოახდინოს ეკონომიკური და ადმინისტრაციული ინფრასტრუქტურის სრულყოფაზე. რამდენადაც გარდამავალი პერიოდის საწყის ეტაპზე ერთბაშად წარმოუდგენელია საბიუჯეტო ორგანოების საქმიანობის რეფორმირება, განსაკუთრებით კი საგადასახადო სისტემის მუშაობისა და ბიუჯეტის შედგენის პრაქტიკის თვალსაზრისით, საბიუჯეტო პოლიტიკის ფორმირებისას ეს გარემოება აუცილებლად უნდა იქნეს მიღებული მხედველობაში. უფრო მეტიც, ბიუჯეტის სტრუქტურული გარდაქმნა უნდა განხორციელდეს ეტაპობრივად, იმგვარად, რომ არ შეწყდეს სახელმწიფო შემოსავლებიდან შემოსულობანი და შენარჩუნებულ იქნეს მათი უმნიშვნელოვანესი ფუნქციები. ეკონომიკის სტაბილიზაციის მიღწევისა და მდგომარეობის შემსუბუქებისთვის აუცილებელი იქნება მოკლევადიანი საბიუჯეტო პოლიტიკის გატარებისთვის დროებითი ინსტრუმენტების შემუშავება, რომ მოიგონ დრო იმ ინსტრუმენტებში სასურველი ცვლილებების შესატანად, რომლებიც უფრო ხანგრძლივ ხასიათს ატარებენ. სტრუქტურული გარდაქმნა წინა პლანზე წამოსწევს სოციალური სამართლიანობის საკითხებს, რომელთა გათვალისწინება აუცილებელია გარდამავალი პერიოდის ადრეულ ეტაპზე. ამასთან იმ ქვეყნებში, სადაც არსებობს მაღალი მგრძნობელობა სოციალური სამართლიანობისა და ჰარმონიისადმი საგადასახადო ზომები გამოყენებულ უნდა იქნეს კონსენსუსის უზრუნველსაყოფად რეფორმების წარმატებით განხორციელებისთვის.

მნიშვნელოვანია გარდამავალი პერიოდის საწყის ეტაპზე, რომელსაც თან ახლავს მაღალი ინფლაცია, იმთავითვე გატარდეს საბიუჯეტო შემოსულობათა დაცვის ღონისძიებები.

საწყის ეტაპზე ბიუჯეტი, როგორც ეკონომიკის სტაბილიზაციის ძირითადი ინსტრუმენტი, უნდა იყოს გამოყენებული: ეკონომიკიდან ლიკვიდური სახსრების ამოსაღებად, ყოველ შემთხვევაში მათი მოცულობის დამატებითი გადიდების აღსაკვეთად და ეკონომიკის სხვა სექტორების აღდგენისთვის საჭირო რესურსების უზრუნველსაყოფად.

საბაზრო ეკონომიკის პირობებში იმ ამოცანების შესასრულებლად, რომლებიც გულისხმობს სანქციების გამოყენების ახალ პროცედურებს, უზრუნველყოფილ უნდა იქნეს საგადასახადო მარეთის ორგანოების განსაკუთრებით კი, საგადასახადო უწყებების სტრუქტურის სრულყოფა. სტრუქტურული გარდაქმნების პროცესი საჭიროებს წლებს, რამდენადაც იგი მოითხოვს ყოველმხრივ რეორგანიზაციას, შესაბამისი კადრების შერჩევას და გადამზადებას. საგადასახადო ორგანოების გასაძლიერებლად

შესაძლებელია ზოგიერთი გაღამწყვეტი ნაბიჯების გადადგმა. აუცილებელია კონტროლის უფრო ეფექტიანი სისტემის შექმნა იმ ვაკუუმის შესავსებად, რომელიც რჩება ცენტრალიზებული დაგეგმვის სისტემის შეცვლის შემდეგ. აუცილებელია ასევე სახელმწიფო მოხელეთა სტიმულირების ადეკვატური სისტემის შექმნა. არსებობს იმის ალბათობა, რომ ფასების საწყისი კორექტირება მიგვიყვანს რეალური ხელფასის დონის მნიშვნელოვან შემცირებამდე. ამიტომ საგადასახადო ინსპექტორების მუშაობის წახალისების მიზნით და კორუფციის შესამცირებლად აუცილებელია ისეთი სპეციალური მექანიზმების გამოყენება, როგორიცაა, პრემიების გაცემა მათ მიერ ამოღებულ შემოსულობათა მოცულობასთან მიმართებაში.

საბიუჯეტო ორგანოებმა უნდა შეიმუშაონ ცალკეული მექანიზმები საბიუჯეტო ხარჯების პროგრამების მიზანშეწონილობის შესახებ და არ დაეყრდნონ საგეგმო გადაწყვეტილებებს. რამდენადაც მისი შემუშავებისთვის საჭიროა, გარკვეული დრო რაც კიდევ შესაძლებელს გახდის რესურსების არარაციონალურ გამოყენებას. საწყის ეტაპზე აუცილებელია კონტროლის გაძლიერება ხარჯებზე და მათ ანგარიშგებაზე. იმის გამო, რომ ბიუროკრატიულ აპარატს რამდენადმე სხვა წარმოდგენა აქვს თავის მოვალეობებზე, შესაძლებელია მნიშვნელოვანი ქაოსის წარმოქმნა, რომელმაც შეიძლება უარყოფითი გაკვეთა იქონიოს საბიუჯეტო ხარჯების პოლიტიკაზე ისეთ გადამწყვეტ სფეროებში, როგორიცაა საქონლის, მომსახურების და სოციალური უზრუნველყოფის სფეროები. სოციალური დაცვის შესაბამისი სისტემის ამოქმედება შესაძლო სიძნელეთა წარმოქმნის წინააღმდეგ მოითხოვს სოციალური უზრუნველყოფის და სოციალური დახმარების არსებული სისტემის რეორგანიზაციას, მოსახლეობისთვის ახალი შესაძლებლობების შექმნას და მათი პროფესიული გამოცდილების განვითარებას. ბიუჯეტის მიერ გათვალისწინებულმა შეზღუდვებმა და ხელფასის დონის განსაზღვრის საბაზრო პრინციპებმა უნდა განსაზღვრონ დახმარებების გადანაწილება ძირითადად მოსახლეობის ხელმოკლე და გაჭირვებული ფენების სასარგებლოდ. რაც გამოიწვევს არსებული ადმინისტრაციული მექანიზმის არსებითი რეორგანიზაციის აუცილებლობას და იგი ორიენტირებული უნდა გახდეს დახმარებების გაცემაზე ფართო მასშტაბით.

გარდამავალი ეპოქის საწყის ეტაპზე ბიუჯეტის ხარჯების მოცულობა და სტრუქტურა ყალიბდება არა ქვეყნის რეალური მოთხოვნილებების საფუძველზე, არამედ საფინანსო შესაძლებლობე-

ბიდან გამომდინარე. მიუხედავად ამისა, აუცილებელია ბიუჯეტის შედგენისას ძირითადი ყურადღება გამახვილდეს აქტიური და ქმელითი სოციალური პოლიტიკის გატარებაზე, რამაც თავისი გამოხატულება უნდა ჰპოვოს სოციალურად ორიენტირებული ბიუჯეტის კონცეფციისა და პარამეტრების შედგენაში.

საბიუჯეტო პოლიტიკის ერთ-ერთი მიმართულებაა ბიუჯეტიდან ხარჯების დაფინანსების პრიორიტეტულობის დადგენა. ცხადია, სახელმწიფო საზოგადოებრივ-ეკონომიკური საქმიანობის ყველა სფეროს ერთნაირად ვერ დააფინანსებს. რისთვისაც აუცილებელია მკაფიოდ განისაზღვროს, დასაბუთდეს და დამტკიცდეს იმ ხარჯების დაფინანსების პრიორიტეტულობა, რომელიც დროის გარკვეული პერიოდის მანძილზე უნდა გასწიოს სახელმწიფომ. გარდამავალ ქვეყნებში უპირატესობა უნდა მიენიჭოს ისეთი სფეროების დაფინანსებას, როგორიცაა ეკონომიკის სექტორი, სახელმწიფო ინვესტიციები, თავდაცვა, სოციალური ინფრასტრუქტურის დარგები, განათლება და მეცნიერება. ამასთან, მიზანშეწონილია შემცირდეს ხარჯები საკანონმდებლო და აღმასრულებელი ხელისუფლების ორგანოების შენახვაზე.

გარდამავალი ეკონომიკის საბიუჯეტო პოლიტიკის მთავარი მიმართულებაა სახელმწიფო შემოსავლებისა და გასავლების რაციონალური ორგანიზაციის საფუძველზე ბიუჯეტის დეფიციტის შემცირება დასაშვებ ზღვრამდე. ამიტომ საბიუჯეტო ღონისძიებათა შორის განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს ბიუჯეტის დეფიციტის დაფინანსების სისტემის შემუშავებას.

საბიუჯეტო დეფიციტის დაძლევისათვის მთავარ მიმართულებად უნდა ჩაითვალოს სახელმწიფო ფინანსური რესურსების მუდმივი ზრდა, რაც უნდა განხორციელდეს ეკონომიკის გაჯანსაღების, წარმოების გაფართოებისა და და ეფექტიანობის ამაღლების საფუძველზე. არ უნდა იქნეს დაშვებული ბიუჯეტის დეფიციტის საბანკო დაფინანსება, რაც აძლიერებს ინფლაციურ პროცესებს და უარყოფითად ზემოქმედებს ინვესტიციების მოცულობაზე.

მიზანშეწონილი იქნება საბიუჯეტო შემოსავლების გაზრდის მიზნით გამოშვებული იქნეს სახელმწიფო ფასიანი ქაღალდები (ობლიგაციები, სახელმწიფო მოკლევადიანი ვალდებულებები, სახაზინო თამასუქები), რომლებიც უნდა განთავსდეს ბანკებში, საწარმოებსა და მოსახლეობაში.

სახელმწიფოს საფინანსო და საკრედიტო პოლიტიკის ტაქტიკური და სტრატეგიული ხასიათის ამოცანების მაქსიმალურად ეფექტური გადაჭრის საქმეში გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭება

სახელმწიფო ვალის მართვის და რეგულირების საკითხებს. რისთვისაც აუცილებელია შეიქმნას საგარეო და საშინაო ვალის მართვის ეფექტიანი მექანიზმი. აღსანიშნავია, რომ გარდამავალი ეკონომიკის ბევრ ქვეყანაში ღღემდე ვერ ხერხდება ვალის მომსახურებისა და მართვის ცივილიზებული მეთოდების გამოყენება. საგარეო დავალიანების მართვის მთავარი მიზანი უნდა იყოს სარგებლობის მიღწევა საგარეო დაფინანსებიდან, მაკროეკონომიკური სტაბილიზაციის უზრუნველყოფა და გადახდისუნარიანობის შენარჩუნება. ამ მიზნის მისაღწევად ღრმად უნდა იქნეს გაანალიზებული ურთიერთკავშირი ინვესტიციებს, ეკონომიკურ ზრდასა და საგარეო სესხებს შორის. ხოლო შიდა ვალის მომსახურების და მართვის უზრუნველსაყოფად აუცილებელია შესაბამისი საკანონმდებლო და მეთოდური ხასიათის დოკუმენტების შემუშავება.

მონოგრაფიის მეშვიდე თავში გაშუქებულია ადამიანის არსებობის თავისებურებანი პოსტსოციალისტურ ქვეყნებში. ახსნილია ცხოვრების დონის განსაზღვრისა და სოციალური დიფერენციაციის საკითხები, განხილულია დასაქმებისა და უმუშევრობის პრობლემები, გაანალიზებულია შრომის ბაზრის განვითარების კანონზომიერებანი გარდამავალ ეკონომიკაში.

საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლისას აღგილი აქვს „ჩავარდნებს“ როგორც ეკონომიკური, ისე პოლიტიკური თვალსაზრისით. საწყის ეტაპზე ნათლად არსებობს რწმენა იმისა, რომ გარდამავალი ეკონომიკა გადაიქცევა შეუფერხებლად ფუნქციონირებად საბაზრო სისტემად, რომელიც პერსპექტივაში ცხოვრების უფრო მაღალ დონეს უზრუნველყოფს.

გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნებში ეკონომიკური რეფორმების სისწრაფე, დონე და წარმატებები განიცდის ამ ქვეყნებში პოლიტიკური არასტაბილურობის ზეგავლენას. ამ მიზეზით რეფორმების მიმდინარეობა სხვადასხვა ქვეყნებში მნიშვნელოვნად განსხვავდება ერთმანეთისგან. ეჭვს არ იწვევს ის ფაქტი, რომ ეკონომიკური გარდაქმნები, რომლებიც მიმართულია საბაზრო ეკონომიკის დამკვიდრებისთვის, დამოკიდებულია პოლიტიკურ ცვლილებებზე. შესაძლებელია საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლა უფრო ძნელი აღმოჩნდეს, ვიდრე აღმოსავლეთ ევროპასა და საბჭოთა კავშირში ტოტალიტარული რეჟიმის დამხობა, განსაკუთრებით, თუ არ არსებობს საერთო შეთანხმება საბაზრო ეკონომიკისკენ მოძრაობის საკითხებში, აგრეთვე მისი ფუნქციონირების მექანიზმის გაგებაში. 70-წლიანი ცენტრალიზებული დაგეგმვის ბატონობის შემდეგ საბაზრო ეკონომიკის მშენებლობა ხანგრძლივი და სარისკო საქმეა. როგორც კი ქრება ახალმიღწეული თავისუ-

ფლების ეიფორია და ხალხი აწყდება უმუშევრობის, სოციალური უთანასწორობის კორუფციის პრობლემებს და საერთო ეკონომიკურ განუკითხაობას (ამას განიცდის ყველა ქვეყანა გარდამავალი ეტაპის საწყის ეტაპზე), საბაზრო ეკონომიკის მიმზიდველობა შეიძლება გაქრეს, ამასთან, „გადასვლა" შეიძლება გადაიქცეს უცვლელ მდგომარეობად.

საბაზრო რეფორმების სოციალურ დანახარჯებს, სხვადასხვა ქვეყნებში მათი განსხვავებულობის მიუხედავად, აქვთ საერთო ტენდენციები, რომლებიც დაკავშირებულია მოსახლეობის ცხოვრების დონის დაცემასთან, მასობრივი უმუშევრობისა და სიღარიბის წარმოქმნასთან, მოსახლეობის შემოსავლების დიფერენციაციის გაღრმავებასთან, სოციალისტური ეკონომიკისთვის დამახასიათებელი სოციალური გარანტიების განვითარებული სისტემის ნგრევასთან.

გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნებში უმუშევრობას აქვს მასობრივი ხასიათი და მათ რიცხვში მაღალი წილითაა წარმოდგენილი კვალიფიციური სამუშაო ძალა. გარდამავალ პერიოდში ეკონომიკური აღმავლობა დიდადაა დამოკიდებული შრომითი რესურსების ცვალებად საბაზრო მოთხოვნებთან ადაპტაციის უნარზე, რომლის ხელშეწყობა უნდა განხორციელდეს დასაქმების სტრატეგიის შემუშავებით.

გარდამავალ ეკონომიკაში შრომის ბაზარი მოუქნელი სისტემის სახით წარმოგვიდგება, რომელიც უარყოფითად ზემოქმედებს უმუშევრობის შემცირებაზე და არ შეესაბამება ეკონომიკური ეფექტიანობის ან პოლიტიკური მიზანშეწონილობის მოთხოვნებს. ასეთ პირობებში გარდამავალი ეკონომიკის მქონე ქვეყნებში აქტუალური ხდება შრომის ბაზრის სახელმწიფო რეგულირების საკითხი.

პოსტსოციალისტურ ქვეყნებში მოსახლეობის დასაქმების სახელმწიფო რეგულირების სისტემის შემუშავებისას განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიექცეს დასაქმების პრინციპებზე და შრომის ბაზარზე არსებულ სიტუაციაზე არამარტო პირდაპირი – სამუშაო ადგილების შექმნას, განათლების სფეროს რეფორმირებას, პროფესიული მომზადებისა და გადამზადების პროგრამების შემუშავებას, შრომის კანონმდებლობაში ცვლილებების შეტანას და სხვა ღონისძიებების გატარებას, არამედ არაპირდაპირი, კერძოდ, ფულად-საკრედიტო და საგადასახადო პოლიტიკის, მეწარმეების სუბსიდირების, დასაქმებული მუშახელის მომზადება-გადამზადებისა და ეკონომიკური ხასიათის მქონე სხვა ღონისძიებების განხორციელებას.

გარდამავალი პერიოდი შეიძლება ჩაითვალოს დასრულებულად მხოლოდ მაშინ, როცა მიღწეული იქნება მისი ძირითადი

მიზანი – მოსახლეობის კეთილდღეობის მაღალი მსოფლიო სტანდარტების შესაბამისი დონე.

გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნებმა მიზანშეწონილია გაითვალისწინონ შრომის ბაზრის რეგულირების პროგრამის შექმნა შვედური პროგრამის მსგავსად, რომელიც უკანასკნელი ოთხი ათეული წლის მანძილზე ყველაზე წარმატებულია ევროპაში. იგი მოიცავს შემდეგ კომპონენტებს:

- გადამზადების და კვალიფიკაციის ამაღლების კურსების ორგანიზებას;
- შრომითი მოწყობის კარგად დაკომპლექტებულ სამსახურებს, რომლებსაც შეუძლიათ დახმარება გაუწიონ უმუშევრებს;
- სუბსიდიების გაცემას სამუშაოს დამკვეთებზე.

თუ ზემოთ დასახელებული ღონისძიებები არ იქნება წარმატების მომტანი, აუცილებელია შეიქმნას დროებითი სახელმწიფო დასაქმების გარანტიები.

არსებობს ძლიერი ურთიერთდამოკიდებულება უმუშევრობისთვის დახმარების ოდენობასა და უმუშევრობის ხანგრძლივობას შორის. მთლიანობაში საზოგადოება მოიგებს თუ მეტი ადამიანი იქნება ჩართული დოვლათის შექმნის პროცესში. ამიტომ კეთილგონიერული პოლიტიკა უმუშევრობისთვის არც თუ დიდ დახმარებას, რომელიც ფარავს ძირითადი მოთხოვნილებების დაკმაყოფილების ხარჯებს, შეახამებს გადამზადებაზე დანახარჯებთან, იმისთვის, რომ ადამიანმა შეძლოს ახალი პროფესიის ათვისება, რომლითაც შეეძლება სამუშაოს პოვნა. დასაქმების შვედურ პროგრამას, რომელიც ატარებს ზემოთ აღნიშნულ ოვისებას შესაშურად სამართლიანი და ეფექტიანი რეპუტაცია გააჩნია.

ჩვენი აზრით, გარდამავალი ეკონომიკის თეორიული და პრაქტიკული საკითხების გამოკვლევა ხელს შეუწყობს საზოგადოების წევრთა ეკონომიკური აზროვნების ჩამოყალიბებას, ეფექტიანი სტრატეგიისა და ეკონომიკური პოლიტიკის შესახებ საკუთარი მიდგომების გამოკვეთას.

თავი I. გარდამავალი ეკონომიკის თეორიისა და პრაქტიკის საკითხები

I.1. გარდამავალი ეკონომიკა ახალი ისტორიული ფენომენი

საზოგადოებრივი განვითარების ისტორიაში პრეცედენტი არ გააჩნია აღმოსავლეთ ევროპის და ყოფილი საბჭოთა კავშირის ქვეყნების ტერიტორიაზე წარმოქმნილ ახალ სახელმწიფოებში განხორციელებულ ცენტრალიზებულ-გეგმიანი მეურნეობრიობის გარდაქმნას საბაზრო ეკონომიკად.

ცნება „გარდამავალი ეკონომიკა", როგორც განვითარებულ, ისე განვითარებად და ფორმირებად მაკროსისტემებში, განსაზღვრავს განსახორციელებელი გარდაქმნების მიმართულებასა და ხარისხს. გარდამავალი ეკონომიკის ცნების გამოყენება გაპირობებულია იმით, რომ ერთი კონკრეტული ტერმინით აღინიშნოს სოციალურ-ეკონომიკური მოვლენების ერთობლიობა, რომელიც მიმდინარეობს პოსტსოციალისტურ ქვეყნებში ხელისუფლების პოლიტიკური გადაწყვეტილების მიღების შემდეგ მოახდინოს სახელმწიფო საკუთრებაზე მონოპოლიის და მართვის უზომო ცენტრალიზაციის ლიკვიდაცია და კერძო საკუთრებაზე დაფუძნებული საბაზრო ურთიერთობების დამკვიდრება.

ვერავინ ვერ გაითვალისწინებდა და იწინასწარმეტყველებდა იმ განსაცვიფრებელ ცვლილებებს, რომლებმაც გამოიწვია მრავალმხრივი სახელმწიფოებრივი, ინსტიტუციური და ეკონომიკური რეფორმები. ასეთი რეფორმების ექსპერიმენტები დაიწყო იუგოსლავიაში, ჯერ კიდევ მე-20 საუკუნის 50-იან წლებში. გასული საუკუნის 60-იან წლებში გერმანიის დემოკრატიულ რესპუბლიკაში განხორციელდა ფასების რეფორმა საწარმოებისთვის ფართო დამოუკიდებლობის მინიჭებით. 60-იანი წლების ბოლოს კი დაიწყო რეფორმების გატარება ჩეხოსლოვაკიასა და უნგრეთში. მაგრამ, კომუნისტურ სივრცეში პირველი, ნამდვილად წარმატებული ეკონომიკური რეფორმა დაიწყო 1978 წლიდან, კერძოდ, ჩინეთში.

მე-20 საუკუნის 80-იან წლებიდან მთელს მსოფლიოში შეინიშნებოდა წარმოებისა და პროდუქციის განაწილების სფეროში ფასებისა და საბაზრო მექანიზმის გამოყენება მზარდი მასშტაბით. ამ ათწლეულში განხორციელდა ძერები მესამე სამყაროს რიგ ქვეყნებში ავტოკრატული და მბრძანებლური ეკონომიკიდან

საბაზრო ეკონომიკისკენ, რომლის დაჩქარებაც გამოწვეული იყო, ერთი მხრივ, ამ ქვეყნების ეკონომიკური მოდუნებით, ხოლო ნაწილობრივ სესხების პირობებით (სტრუქტურული ადაპტაციის სესხებით), რომელსაც გასცემდნენ მსოფლიო ბანკი და საერთაშორისო სავალუტო ფონდი (სსფ). საბაზრო ეკონომიკისკენ და საბაზრო მექანიზმების გამოყენებისკენ მოძრაობა დაჩქარდა გასული საუკუნის 80-იანი წლების მეორე ნახევრიდან, მას შემდეგ, რაც 1985 წელს საბჭოთა კავშირში დაიწყო გარდაქმნები და საჯაროობის პროცესი. მე-20 საუკუნის 80-იანი წლების ბოლოს მან სწრაფი განვითარება ჰპოვა აღმოსავლეთ ევროპაში მიმდინარე პოლიტიკური ცვლილებების წყალობით. 1989-1990 წლებში, როცა აღმოსავლეთ ევროპის შვიდმა ქვეყანამ განაცხადა საბჭოთა კავშირისგან მათი გამოყოფისა და დამოუკიდებლობის მოპოვების შესახებ, „ცივი ომი" აღმოსავლეთსა და დასავლეთს შორის დასრულდა.

ახალი სოციალურ-ეკონომიკური სისტემის ჩამოყალიბება რთული და ხანგრძლივი პროცესია. მასზე გავლენას ახდენს პოლიტიკური, ეკონომიკური, სოციალური, ტექნოლოგიური, ეკოლოგიური განვითარების ზოგადი კანონზომიერებები და საკუთრივ ქვეყნის სპეციფიკური პირობები. ამასთან, მან უნდა ასახოს კრიზისიდან გამოსვლის, ეკონომიკური სტაბილიზაციის ეტაპები და მისი მომავალი განვითარების მიზანმიმართულებები.

იმისთვის, რომ გაეუმჯობესებინათ პოტენციური ზრდის შანსი მომავალში, გეგმიანი ეკონომიკის ქვეყნები თამამად დაადგნენ საბაზრო ეკონომიკისკენ მიმავალ გზას, რაც მოითხოვდა მათი ეკონომიკის ფუნდამენტურ გარდაქმნას და წარმოებით ურთიერთობათა ახალი ტიპის განვითარებას. მათ აუცილებლად უნდა გამოათავისუფლონ ეკონომიკური საქმიანობის ადრინდელ სახეობებში დაკავებული არასიცოცხლისუნარიანი რესურსები; გარდამავალ ეტაპზე ეკონომიკის აღორძინების პროცესში შესამჩნევი ხდება წარმოების დაცემა, რისთვისაც აუცილებელია იმის უზრუნველყოფა, რომ გადასვლის პროცესი არ აღმოჩნდეს არც მეტად მტკივნეული და არც მეტად ხანგრძლივი; წინააღმდეგ შემთხვევაში დაიკარგება რეფორმის მხარდაჭერის ერთსულოვნება. ეს გარემოება განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებს ახალ ეკონომიკურ სისტემაზე გადასვლის პროცესის წარმატებით განხორციელებას.

მე-20 საუკუნის 80-იან წლებში ტრანსფორმირებადი ეკონომიკის ქვეყნებში ეკონომიკური რეფორმების გატარების ერთ-ერთი მნიშვნელოვან მიზეზად იქცა არაეფექტიანი ეკონომიკის არსებობა, უხარისხო პროდუქციის წარმოება და დაბალი შრომის მწარმოე-

ბლურობა. ცენტრალური ხელისუფლებისთვის რთული იყო გადაწყვეტილების მიღება რესურსების და საქონლის, განსაკუთრებით კი სამომხმარებლო საქონლის ეფექტიან გადანაწილებაზე. ერთი მხრივ, იზრდებოდა დეფიციტი იმ პროდუქციაზე, რომელზედაც არსებობდა მოთხოვნა, ხოლო მეორე მხრივ – იმატა ჩაწოლილი საქონლის მარაგებმა, რაც საბოლოო ანგარიშით, დანაკარგი იყო საზოგადოებისთვის. ზემოთ აღნიშნული ქვეყნების უმრავლესობაში დაიწყო ეკონომიკური ზრდის ტემპების დაცემა. მაგრამ იმ შემთხვევაშიც კი, როცა ტემპები დამაკმაყოფილებელი იყო, ეს მიიღწეოდა არა ამ რესურსების გამოყენების ეფექტიანობის ზრდით, არამედ რესურსების მეტი ოდენობის გამოყენებით. მე-20 საუკუნის 80-იან წლებში აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნებში მოხდა წარმოების ზრდის რეალური ტემპების მკვეთრი დაცემა.

ზოგადად, ეკონომიკური ზრდა ორი ფაქტორით განისაზღვრება:

1. რესურსების ნამატით (მიწა, სამუშაო ძალა, კაპიტალი);
2. ამ რესურსების მწარმოებლურობის გადიდებით.

სოციალისტურ ქვეყნებში ეკონომიკური ზრდის 90% მიღწეული იყო რესურსების გადიდების ხარჯზე.

მე-20 საუკუნის 70-იანი წლების ბოლოს, როცა სოციალისტურ ქვეყნებში ეკონომიკური ზრდის ტემპები შენელდა, მათ შეიგნეს, რომ აუცილებელი იყო საკუთარი რესურსების გამოყენების გაუმჯობესება, რათა შესრებულიყო დასავლეთის ქვეყნებთან შედარებით ჩამორჩენის ტენდენცია.

აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნებისა და ახალშექმნილი დამოუკიდებელი სახელმწიფოებისათვის ნათელი გახდა, რომ საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლა აუცილებელი იყო, თანაც მეტად ძნელი განსახორციელებელი.

ბუნებრივია, რეფორმის არსისა და სიძნელეების შემეცნების შემდეგ პირველდაწყებითი აღფრთოვანება და ეიფორია იცვლება პესიმიზმით, იმედის გაცრუებით, აღშფოთებით, დაბნეულობით. საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლისას ხდება „ჩავარდნები" როგორც ეკონომიკური, ისე პოლიტიკური თვალსაზრისით.

როგორც წესი, ნებისმიერი ეკონომიკური რეფორმის მიზანია აამაღლოს ეკონომიკის ეფექტიანობა. კერძოდ კი:

- სტიმული მისცეს ეკონომიკის უფრო სწრაფ ზრდასა და განვითარებას;
- აამაღლოს შრომის მწარმოებლურობა;
- გააუმჯობესოს რესურსების გამოყენების ეფექტიანობა;
- აწარმოოს საკმარისი ოდენობისა და მაღალხარისხიანი პროდუქცია;

- შეამციროს იმ საქონლის მარაგები, რომელზეღაც მოთხოვნა არ არის.

გარდამავალი ეკონომიკის მქონე ქვეყნების უმრავლესობა არსებულ გამოცდილებაზე დაყრდნობით თელის, რომ აუცილებელია იმ ეკონომიკური რესურსების განაწილების სისტემიდან გადავიდეს ისეთ ეკონომიკურ სისტემაზე, სადაც საქონლისა და მომსახურების განაწილება განხორციელდება საბაზრო მექანიზმების საფუძველზე, რისთვისაც აუცილებელია ისეთი სტრუქტურების ფორმირება, რომელიც ხელს შეუწყობს საბაზრო სისტემის ეფექტიან ფუნქციონირებას. ეს სტრუქტურები უნდა მოიცავდეს საფინანსო ინსტიტუტებს, კანონებს, რომლებიც წაახალისებენ საქონლისა და მომსახურების თავისუფალ გაცვლას; სახელმწიფო ინსტიტუტებს, რომლებიც დაასტიმულირებს კონკურენციას და დაიცავს კერძო მესაკუთრეთა უფლებებს. ამასთან, სახელმწიფოს ჩარევის გარეშე შეუძლებელია მდგრადი სისტემის ჩამოყალიბება.

ამ მხრივ, რამდენადმე გამონაკლისია ჩინეთი, რომლის ხელისუფლებას მხედველობაში ჰქონდათ რა რეფორმის ზემოთ აღნიშნული კონკრეტული მიზნების მიღწევა, არ შეუსუსტებია ავტოკრატული პოლიტიკური კონტროლი მრეწველობის მძლავრ სახელმწიფო სექტორზე და ცენტრალიზებული კონტროლი ძირითად სტრატეგიულ რესურსებზე. ქვეყნის ხელისუფლება, ერთი მხრივ, იყენებს ეკონომიკაზე ცენტრალიზებული კონტროლის მექანიზმს, რის შედეგადაც სწრაფად იზრდება საბაზრო სექტორი, ძირითადად სოფლის მეურნეობაში, ადგილობრივ მრეწველობასა და თავისუფალ ეკონომიკურ ზონებში, მეორე მხრივ კი, მთავრობა ინარჩუნებს კომუნისტურ იდეოლოგიას, ზღუდავს კერძო საკუთრების უფლებებს, აწესებს პრესაზე კონტროლს, ახდენს თავისუფალი გადაადგილებისა და ადამიანური თავისუფლების შეზღუდვას. ბევრს არ სწამდა, რომ გრძელვადიან პერსპექტივაში შესაძლებელი იქნებოდა ეკონომიკური და პოლიტიკური თავისუფლების გაფართოება.

აღსანიშნავია, რომ არ არსებობს რეფორმების ერთიანი უნიფიცირებული პაკეტი, რომელიც ვარგისი იყოს გარდამავალი ეკონომიკის ყველა ქვეყნისთვის, რადგან მათი პირობები ერთმანეთისგან ბევრად განსხვავდება. უფრო მეტიც, არსებობს უთანხმოება იმაში თუ რა ტიპის საბაზრო ეკონომიკის შექმნა არის შესაძლებელი ამა თუ იმ ქვეყანაში. ამასთან, გარდაქმნების პროცესში აუცილებელია რეფორმის მთავარი ელემენტების გათვალისწინება.

ეკონომიკური რეფორმა მოიცავს შემდეგ ძირითად ელემენტებს:

მაკროეკონომიკური სტაბილიზაცია და კონტროლი. მაკროეკონომიკური სტაბილიზაცია ითვალისწინებს ეკონომიკური სისტემის ეფექტიან ფუნქციონირებას ინფლაციის უმნიშვნელო დონითა და არსებული რესურსების გამოყენების მაღალი ხარისხით. გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნებში მაკროეკონომიკური სტაბილიზაციის მიღწევა გულისხმობს:

- ისეთი გადაუდებელი და მიმდინარე პრობლემების შეფასებასა და გადაწყვეტას, როგორიცაა: სახელმწიფო ბიუჯეტის დიდი დეფიციტი, ჭარბი ფულადი მასა (ჭარბი ლიკვიდობა) და ინფლაცია, საგარეო ვაჭრობის დეფიციტი, საგარეო ვალი და უცხოური ვალუტის შეზღუდული რეზერვები;
- სოციალური დაცვის სისტემის შექმნას და სოციალური დაცვის უფლების უზრუნველყოფას;
- გრძელვადიან პერიოდში ქმედითი ფულად-საკრედიტო და ფისკალური პოლიტიკის ფორმირებას, რომელიც საშუალებას იძლევა განხორციელდეს მიმდინარე არაპირდაპირი მაკროეკონომიკური კონტროლი. ამისათვის საჭირო სპეციალური ინსტიტუტებისა და ინსტრუმენტების შექმნას, აგრეთვე ეკონომიკაში მკაცრი ფინანსური რეჟიმის შემოღებას.

ფასებისა და საბაზრო რეფორმის განხორციელება გულისხმობს:

- შიდა ფასების ლიბერალიზაციას პროდუქტებსა და მომსახურებაზე;
- საპროცენტო განაკვეთებისა და ხელფასების ლიბერალიზაციას, შემოსავლების განაწილების სისტემის გარდაქმნას;
- საგარეო ვაჭრობის ლიბერალიზაციას; სავალუტო კურსის მდგრადობას და ეროვნული ვალუტის ნორმალურ მიმოქცევას, საგარეო ვაჭრობის სფეროში კვოტების გაუქმებას და საბაჟო ტარიფების დაწევას.

რეფორმის მნიშვნელოვანი მიმართულებაა **საწარმოთა სტრუქტურული გარდაქმნა.** მცირე და მსხვილმასშტაბიანი პრივატიზაცია კი თავის მხრივ მოიცავს:

- მართვის სისტემის რეორგანიზაციას;
- საკუთრების უფლების გადანაწილებას;
- კომერციალიზაციას;
- დემონოპოლიზაციას;
- ძირითადი კაპიტალის შეფასებას, აქციების გამოშვებას;
- საცხოვრებელი ფონდის შეფასებას.

რეფორმების წარმატებით განხორციელება გულისხმობს **ფინანსური ბაზრისა და ინსტიტუტების განვითარებას,** რისთვისაც აუცილებელია:

- სამართლებრივი და მარეგულირებელი ინსტიტუტების ფორმირება;
- წარმოების მართვა, ფინანსური სექტორის ჩათვლით;
- სამთავრობო გადაწყვეტილებათა მიღების მექანიზმის განსაზღვრა და სახელმწიფო ადმინისტრირების გამკაცრება;
- საინფორმაციო სისტემების (აღრიცხვა, აუდიტი, ეროვნულ ანგარიშთა სისტემა) შექმნა.

I.2. გარდამავალი ეკონომიკის ფორმირებისა და ფუნქციონირების თავისებურებები

გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნებში ეკონომიკური რეფორმების სისწრაფე, დონე და წარმატებები დამოკიდებულია ამ ქვეყნებში პოლიტიკურ არასტაბილურობაზე. ამ მიზეზით რეფორმირების პროცესი სხვადასხვა ქვეყნებში მნიშვნელოვნად განსხვავდება ერთმანეთისგან. ეჭვს არ იწვევს ის ფაქტი, რომ ეკონომიკური გარდაქმნები, რომლებიც მიმართულია საბაზრო ეკონომიკის დამკვიდრებისთვის დამოკიდებულია პოლიტიკურ ცვლილებებზე. შესაძლებელია საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლა უფრო ძნელი აღმოჩნდეს, ვიდრე აღმოსავლეთ ევროპასა და საბჭოთა კავშირში ტოტალიტარული რეჟიმის დამხობა იყო, განსაკუთრებით, თუ არ არსებობს საერთო შეთანხმება საბაზრო ეკონომიკისკენ მოძრაობის საკითხებში, აგრეთვე მისი ფუნქციონირების მექანიზმის გაგებაში. ცენტრალიზებული დაგეგმვის მრავალათეულწლიანი ბატონობის შემდეგ საბაზრო ეკონომიკის მშენებლობა იქნება ხანგრძლივი და სარისკო საქმე. როგორც კი გაქრება ახალმიღწეული თავისუფლების ეიფორია და ხალხი აწყდება უმუშევრობის, სოციალური უთანასწორობის, კორუფციის პრობლემებს და საერთო ეკონომიკურ განუკითხაობას (ამას განიცდის ყველა ქვეყანა გარდამავალი პერიოდის საწყის ეტაპზე), საბაზრო ეკონომიკის მიმზიდველობა შეიძლება გაქრეს. ამასთან, „გადასვლა" შეიძლება გადაიქცეს უცვლელ მდგომარეობად. ზოგიერთი ქვეყანა უპირატესობას ანიჭებს შერეულ ეკონომიკას, სადაც ეროვნული ეკონომიკის მრავალ სფეროს სახელმწიფო აკონტროლებს.

პოლიტიკური არასტაბილურობა, რომელიც გარკვეული ზომით არსებობს ყველა გარდამავალ ეკონომიკაში, წარმოადგენს მრავალი ფაქტორის ურთიერთზემოქმედების შედეგს, რომლებიც ავსებენ ეკონომიკურ პრობლემებს. კერძოდ, იგი შეიძლება გამოწვეული იყოს:

ჯგუფური ინტერესებით. ყოფილ ადმინისტრაციულ-მბრძანებლური ეკონომიკის ქვეყნებში ბევრი ეწინააღმდეგება რეფორმებს, ვინაიდან ეს უკანასკნელი არყევს მათ ძალაუფლებას და მდგომარეობას. ყოფილი ბიუროკრატები და პარტიული ფუნქციონერები, რომლებიც ვერ ურიგდებიან ძალაუფლების დაკარგვას წევრიანდებიან ზოგიერთ ახლადშექმნილ პარტიებში. ამასთან, საწარმოო სფეროს მუშების და საზოგადოების გაჭირვებული ფენების მნიშვნელოვანი ნაწილი უკმაყოფილოა და ეშინია იმის, რომ სახელმწიფო საწარმოთა პრივატიზაციის შედეგად ისინი დაკრაგაენ სამუშაო ადგილს.

საბაზრო ეკონომიკის პრინციპების არცოდნით. გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნების მოსახლეობა მართალია ხედავს, რომ საბაზრო სისტემებმა დიდ წარმატებებს მიაღწიეს მატერიალური დოვლათის შექმნის, საქონლისა და მომსახურების წარმოების საქმეში, თუმცა ბევრს ცუდად ესმის როგორ ფუნქციონირებს ეს სისტემა. ყოფილი სოციალისტური ქვეყნების მოქალაქეთა მნიშვნელოვანი ნაწილისათვის ძნელია იმის გაგება, თუ როგორ ახერხებს ბაზარი რესურსების ეფექტიან განაწილებას, რაც ბადებს უიმედობის განწყობას. აღმოსავლეთ ევროპისა და ყოფილი საბჭოთა კავშირის ქვეყნებში საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლისას წარმოიშობა დიდი უთანაბრობა შემოსავლებში. ამასთან, ეკონომიკური დაცემის პერიოდში იმ დარგებში, რომლებიც განიცდიან ტექნოლოგიური გარდაქმნების სიძნელეებს ხდება დასაქმებულთა მასობრივი განთავისუფლება.

ტრანსფორმირებად ქვეყნებში დამკვიდრებულია აგრეთვე სოციალურ-ეკონომიკურ პროცესებში სახელმწიფოს ჩარევის პოლიტიკისადმი მიდრეკილება. მაგალითად, რაიმე პრობლემის წარმოქმნისას მიღებულია, რომ იგი უნდა გადაჭრას სახელმწიფომ. საქმეში წარუმატებლობისთვის პირადი პასუხისმგებლობის იდეა ან არ არის გაგებული, ან არ არის შეფასებული. საზოგადოების უმრავლესობა როცა დადებითად აფასებს სახელმწიფო კონტროლს ეკონომიკის ამა თუ იმ დარგში.

საერთო-ეროვნული და რეგიონული არასტაბილურობით. კომუნისტური რეჟიმის დამხობისა და პოლიტიკური ლიბერალიზაციის დამკვიდრების შედეგად თავი იჩინა ათწლეულების და ასწლეულების მანძილზე არსებულმა ეროვნებათაშორისმა პრობლემებმა. ეროვნებათაშორისი ურთიერთობის დაძაბულობას აქვს მეტად ფეთქებადი პოტენციალი, რაც გამოიხატა ეროვნებათაშორისი ომით აზერბაიჯანში, სომხეთში, საქართველოში, შეიარაღებული

შეტაკებებით მოლდაველთში და ჩრდილოეთ კაკასიაში და სხვა რეგიონებშიც. ეროვნებათაშორის პრობლემებთან ერთად ზოგიერთ რეგიონში აღინიშნება პოლიტიკური არასტაბილურობა, რომელიც უკავშირდება ცენტრალურ და ადგილობრივ მთავრობებს შორის უთანხმოებებს.

სწრაფი ეკონომიკური გარდაქმნების („შოკური თერაპია") მომხრეები და მოწინააღმდეგეები რეფორმის განხორციელების ტემპებთან დაკავშირებით გვთავაზობენ განსხვავებულ არგუმენტებს. მათი აზრით, რეფორმების სწრაფად განხორციელება დამოკიდებულია არა მარტო პოლიტიკურ სტაბილურობასა და პოლიტიკურ განვითარებაზე, არამედ რეფორმის განხორციელების ტემპებზე. **„შოკური თერაპიის"** პოზიციიდან მიდგომა ითვალისწინებს რეფორმების რეალიზაციას მანამ, სანამ ჩამოყალიბდება ძლიერი ოპოზიცია. **ევოლუციური ან ხანგრძლივი პერიოდის მანძილზე განხორციელებული რეფორმები** კი მოითხოვს ფართო პოლიტიკურ მხარდაჭერას, რომელიც ხშირად ძნელად მოსაპოვებელია. როგორი წამატებულიც არ უნდა იყოს სწრაფი ეკონომიკური რეფორმები მათ თან ახლავთ მნიშვნელოვანი ეკონომიკური და სოციალური დანაკარგები, უპირველეს ყოვლისა, უმუშევრობის მაღალი დონე, მოსახლეობის მნიშვნელოვანი ჯგუფების არასაკმარისი უზრუნველყოფა პროდუქტებითა და პირველადი მოხმარების საგნებით, ცხოვრების დონის დაცემა, რამაც შეიძლება გამოიწვიოს დიდი არასტაბილურობა განსაკუთრებით მაშინ, თუ უახლოეს მომავალში არ არის მოსალოდნელი ეითარების გაუმჯობესება. „შოკური თერაპიის" პოზიციიდან მიდგომას უპირატესობა აქვს იქ, სადაც ეკონომიკა ნაკლებადაა დეფორმირებული, ადამიანები კი მზად არიან რადიკალური ცვლილებების მისაღებად.

ჩვეულებრივ, სტაბილიზაციური პოლიტიკა წყვეტს იმ მოკლევადიან პრობლემებს, რომლებიც მოითხოვს დაუყოვნებლივ ზემოქმედებას, კერძოდ, როგორიცაა ინფლაცია, უმუშევრობა, სახელმწიფო ბიუჯეტის დაუბალანსებლობა, რისთვისაც გამოიყენება ფულად-საკრედიტო და ფისკალური პოლიტიკა. სტრუქტურული ადაპტაციისას საქმე შეეხება ისეთ პრობლემებს, რომლებიც ხელს უშლის გრძელვადიან ეკონომიკურ ზრდას, კერძოდ, შეინიშნება წარმოების სტიმულირების სისტემაში უწესრიგობა, ფასებზე, საპროცენტო განაკვეთებსა და ვალუტის კურსზე კონტროლის დაწესება, ზედმეტად დამამძიმებელი საბაჟო ტარიფებისა და კვოტების, გადასახადებისა და სუბსიდიების შემოღება. მეტად მნიშვნელოვანია ის გარემოება, რომ გარდამავალ ეკონომიკაში ზემოთ დასახ-

ელებული ქმედებები განხორციელდეს ერთდროულად. რადგან სტრუქტურული ადაპტაცია გაელენას ახდენს მაკროეკონომიკურ სტაბილიზაციაზე. მაგალითად, საბაჟო ტარიფების მნიშვნელოვანმა შემცირებამ შეიძლება მიგვიყვანოს იმ სახელმწიფო შემოსავლების მნიშვნელოვან შემცირებამდე, რომელიც აუცილებელია სახელმწიფო ბიუჯეტის დაბალანსებისთვის, ხოლო დიდი დევალვაცია გამოიწვევს ფულის რეალური მიწოდების შეკუმშვას უფრო მეტად, ვიდრე ეს დაგეგმილია ფულის მიწოდების მარეგულირებელი ორგანოების მიერ.

ისმის კითხვა: შეიძლება თუ არა წარმატებული იყოს მაკროეკონომიკური სტაბილიზაციის მცდელობა ეკონომიკაში, სადაც სუსტადაა განვითარებული ფინანსური ინსტიტუტები და კერძო საკუთრება? მიგვაჩნია, რომ მკაცრი ფისკალური და ფულად-საკრედიტო პოლიტიკა შეიძლება ეფექტიანი იყოს როგორც საბაზრო, ისე გარდამავალ ეკონომიკაში. პოლონეთმა და იუგოსლავიამ 1990 წელს შეძლეს მკვეთრად შეემცირებინათ ინფლაცია ბიუჯეტის დადებითი სალდოს და ძალიან მკაცრი საკრედიტო შეზღუდვების შენარჩუნებით. მით უფრო, გარდამავალი ეკონომიკის პირველ ეტაპზე აუცილებელია განხორციელდეს ადმინისტრაციული კონტროლი იქ, სადაც არ არსებობს საბაზრო მექანიზმი. ასეთ პირობებში სტაბილიზაციური პოლიტიკა არ შეიძლება დაეყრდნოს იმ რეაქციას, რაც შეინიშნება განვითარებულ საბაზრო სისტემაში. ზრდადმა საპროცენტო განაკვეთმა შეიძლება კაპიტალდაბანდებათა შემცირება არ გამოიწვიოს, რამდენადაც სახელმწიფო საწარმოებს განსაკუთრებით არ აწუხებთ ის დანახარჯები, რომლებიც დაკავშირებულია კაპიტალდაბანდებებთან და ფინანსური მდგომარეობის გაუარესებასთან, რამდენადაც არ არსებობს გაკოტრების რეალური შიში. ამიტომ აუცილებელია დაწესდეს პირდაპირი კონტროლი, მაგალითად, კრედიტის ლიმიტები, სუბსიდიების შემცირება, ხელფასზე კონტროლი.

რაციონალური ფასების როლი. იმისთვის, რომ ეკონომიკა მაკროეკონომიკური სტაბილიზაციის პოლიტიკაზე ეფექტიანად რეაგირებდეს, აუცილებელია რაციონალური ფასების დაწესება. არ შეიძლება დაწესდეს მკაცრი საბიუჯეტო შეზღუდვები საწარმოთა მიმართ, თუ ფასების გაკონტროლება ხდება სახელმწიფოს მიერ და მათი დონე მნიშვნელოვნად დაბალია მდგრად დონეზე. მესაკუთრეებს და მენეჯერებს არ ექნებათ რისკის გაწევისა და წარმოების გაფართოვების სტიმულები, თუ ისინი ვერ შესძლებენ ოპტიმალური ფასების დაწესებას. რაც ცხადყოფს, რომ სტაბილი-

ზაციის ზომებთან ერთად აუცილებელია განხორციელდეს სტრუქტურული რეფორმაც.

საკუთრების უფლების მნიშვნელობა. ბევრს ეჭვი ეპარება იმაში, რომ მაკროეკონომიკური სტაბილიზაციის პირველდაწყებითი მცდელობა საკუთრების უფლების სფეროში რეფორმის გარეშე წარმატებით დამთავრდეს. საბაზრო სისტემებს ფუნქციონირება შეუძლიათ საკუთრების სხვადასხვა ფორმების პირობებში, კერძოდ, სახელმწიფო, კოლექტიური და კოოპერატიული საკუთრების ჩათვლით. ბაზარზე მრავალი სახელმწიფო საწარმო კონკურენციას უწევს კერძოს, თუმცა კერძო სექტორი მათ ადანაშაულებს არასამართლიან კონკურენციაში, რამდენადაც სახელმწიფო საწარმოები მთავრობისაგან ღებულობენ სუბსიდიებს და სხვადასხვა სპეციალურ შეღავათებს. ეკონომიკის სახელმწიფო სექტორი დიდ როლს თამაშობს დასავლეთის ზოგიერთ მაღალგანვითარებულ ქვეყანაში, მაგალითად, საფრანგეთსა და იტალიაში. ჩინეთში და ზოგიერთ სხვა ქვეყანაში სახელმწიფო და კოლექტიური საწარმოები საშინაო ბაზარზე აქტიურ კონკურენციას უწევენ კერძო სექტორს. მაგრამ, აღსანიშნავია ის ფაქტი, რომ თავისუფალი არჩევანის უფლებას, რომელიც წარმოადგენს საბაზრო ეკონომიკის ფუნქციონირების ერთ-ერთ ფუძემდებლურ პრინციპს, უკეთესად უზრუნველყოფს კერძო საკუთრება.

სტაბილიზაციის დანახარჯები. გარდამავალი ეკონომიკის პირობებში მკაცრმა ფულად-საკრედიტო და ფისკალური პოლიტიკა შესაძლოა გამოიწვიოს წარმოებისა და დასაქმების უფრო მეტად შემცირება საბაზრო ეკონომიკასთან შედარებით, რამდენადაც გარდამავალ ეკონომიკურ სისტემა'ში არ ფუნქციონირებს წარმოების ფაქტორთა ეფექტიანი ბაზრები.

ისმის კითხვა: რეალური ხელფასის დაცემა ეკონომიკაზე ახდენს თუ არა მასტიმულირებელ ზეგავლენას? საბაზრო ეკონომიკაში რეალური ხელფასის დაცემა იწვევს სამომხმარებლო ფასების შემცირებას, რაც იწვევს საქონელსა და მომსახურებაზე მოთხოვნის ზრდას, კომპანიების შემოსავლების გადიდებას და საბოლოო ანგარიშით, წარმოების, დასაქმების და ინვესტიციების გადიდებას.

გრძელვადიანი სტრუქტურული რეფორმები. მოკლევადიანი სტაბილიზაციური პოლიტიკის გატარებასთან ერთად აუცილებელია სტრუქტურული რეფორმების დაწყება საფინანსო-საბიუჯეტო, ფულად-საკრედიტო და საგარეო-ეკონომიკურ სფეროებში, აგრეთვე სისტემური რეფორმები საკუთრებითი ურთიერთობის, საწარმოთა, ფასებისა და შრომის ბაზრის მართვის სფეროში. გრძელვადიან

პერსპექტივაში სტაბილიზაცია შეიძლება იყოს უზრუნველყოფილი მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ შექმნილია არაპირდაპირი მაკროეკონომიკური კონტროლის მექანიზმები. მაგალითად, რეფორმის დაწყების პროცესში საპროცენტო განაკვეთის გადიდებამ შეიძლება არ იქონიოს გაელენა ინვესტიციების შესახებ საწარმოს გადაწყვეტილებაზე, რამდენადაც კაპიტალდაბანდებებზე მზარდი დანახარჯები შემდგომ კომპენსირებული იქნება სახელმწიფო სუბსიდიებით. მოკლევადიან პერიოდში საწარმოსათვის უნდა დადგინდეს ლიმიტები საბანკო კრედიტებზე და სუბსიდიებზე მანამ, სანამ ძალაში არ შევა საბიუჯეტო შეზღუდვის მკაცრი მექანიზმი და მმართველები ვერ გაიაზნობიერებენ, რომ საწარმოები თუ არ იმუშავებენ ეფექტიანად, გაკოტრდებიან.

ფულად-საკრედიტო პოლიტიკა. ადმინისტრაციულ-მბრძანებლური ეკონომიკის პირობებში არ არსებობდა გამოკვეთილი ინფლაცია, მაგრამ ადგილი ჰქონდა დათრგუნულ ინფლაციას, რასაც ადასტურებს საქონლის დეფიციტი და იძულებითი დანაზოგების მნიშვნელოვანი ზრდა. უმეტესწილად ეს ხდებოდა ყოფილ საბჭოთა კავშირში და ნაკლებად აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნებში. მაღალი ინფლაცია, რომელიც გამოწვეულია სამომხმარებლო საქონელზე მაღალი მოთხოვნით, წარმოადგენს გარდამავალი ეკონომიკის პრობლემას. როცა მოთხოვნა შეზღუდული არ არის და არსებობს ჭარბი ლიკვიდობა, ჩვეულებრივ წარმოიშობა ინფლაცია,რომელიც დაბლა სწევს სტრუქტურული რეფორმების ეფექტიანობას. რეფორმის განხორციელების საწყის ეტაპზე ფულად-საკრედიტო პოლიტიკის მთავარი ამოცანაა ჭარბი ფულადი მასისგან გათავისუფლება. ჭარბი ფულადი მასის პრობლემის გადაწყვეტის მიზნით მსოფლიო ბანკი გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნებს ტრანსფორმაციის საწყის ეტაპზე სთავაზობდა რამდენიმე მიდგომას[1]:

1. მოსახლეობისა და საწარმოების ხელთ არსებული ფინანსური აქტივების ნაწილის გაყინვას ან კონფისკაციას.

2. ფინანსური აქტივების რეალური ღირებულების შემცირებას ფასების გადიდების გზით.

3. სახელმწიფო საწარმოთა ძირითადი კაპიტალის გაყიდვას ფასიანი ქაღალდების აქციებისა და ობლიგაციების სახით.

პირველი და მე-2 ვარიანტების მიხედვით ჭარბი ფულადი მასის პრობლემა შეიძლება იოლად გადაწყდეს (მაგალითად, ფასე-

[1] The Economj of the YSSR. Bj the Wozld Bank, IMF, OECO and EBRD. Decetber 1990, p.22.

ბის ერთდროული აწევა ამცირებს ან შთანთქავს ჭარბ ფულად მასას), მაგრამ ამასთან, შესაძლებელია შემცირდეს რეფორმისადმი საზოგადოების მხარდაჭერა. ფინანსური აქტივების კონფისკაცია გამოყენებული იყო ევროპის ქვეყნებში მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ. იგი პოლიტიკურად გამართლებული იყო, როგორც წინა მთავრობების შეცდომებით გამოწვეული აუცილებლობა. ინფლაციური მიდგომის მეორე ვარიანტი 1989 წლის ბოლოს გამოყენებული იყო პოლონეთსა და იუგოსლავიაში, ხოლო 1991-1992 წლებში რუსეთში. ზემოთ განხილული მიდგომები პრობლემატურია, რამდენადაც საბაზრო ეკონომიკისკენ წარმატებული მოძრაობა მოითხოვს იმის რწმენას, რომ კერძო აქტივები ხელშეუხლებელი იქნება. გარდა ამისა, მნიშვნელოვანია ამგვარ გადაწყვეტილებათა ზნეობრივი ასპექტები.

მე-3 ვარიანტის მიხედვით, სახელმწიფო საწარმოთა დეპოზიტები შეიძლება გადაიქცეს აქციებად და გადანაწილებულ იქნეს საწარმოთა მუშაკებს შორის. ამ ნაბიჯმა შეიძლება შთანთქას საწარმოთა ჭარბი ლიკვიდობა,მაგრამ მზარდი საბიუჯეტო ეფექტის გამო იგი გამოიწვევს სამომხმარებლო მოთხოვნის მატებას. შესაძლებელია ლიკვიდობის შემცირების უკეთესი ხერხი იყოს პრივატიზაცია ანუ სახელმწიფო საწარმოთა აქტივების გაყიდვა მოსახლეობაზე. რეფორმების საწყის ეტაპზე საგრძნობია რეალურია მცირე საწარმოებისა და საცხოვრებელი ბინების გაყიდვა. რაც შეეხება მსხვილ სახელმწიფო საწარმოებს, ზოგიერთ გარდამავალი ეკონომიკის მქონე ქვეყანაში ჭარბი ფულადი მასის შთანთქმისთვის შესაძლებელია საჭირო გახდეს მათი გაყიდვაც. თუ პრივატიზაციის პროცესი ჭიანურდება, მაშინ თავიდანვე განხორციელებული ფასების ლიბერალიზაცია შეამცირებს დანაზოგების ფინანსურ ფასეულობას. საბანკო სისტემის და სხვადასხვა საფინანსო აქტივების ბაზრების შესაქმნელად საჭიროა გარკვეული დრო, ამიტომ მნიშვნელოვანია ამაღლდეს საპროცენტო განაკვეთები მოსალოდნელი ინფლაციის ნორმის ზევით.

ფისკალური პოლიტიკა. გარდამავალი ეკონომიკის ყველა ქვეყანაში ერთ-ერთ მნიშვნელოვან პრიორიტეტს წარმოადგენს სახელმწიფო ბიუჯეტის დეფიციტის შემცირება. ამ ამოცანის შესრულება დაკავშირებულია ბევრ სიძნელესთან, კერძოდ, იმასთან, რომ საზოგადოების სოციალური მოთხოვნები იზრდება. მნიშვნელოვანია, რომ მთავრობამ მთავარი ყურადღება დაუთმოს სახელმწიფო ხარჯების შემცირებას და საგადასახადო სისტემის გადასინჯვას. აღმოსავლეთ ევროპისა და ყოფილი საბჭოთა კავშირის

დამოუკიდებელ ქვეყნებს უმოკლეს ვადაში ბიუჯეტის დეფიციტის მშპ-ის 2.5-3%-მდე შემცირებასთან დაკავშირებით, რამდენადაც დეფიციტის ეს დონე ითვლება არაინფლაციურად, მსოფლიო ბანკი და სსფ სთავაზობს საგულისხმო რეკომენდაციებს.

სახელმწიფო ხარჯები. პირველდაწყებითმა რეფორმებმა ძალისხმევის კონცენტრაცია უნდა მოახდინონ სუბსიდიებისა და შესაძლებელი საინვესტიციო დანახარჯების შემცირებაზე.

დიდი მოცულობის სუბსიდიებზე უარის თქმა, რომელიც ყველა ყოფილ სოციალისტურ ქვეყანაში გამოიყენებოდა არაეფექტიან საწარმოთა მხარდასაჭერად და დაბალი ფასების შესანარჩუნებლად ტრანსპორტზე, ენერგო რესურსებზე, კვების პროდუქტებზე, წარმოადგენს მთავარ ფაქტორს სახელმწიფო ხარჯების შესამცირებლად. აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნებში სუბსიდიების მოცულობა უნგრეთსა და პოლონეთში მერყეობდა მშპ-ის 11%-მდე, ჩეხოსლოვაკიაში 16%-მდე, საბჭოთა კავშირში კი დაახლოებით 15%-მდე[1]. რამდენადაც სუბისდიების დიდი ნაწილი გამიზნული იყო პირველადი საჭიროების ისეთი პროდუქტებისთვის, როგორიცაა ხორცი, რძე, პური, სუბსიდიების შემცირება ან გაუქმება გარკვეული ზომით უნდა იყოს ნეიტრალიზებული სახელმწიფო ხარჯების ზრდით უმუშევრებისა და დაბალი შემოსავლების მქონე ოჯახების სოციალური დაცვის სისტემის ფორმირებაზე. მაგალითად, სუბსიდიების გაუქმების დადებითი შედეგი ელექტროენერგიაზე იქნება რესურსების არაეფექტიანი ხარჯვის და მფლანგველობითი მოხმარების შემცირება. გარდა ამისა, ზოგიერთი სუბსიდიის ეფექტი, მაგალითად, ტრანსპორტზე, განსაკუთრებით სარკინიგზო ტრანსპორტზე, ხმარდებოდა მაღალი შემოსავლის მქონე სოციალურ ჯგუფებს და ასეთ შემთხვევაში მათი გაუქმება არ უნდა იყოს კომპენსირებული ხარჯებით სხვა სფეროში.

ინვესტიციები. გარდამავალი ეკონომიკის პირობებში შეიძლება ადგილი ჰქონდეს კაპიტალდაბანდებების ხარჯების შემცირების ტენდენციას. მე-20 საუკუნის 50-იანი წლებიდან 90-იანი წლების დაწყებამდე სოციალისტურ ქვეყნებში ინვესტიციებმა ძირითად კაპიტალში მიაღწია მშპ 40%-ს. ამ სისტემის ერთ-ერთი ძლიერი მხარე იყო კაპიტალის მობილიზაციის მაღალი დონე. ინვესტიციების დიდი ნაწილი მიმართული იყო მძიმე მრეწველობაში მსხვილ-

[1] The Transformation of Economics in Central and Eastern Europe: Issues, Progress and Prospects. Aonex 5. 1997. p.3.

მასშტაბიანი პროექტების განსახორციელებლად, რაც დაბალეფექტიანი იყო. გარდამავალ ეკონომიკაში შეიძლება გამოვლინდეს მეორე ტენდენცია – მისწრაფება ინვესტიციების ზომაზე მეტად შემცირებისკენ. მაგრამ ისინი აუცილებელია არსებული ინფრასტრუქტურის კერძოდ, გზების მშენებლობისთვის, კომუნიკაციებისა და ტრანსპორტის განვითარებისთვის, რომელიც ცუდ მდგომარეობაშია. დროთა განმავლობაში, როცა განხორციელდება პრივატიზაცია და ჩამოყალიბდება ფინანსური ინსტიტუტები, სახელმწიფო კაპიტალდაბანდებები თავმოყრილ უნდა იქნეს ინფრასტრუქტურის სფეროში.

სახელმწიფო შემოსავლები. რამდენადაც მთლიანი საბიუჯეტო შემოსავლების მეტი წილი სახელმწიფო საწარმოებიდან შემოდის, საწარმოთა სტრუქტურული რეფორმა, რომელიც მიმართულია მათი ფინანსური დამოუკიდებლობის განმტკიცებისა და არამომგებიანი წარმოების აღმოფხვრისკენ, სერიოზულ გავლენას მოახდენს სახელმწიფო ბიუჯეტზე. შემოსავლები პრივატიზაციიდან შეიძლება იყოს მნიშვნელოვანი, მაგრამ, სამწუხაროდ არა რეფორმის პირველ წლებში – საცხოვრებელი ბინების პრივატიზაციის გარდა. რამდენადაც ბინის გადასახადი სშირად არ აღემატება მისი შენახვის ხარჯებს, მისი გაყიდვა დაბალ ფასებში ან უფასოდ გადაცემაც კი სასიკეთო გავლენას იქონიებს ბიუჯეტზე. საგარეო ვაჭრობაში რაოდენობრივ შეზღუდვათა შეცვლა საბაჟო ტარიფებით მიგვიყვანს სახელმწიფო შემოსავლების გადიდებამდე და ერთდროულად იქნება წინ გადადგმული ნაბიჯი რაციონალური მსოფლიო ფასების დასადგენად.

ყოფილ სოციალისტურ ქვეყნებში საგადასახადო ბაზა განუვითარებელი იყო და ძირითადად მოდიოდა ბრუნვიდან გადასახადზე, ხელფასიდან გადასახადზე, სახელმწიფო საწარმოთა გადასახადზე (ჩვეულებრივ მას მოგებაზე გადასახადს უწოდებდნენ) და საბაჟო მოსაკრებლებზე (ექსპორტისა და იმპორტის ტარიფები). ბრუნვიდან გადასახადით იბეგრებოდა საბოლოო მოხმარების საქონელი. ხელფასზე გადასახადი სახელმწიფო შემოსავლების უმნიშვნელო ნაწილს შეადგენდა. გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნებში დამატებული ღირებულების გადასახადი იქცა ბიუჯეტის შემოსავლების მნიშვნელოვანი წყაროდ, საშემოსავლო გადასახადი კი ბიუჯეტის შემოსავლების მეორე მნიშვნელოვანი წყაროა, მას შემდეგ, რაც ხელფასი არ განისაზღვრება სახელმწიფოს მიერ. საერთოდ, გარდამავალ ეკონომიკას სჭირდება ყოველისმომცველი საგადასახადო რეფორმა.

სოციალური დაცვის სისტემა. პოსტსოციალისტურ ქვეყნებში

აუცილებელია სწრაფად შეიქმნას სოციალური დაცვის სისტემა საზოგადოების იმ ნაწილის მხარდასაჭერად, ვინც რეფორმისგან დაზარალდა. ამ სისტემამ უნდა დაიცვას დაბალშემოსავლიანი მოსახლეობის ფენები ფასების ზრდის ზემოქმედებისგან. ისინი, ვინც კარგავენ სამუშაოს, უზრუნველყოფილ უნდა იქნენ დაზღვევით უმუშევრობისთვის, გაჭირვებულებს უნდა მიეცეთ სოციალური დახმარება. მნიშნელოვანია, რომ დახმარება მიუახლოვდეს მინიმალურ ხელფასს.

ხელფასის რეგულირება და შემოსავლების პოლიტიკა. შემოსავლების პოლიტიკა – ეს სამთავრობო პოლიტიკაა, რომელიც ზემოქმდებას ახდენს ხელფასსა და საქონლის ფასებზე. ჩვეულებრივ იგი მოიცავს ხელფასზე და ფასებზე კონტროლის ბერკეტებს, ამასთან, ძირითადად ორიენტირებულია მათ რეგულირებაზე. რეგულირების ერთ-ერთ პრინციპს წარმოადგენს ხელფასის მატებასა და შრომის მწარმოებლურობის ზრდას შორის დამოკიდებულების დადგენა. გარდამავალ ეკონომიკაში ხელფასის რეგულირების მოქმედ პრინციპს წარმოადგენს ხელფასის ზრდის დამოკიდებულება ფასების ზრდისადმი.

საბაზრო სისტემაზე გადასვლისას მნიშვნელოვანი პრობლემაა ხელფასის სწორად განსაზღვრა. მსხვილ სახელმწიფო საწარმოებში ხელფასი არ წესდება ბაზრის მიერ, რამდენადაც იგი ჯერ კიდევ არ არის ორგანიზებული და ასეთ ბაზარზე ფასების სიგნალებმა შეიძლება გამოიწვიოს ცდომილება და დეზორიენტაცია. მაგრამ ნებისმიერ შემთხვევაში ხელფასმა რეაგირება უნდა მოახდინოს ინფლაციაზე. რამდენიმე წლის განმავლობაში საჭირო ხდება ხელფასის რეგულირების ამ პრინციპის დაცვა სახელმწიფო სექტორში და იმის მიხედვით თუ როგორ განხორციელდება სახელმწიფო საწარმოების სტრუქტურული გარდაქმნა და პრივატიზაცია, საჭიროა ხელფასის განსაზღვრის ფუნქცია ბაზარს გადაეცეს. რეფორმის საწყის ეტაპზე ხელფასის პოლიტიკა ითვალისწინებს ურთიერთსაწინააღმდეგო მიზნებს. მან უნდა უზრუნველყოს ხელფასის დიფერენციაციის ზრდა, ინტენსიური შრომის სტიმულირება, განსაზღვროს მხოლოდ მინიმალური ხელფასი, რომელიც უნდა იყოს დაწესებული სიღარიბის დონეზე მაღლა, ამასთან, უნდა შეზღუდოს რეალური ხელფასის მატება შრომის ნაყოფიერების ზრდასთან მიმართებაში, რათა თავიდან იქნეს აცილებული უმუშევრობის ზრდა.

ინსტიტუციურ გარდაქმნათა მნიშვნელობა. საკუთრების რეფორმა აუცილებელია ფასების რეფორმის წარმატებისთვის, რამდენადაც კერძო საკუთრება ამცირებს საწარმოს მართვაში პოლი-

ტიკურ ჩარევას და პიროვნებისთვის ქმნის ალტერნატიულ შესაძლებლობას. უნდა შეიქმნას ნორმალური საბართლებრივი გარემო, რომელიც დაიცავს მესაკუთრეთა უფლებებს და დაარეგულირებს კომერციულ ურთიერთობებს, რაც აუცილებელია ბაზრის ნორმალური ფუნქციონირებისთვის. საჭიროა ბუღალტრული აღრიცხვისა და აუდიტის ეფექტიანი სისტემის შექმნა ინფორმაციის ადეკვატური ანალიზისთვის. გარდა ამისა, საჭიროა განხორციელდეს ინვესტიციები ადამიანურ კაპიტალში, რომ შესაძლებელი იყოს სამართლებრივი და მმართველობითი რეფორმების რეალიზება. დასავლეთის ქვეყნებში ამგვარი საბაზრო ინსტიტუტები, სისტემები, გამოცდილება და შესაძლებლობები ჩამოყალიბდა დაგროვდა და განვითარდა ხანგრძლივი დროის განმავლობაში, ამიტომ მათი გონივრული გამოყენება რეფორმების განხორციელებისას სასარგებლოა.

გარდამავალი ეკონომიკა ასახავს ეკონომიკური სისტემის მდგომარეობას. გარდამავალ ეპოქაში მოქმედ ტენდენციებს შორის აღსანიშნავია:

1. ეკონომიკური პროცესების შეგნებული რეგულირების ტენდენცია, რომელიც უნდა განახორციელოს სახელმწიფომ ეკონომიკური პოლიტიკის მეშვეობით;

2. ეკონომიკის განვითარების ახალი ტექნიკურ-ტექნოლოგიური საფუძვლების შექმნა, რომლებსაც უნარი შესწევს უზრუნველყოს ეკონომიკური ზრდის ახალი წყაროები და ეკონომიკის თანამედროვე სტრუქტურის ფორმირება;

3. საბაზრო ურთიერთობების, როგორც რესურსების ეფექტიანი განაწილების სისტემის დამკვიდრება-განვითარების აუცილებლობის დასაბუთება;

4. მისწრაფება ღია ეკონომიკისკენ, რომელიც ეროვნული მაკროსისტემის ეფექტიანობის ზრდის ამოცანებიდან გამომდინარე, განსაზღვრავს ეკონომიკის გახსნილობის საზღვრებსა და ფორმებს;

5. ტენდენცია სოციალურად მდგრადი საზოგადოების ფორმირებისკენ.

ეკონომიკური რეფორმის პროგრამის შემუშავებისას მთავრობამ პირველ რიგში ყურადღება უნდა დაუთმოს ადამიანების კეთილდღეობის ამაღლებას, საზოგადოების თავმოყვარეობა შელახულ ფენებს მისცეს დაცვის გარანტიები ფასების ზრდის, მკაცრი მონეტარული და ფისკალური პოლიტიკის გატარების პროცესში უმუშევრობის ზრდის საკომპენსაციოდ.

როგორი უნდა იყოს სოციალური დაცვის სისტემა? შემოსავ-

ლის რა ნაწილი უნდა მიეცეთ ღარიბებს და უმუშევრებს თუ მაგალითად, ფასები 2-ჯერ ან 3-ჯერ გაიზარდა? ჩვენს მიერ ჩატარებული გამოკვლევები ადასტურებს, რომ თუ სოციალური გადასახდელების მოცულობა ძალიან დიდია, სამუშაოზე დაბრუნების სტიმულები კლებულობს. არსებობს ძლიერი ურთიერთდამოკიდებულება უმუშევრობისთვის დახმარების ოდენობასა და უმუშევრობის ხანგრძლივობას შორის. მთლიანობაში საზოგადოება მოიგებს, თუ მეტი ადამიანი იქნება ჩართული დოვლათის შექმნის პროცესში. ამიტომ კეთილგონივრული პოლიტიკა უმუშევრობისთვის არც თუ დიდ დახმარებას, რომელიც ფარავს ძირითადი მოთხოვნილებების დაკმაყოფილების ხარჯებს, შეახამებს გადამზადებაზე დანახარჯებთან, იმისთვის, რომ ადამიანმა შეძლოს ახალი პროფესიის ათვისება, რომლითაც შეეძლება სამუშაოს პოვნა. დასაქმების შეღწევის პროგრამას, რომელიც ატარებს ზემოთ აღნიშნულ თვისებას შესაშურად სამართლიანი და ეფექტიანი რეპუტაცია გააჩნია.

თავი II. მაკროეკონომიკური სტაბილურობა როგორც სტაბილიზაციის პოლიტიკის უმნიშვნელოვანესი ამოცანა

II.1. მაკროეკონომიკური სტაბილიზაციის პოლიტიკის ძირითადი მიმართულებები

გარდამავალი ეკონომიკის პირობებში ნებისმიერი სახელმწიფოს ეკონომიკის მთავარი მახასიათებელია მისი დაუბალანსებლობაა. სწორედ ეს განსაზღვრავს მაკროეკონომიკურ პრობლემას, რომელიც უნდა იქნეს დაძლეული გარდამავალი პერიოდის განმავლობაში თანამედროვე მეცნიერულ-ტექნიკური და სტრუქტურულ-ინვესტიციურ გარდაქმნათა განხორციელებით. მათი გადაუდებელი გადაწყვეტით არის განსაზღვრული იმ ამოცანების სპეციფიკა, რომლებიც დგანან მაკრო დონეზე ფორმირებადი საბაზრო ეკონომიკის ყველა სუბიექტის და, უპირველეს ყოვლისა, სახელმწიფოსა და მისი ინსტიტუტების წინაშე.

მაკროეკონომიკური არასტაბილურობა, რომელსაც გამოვლენის მრავალი ფორმა აქვს, არის წარსულში და რეფორმების პერიოდში მოქმედი ობიექტური და სუბიექტური ხასიათის ფაქტორების შედეგი.

გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნების სასტარტო პირობები ქვეყნის შიგნით შეიძლება არსებითად განსხვავდებოდეს ერთმანეთისგან. განსხვავება შეიძლება იყოს მაკრო-ეკონომიკური დაუბალანსებლობის ხარისხში. ეს დაუბალანსებლობა შეიძლება გამოიხატოს საბიუჯეტო და საგარეო ვაჭრობის დეფიციტის, ფულის ჭარბი მასის, საგარეო ვალის ტვირთის, შესყიდული სავალუტო რეზერვების, საბანკო სისტემაში მნიშვნელოვანი დანაკარგების და სახელმწიფო საწარმოებში ზარალის არსებობაში.

მიუხედავად იმისა, რომ რეფორმების თანმიმდევრული შემუშავების მიმართ მრავალი მიდგომა არსებობს, მაკროეკონომიკური სტაბილიზაციის მიღწევის არსებით წინაპირობას და ერთ-ერთ პირველ ნაბიჯს რეფორმის პროცესში წარმოადგენს **ფასების რეფორმა**. თითოეულ ქვეყანას აქვს დიდი არჩევანი რეფორმების გატარების თანმიმდევრობასთან დაკავშირებით, მაგრამ მათი ფაქტობრივი განვითარება დამოკიდებულია ქვეყანაში არსებულ სასტარტო პირობებზე, საერთაშორისო ურთიერთობებში მონაწილეობის ხარისხზე, პოლიტიკურ სტაბილურობასა და პოლიტიკურ მხარდაჭერაზე.

გარდამავალი ეკონომიკის საწყის სტადიაზე აუცილებელია სწრაფად დაიწყოს მკაცრი საფინანსო-საბიუჯეტო და ფულად-საკრედიტო პოლიტიკის გატარება, რათა შემცირდეს ბიუჯეტის დეფიციტი და შეიზღუდოს საკრედიტო ექსპანსია.

ზოგიერთ ქვეყანაში, სადაც არსებობს მნიშვნელოვანი საფასო გადახრები და ფასებზე სუბსიდიები მშპ-ის მნიშვნელოვან ნაწილს შეადგენენ, მაკროეკონომიკური წონასწორობის მისაღწევად აუცილებელია ადრეულ ეტაპზე შემოღებულ იქნეს რეალური ფასები. მრავალი სპეციალისტი იზიარებს იმ აზრს, რომ ერთდროულად უნდა იქნეს გატარებული მაკროეკონომიკური სტაბილიზაციის პოლიტიკა და ფასების რეფორმა.

ამასთან, აუცილებელია შეიზღუდოს ხელფასების ზრდა ფასების ზრდის საპასუხოდ. იმის მიხედვით თუ რამდენად იქნება ეფექტიანი სტაბილიზაციური პოლიტიკა ქვეყანაში წარმოიქმნება აუცილებლობა შეიქმნას სოციალური დაცვის სისტემა. რეფორმის ყველაზე მტკივნეულ შედეგად აღიქმება უმუშევრობა. სოციალური დაცვის სისტემამ უნდა უზრუნველყოს დაბალშემოსავლიანი მოსახლეობის დაცვა ფასების ზრდის გაელენისგან.

მოკლევადიანი სტაბილიზაციური პოლიტიკის შემდეგ ქვეყანამ უნდა დაიწყოს სტრუქტურული რეფორმები: საბიუჯეტო, ფულად-საკრედიტო და საგარეო ვაჭრობის, აგრეთვე ინსტიტუციური რეფორმები საკუთრებითი ურთიერთობების, საწარმოთა მართვის, შრომის ბაზრის სფეროებში. დიდი მნიშვნელობა აქვს დროულად შეიქმნას ავტონომიური საბანკო სისტემა.

ავტონომიური საბანკო სისტემის ფუნქციონირებისათვის აუცილებელ პირობას წარმოადგენს ინსტიტუციური რეფორმები, კერძოდ, საბუღალტრო აღრიცხვის სისტემის და აქტივების ზუსტი შეფასების მეთოდების სრულყოფა, საწარმოთა სტრუქტურული გარდაქმნა და ფასების რეფორმა. საგარეო ბაზარზე ფირმების კონკურენტუნარიანობის ასამაღლებლად აუცილებელია საგარეო სფეროში კვოტების გაუქმება და შემდგომ ტარიფების თანდათანობითი შემცირება.

როგორც აღვნიშნეთ, ეკონომიკური რეფორმების საწყისი სტადია ჩვეულებრივ ხასიათდება მკაცრი ფულად-საკრედიტო და საგადასახადო პოლიტიკით და ფასების ლიბერალიზაციით. ფასების ზრდის გამო, ბუნებრივია, იზრდება მოთხოვნა ხელფასების გადიდებაზე. თუ ხელფასი გაიზრდება უფრო სწრაფად, ვიდრე ფასები, როგორც ამას ადგილი ჰქონდა რუსეთში გასული საუკუნის 80-იანი წლების ბოლოს, რეფორმები ვერ განხორციელდება და აღ-

მაგალითად ვერ იქნება უზრუნველყოფილი. შემოსავლების პოლიტიკის ამოცანაა რეფორმის პირველ წლებში გარკვეული ნორმების დადგენა, რომელსაც დაიცავენ საწარმოები და დაწესებულებები, რათა ხელფასი იყოს ინდექსირებული ფასების ზრდის შესაბამისად.

ფასების ლიბერალიზაცია და ინფლაცია. საბაზრო ეკონომიკის დამკვიდრების ძირითადი პირობაა ფასებისა და ვაჭრობის კომპლექსური ლიბერალიზაცია, აგრეთვე ეკონომიკურ სუბიექტებს შორის ურთიერთმომგებიანი ვაჭრობის თავისუფლება. ეს სასიკეთო ზემოქმედებას მოახდენს ეკონომიკაზე, მაგრამ, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ პირველი შედეგები შეიძლება იყოს დამანგრეველი. ეს დაკავშირებულია ძირითადად იმასთან, რომ ცენტრალიზებული დაგეგმვის შეცვლა იწვევს სტიმულირების სისტემის ნგრევას. მატერიალური სტიმულირების ახალი სისტემის შექმნისთვის, რომელიც იმუშავებს ბაზრის პირობებში, საჭირო იქნება დრო ეკონომიკურ სუბიექტთა მიერ ქცევის ახალი ფორმების ათვისებისთვის და ახალი ინსტიტუციური სტრუქტურების შესაქმნელად. შუალედურ პერიოდში გასატარებელი რეფორმების სიახლეთა დაპირისპირებამ ძველი სისტემიდან მემკვიდრეობით მიღებულ სტრუქტურებთან შეიძლება გამოიწვიოს საგანგაშო შედეგები.

საბაზრო ეკონომიკაში ფასები წყვეტს ძირითად ეკონომიკურ ამოცანებს. ფასი განსაზღვრავს თუ რა ვაწარმოოთ, რა სახის რესურსები და ტექნოლოგიები გამოვიყენოთ. საბაზრო ფასები ერთმანეთს უფარდებენ რესურსების იშვიათობასა და ღირებულებას, მომხმარებლებისა და წარმოების ფაქტორთა მესაკუთრეების გადაწყვეტილებებს. კონკურენცია მომხმარებლებს, რესურსების მესაკუთრეებს და მწარმოებლებს შორის უზრუნველყოფს კოორდინაციის და რესურსების განთავსების მექანიზმის ეფექტიანობას. ეკონომიკური ორგანიზაციის ასეთი სისტემა კონკურენციის პირობებში ქვეყნების უმეტესობაში სასიათდება წარმოების საშუალებებზე და განაწილებაზე კერძო საკუთრებით მეტი მოგების მიღების მიზნით.

ფასწარმოქმნის პრობლემის გადაწყვეტა მთავარია ნებისმიერი ქვეყნის წარმატებული ეკონომიკური განვითარებისთვის. თავდაპირველად საბაზრო ფასების მოქმედება სასურველია შავი ბაზრისა და საქონლის ჩაწოლის აღმოფხვრისთვის, საქონლის თავისუფლად მოძრაობაზე შეზღუდვების მოხსნისთვის. ნებისმიერ შემთხვევაში ფასების კონტროლზე უარის თქმა უნდა მოხდეს რეფორმის დასაწყისში. მოთხოვნისა და მიწოდების ცვლილების საპასუხოდ

ფასები თავისუფლად უნდა იცვლებოდეს. საბაზრო ფასები მნიშვნელოვანი ელემენტია სასაქონლო დეფიციტის აღმოფხვრის, საქონლის, მომსახურების და წარმოების ფაქტორების ეფექტიანობის უზრუნველყოფისთვის. საბაზრო ფასების დასადგენად (დასაწესებლად) აუცილებელია შეზღუდული სახელმწიფო რეგულირება და კონკურენციული გარემოს ფორმირება.

დეფიციტი, რიგები და შავი ბაზარი არის იმ შემთხვევაში, როცა მთავრობა ფასებს აწესებს საბაზრო ფასებთან შედარებით უფრო დაბალ დონეზე. ამ შემთხვევაში მოთხოვნა პროდუქციაზე იზრდება მიწოდებასთან შედარებით და მწარმოებელი ვერ აკმაყოფილებს მომხმარებლის მოთხოვნას, ანუ წარმოიქმნება დეფიციტი. მსგავსი მდგომარეობა იყო ყოფილი სოციალისტური ქვეყნების უმრავლესობაში, განსაკუთრებით პირველადი მოთხოვნილების პროდუქტების, კერძოდ, კვების პროდუქტების ფასებთან მიმართებაში.

საქონლის დეფიციტი ელინდება დაბალი სახელმწიფო ფასების პირობებში, რის შედეგადაც წარმოი'შობა საბაზრო უწონასწორობა. იმისთვის, რომ ეფექტიანად განაწილდეს საქონლის შეზღუდული მიწოდება და შემცირდეს მოთხოვნა, შეიძლება გამოყენებულ იქნეს ნორმირების გარკვეული ფორმები. ნორმირების მეთოდებს მიეკუთვნება რიგები ანუ „პირველი მოვიდა, პირველს ემსახურებიან". დეფიციტის პირობებში ნორმირების ეს მეთოდი უფრო გავრცელებული იყო აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნებში და რუსეთში. ნორმირების სხვა ხერხებია – საბარათო სისტემა, ნაცნობობა და ა.შ.

ხშირად, როცა ნორმირება არ ამცირებს მოთხოვნას, ეითარდება შავი ბაზარი (ესაა ბაზარი, სადაც საქონლის შესყიდვა და გაყიდვა ხდება უკანონოდ, გასაყიდი ფასები მაღალია კანონით დაწესებულზე). როგორც წესი, დანახარჯებისა და გარიგების მონაწილეთათვის მაღალი რისკის გამო, შავ ბაზარზე ფასი გაწონასწორებულ საბაზრო ფასზე მაღალია.

მე-20 საუკუნის 90-იანი წლების დასაწყისში მაღაზიებში სამომხმარებლო საქონელზე დიდი დეფიციტი იყო. პროდუქტების ნორმირება ხორციელდებოდა გრძელი რიგების, ნაცნობობისა და ქრთამის მეშვეობით. პროვინციებში ბევრი საქონელი საერთოდ არ იყო. აქტიურად მოქმედებდა შავი ბაზარი, რომლის ჩახშობა მთავრობამ ვერ შეძლო.

ფასების რეფორმების შედეგები უმნიშვნელო იქნება თუ ბაზრები კონკურენტუნარიანი არ იქნება. ყოფილ სოციალისტურ

ქვეყნებში მწარმოებლების ან მიმწოდებლების შეზღუდული რიცხვის გამო მრავალი ბაზარი არ იყო კონკურენტული. ამიტომ აუცილებელია ეროვნული მეურნეობის დარგების დემონოპოლიზაცია. რაციონალური ფასების დაწესება საქონელსა და მომსახურებაზე მიიღწევა მსოფლიო ფასებთან მიახლოებით, რომელთა ამოქმედება ეკონომიკაში თანდათან შესაძლებელია საგარეო ვაჭრობის განვითარების გზით. რეფორმის პირველ ეტაპზე, ეროვნულ ეკონომიკაზე ნეგატიური ზეგავლენის თავიდან აცილების მიზნით, ზოგიერთი ქვეყანა მნიშვნელოვნად ამცირებს ეროვნული ვალუტის გაცვლით კურსს და აუქმებს საბაჟო ბარიერებს.

სახელმწიფო ფინანსების არამდგრადობა და დეფიციტურობა. საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის საწყის სტადიაზე იმისთვის, რომ შემცირდეს ბიუჯეტის დეფიციტი, შთანთქმულ იქნეს ჭარბი ლიკვიდობა და შეიზღუდოს საკრედიტო ექსპანსია, აუცილებელია მოქნილი ფისკალური და ფულად-საკრედიტო პოლიტიკის გატარება. ბიუჯეტის დეფიციტი შეიძლება შემცირდეს იმ დონემდე, რომ შენარჩუნებულ იქნეს ფულის მიწოდება ინფლაციური ემისიის გარეშე (ბიუჯეტის დეფიციტი მშპ-ის მიმართ 2-3% ოდენობით პრაქტიკულად არ მოითხოვს დაფინანსებას ფულის ემისიის ხარჯზე და ფულის მიწოდება შესაძლებელია იყოს არაინფლაციური). ზოგიერთ ქვეყანაში, იქ, სადაც ადგილი აქვს ფასების არსებით დამახინჯებებს და სადაც ფასების სახელმწიფო სუბსიდირება შედაგენს მეპ-ის მნიშვნელოვან ნაწილს, მაკროეკონომიკური წონასწორობის მიღწევისთვის აუცილებელია რეფორმის ადრეულ ეტაპზე შემოღებულ იქნეს უფრო რეალური ფასები. საბაზრო ფასების პირობებში მცირდება სახელმწიფო სუბსიდიები და ხორციელდება რესურსების ეფექტიანი განთავსება. ფასების მატება მათი დერეგულირების შედეგად, აგრეთვე მოსახლეობისთვის საწარმოთა აქტივების მიყიდვა ხელს უწყობს ჭარბი ფულადი მასის შემცირებას და მაკროეკონომიკური სტაბილიზაციისათვის პირობების შექმნას. საწყის ეტაპზე, მკაცრი კონტროლი ფულად-საკრედიტო ექსპანსიაზე ზღუდავს ინფლაციას, პერსპექტივაში კი, იწვევს ფასების ზრდის შემცირებას მისაღებ დონემდე.

ამასთან, საგადამხდელო ბალანსის დადებითი სალდოს უზრუნველყოფამ რეფორმის დასაწყისში, შესაძლებელია მოითხოვოს დევალვაცია და ეროვნული ვალუტის რეალური გასაცვლელი კურსის დადგენა, აგრეთვე საგარეო ვალის მოხერხებული მართვა. მეტად რთულია ყველა ამ ამოცანის ეფექტიანი გადაწყვეტა, განსაკუთრებით, თუ მას გადაწყვეტენ ის ადამიანები, რომლებიც

შეჩვეულნი იყვნენ მოქმედებას ეკონომიკის ცენტრალიზებული მართვის პირობებში.

ყოველივე ზემოთ მოყვანილი ადასტურებს იმას, რომ გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნების წინაშე მდგარი ამოცანები და პრობლემები ჭეშმარიტად უნიკალურია.

შიდა მოთხოვნის შეზღუდვისთვის მიზანშეწონილია განხორციელდეს ეროვნული ვალუტის კურსის შეცვლა. უფრო რეალური დევალვირებული კურსის შემოღებას მივყავართ იმპორტულ საქონელზე მოთხოვნის შემცირებამდე და საექსპორტო საქონლის კონკურენტუნარიანობის ამაღლებამდე. ეროვნული ვალუტის კურსის დაცემის შემთხვევაში უცხოელებს შეეძლებათ თავისი ფულით შეისყიდონ მოცემული ქვეყნის უფრო მეტი ოდენობის ვალუტა და შესაბამისად საქონელი.

ვალუტის დევალვაცია, მიზანშეწონილია გატარდეს რეფორმის საწყის სტადიაზე. აღმოსავლეთ ევროპის ბევრმა ქვეყანამ საეჭრო ბალანსის დეფიციტის შემცირების მიზნით განახორციელა თავისი ვალუტის სწრაფი დევალვაცია. 1990 წელს უნგრეთში, პოლონეთსა და იუგოსლავიაში დევალვაცია 15%-დან 46%-მდე გაიზარდა, რის გამოც სამივე ქვეყანაში ექსპორტმა მნიშვნელოვნად იმატა. მაგრამ გასათვალისწინებელია ისიც, რომ ინფლაციამ, რომელიც ხშირად წარმოიქმნება რეფორმის ადრეულ სტადიაზე საშინაო ფასების არაკონტროლირებადობის გამო შეიძლება გააქარწყლოს დევალვაციის შედეგად მიღწეული კონკურენტუნარიანობის უპირატესობანი.

დევალვაცია ასევე ართულებს კრედიტის მიღებას და იწვევს ფულის მიწოდების შემცირებას, რითაც ხელს უწყობს მკაცრი ფულად-საკრედიტო გატარებას.

ვალუტის კონვერტირებადობა გულისხმობს მოცემული ვალუტის თავისუფალ გაცვლას სხვა ვალუტაზე. ეს ისევე როგორც რეალური კურსის დადგენა აუცილებელია ეროვნული ეკონომიკის გახსნილობის, მასზე მსოფლიო ფასების ზემოქმედების და საერთაშორისო კონკურენციის უპირატესობათა გამოყენებისთვის. ვალუტის შექცევადობა ასევე ხელს უწყობს ტრანსნაციონალური კორპორაციების მხრიდან პირდაპირი უცხოური ინვესტიციების მოზიდვას. გარდამავალი ეკონომიკის ზოგიერთ ქვეყანას შეუძლია დააჩქაროს საკუთარი ვალუტის კონვერტირებადობა, გარკვეულ ჯგუფს კი რეფორმის საწყის ეტაპზე უზრუნველყოს ნაწილობრივი კონვერტირებადობა ეროვნული ეკონომიკის დაცვის მიზნით.

ვალუტის კონვერტირებადობის შემოღებისთვის აუცილებელია შემდეგი პირობების არსებობა:

1. ვალუტის გაცვლის კურსი იყოს მართვადი, რისთვისაც აუცილებელია საკმარისი საერთაშორისო რეზერვების არსებობა, განსაკუთრებით ფიქსირებული გაცვლითი კურსის გამოყენებისას;

2. უნდა მოქმედებდეს მკაცრი საგადასახადო და ფულად-საკრედიტო პოლიტიკა, რომელიც გულისხმობს ჭარბი ფულადი მასის შემცირების ღონისძიებების გატარებას. არაკონტროლირებადი ინფლაციის დროს იმპორტზე მოთხოვნა შეიძლება იყოს იმდენად მაღალი, რომ ძნელი გახდეს ვალუტის კონვერტირებადობის შენარჩუნება.

გარდამავალ პერიოდში ვალუტის რეალური სავალუტო კურსის შენარჩუნებისას მთავრობამ უნდა მიიღოს გადაწყვეტილება იმასთან დაკავშირებით კურსი ფიქსირებული იქნება თუ მოქნილი.

ვალუტის ფიქსირებული კურსის სასარგებლოდ შემდეგი არგუმენტები მოჰყავთ:

1. ვალუტის მოქნილი კურსის საწინააღმდეგო მთავარი არგუმენტი არის ის, რომ მას მიეყავართ საერთაშორისო ვაჭრობისა და უცხოური ინვესტიციების მოცულობის შემცირებამდე. მაგრამ პრაქტიკამ ცხადყო, რომ ქვეყნების უმრავლესობაში, რომელთაც უკანასკნელი 15 წლის განმავლობაში გამოიყენა ცვალებადი კურსი, საერთაშორისო ვაჭრობის და ინვესტიციების მოცულობა უფრო გაიზარდა, ვიდრე შემცირდა;

2. ვალუტის მოქნილი კურსის შემოღება უფრო ეფექტიანია კარგად განვითარებული კაპიტალის ბაზრის პირობებში, რადგან სხვადასხვა რყევების ზემოქმედება შეიძლება კომპენსირებულ იქნეს აქტივების გადანაწილების გზით. გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნებს დიდი დრო დასჭირდებათ კაპიტალის ეფექტიანი ბაზრის შესაქმნელად;

3. ვალუტის მოქნილი კურსის მექანიზმს კაპიტალის კარგად განვითარებული ბაზრის პირობებშიც კი (ეკონომიკურად განვითარებულ ქვეყნებში) არასწორი პოლიტიკის გატარების შემთხვევაში მიეყავართ სერიოზულ დარღვევებამდე საგარეო ვაჭრობის ბალანსისა და მთლიანად ეკონომიკის სფეროში.

მოქნილი სავალუტო კურსის სასარგებლოდ შემდეგი არგუმენტები მოჰყავთ:

1. მთავრობას, რომელიც არ ფლობს საკმარის სავალუტო რეზერვებს, არ ძალუძს დაიცვას ეროვნული ვალუტის ფიქსირებული კურსი. ეს არ წარმოადგენს დიდ პრობლემას, თუ დეფიციტი დროებით ხასიათს ატარებს, მაგრამ თუ განსხვავება ოფიციალურ და საბაზრო კურსს შორის ხანგრძლივია, მაშინ მთავრობას არ

ეყოფა რეზერვები ამ სხვაობის დასაფარავად. მოცემულ შემთხვევაში არ არის სხვა გამოსავალი გარდა მოქნილი კურსის შემოღებისა;

2. მთავრობებს არ გააჩნიათ საკმარისი გამოცდილება და ცოდნა იმისთვის, რომ ვალუტის ფიქსირებული კურსის მოქმედებისას დაადგინონ სწორი გაცვლითი კურსი;

3. ვალუტის ფიქსირებული გაცვლითი კურსის შემოღება (მხარდაჭერა) ხელს უშლის შიდა ეკონომიკური ბალანსის შენარჩუნებას, რამდენადაც ფულის მასის მიწოდება განსაზღვრული იქნება საგადამხდელო ბალანსის მდგომარეობით, რაც ართულებს შიდა სტაბილიზაციას.

ვალუტის ფიქსირებული ან მოქნილი კურსის დადგენასთან დაკავშირებული პრობლემების განხილვისას უნდა აღინიშნოს, რომ შესაძლებელია შემუშავდეს რაღაც შუალედური მოდელი. რა თქმა უნდა, ეს შესაძლებელია მაშინ, როცა მთავრობას აქვს არჩევანის შესაძლებლობა და იძულებული არ არის ერთმნიშვნელოვნად აირჩიოს მოქნილი კურსი.

II.2. მაკროეკონომიკური არასტაბილურობის მიზეზები, მასშტაბები და დაძლევის გზები საქართველოში

ისმის კითხვა: როდის დასრულდება გარდამავალი პერიოდი, როდის გამოვა ეკონომიკა კრიზისული მდგომარეობიდან და უზრუნველყოფს მოსახლეობის ცხოვრების არსებით გაუმჯობესებას?

ეკონომისტთა აზრით, ტრანსფორმაციული ეკონომიკის კრიზისიდან გამოსვლის გზების შეფასების შესახებ განსხვავებულია, მაგრამ ერთ ფაქტს, რომ ცენტრალიზებულ-გეგმიანი მეურნეობრიობა წარსულს ჩაბარდა და მისი ადგილი თანამედროვე საბაზრო სისტემამ უნდა დაიკავოს, ყველა აღიარებს. რა თქმა უნდა, გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნების უმეტესობაში დამკვიდრებული საბაზრო სისტემა – შორსაა სრულყოფილებისგან, მაგრამ ის, რომ ბაზარი არსებობს, არავის ეჭვს არ იწვევს. პრაქტიკამ ეს საკმაოდ მკაცრად და ერთმნიშვნელოვნად დაადასტურა: 1998 წელს ჩვენს ქვეყანაში განვითარებულმა ფინანსურმა კრიზისმა ეკონომიკური პროცესების მხრიდან წმინდა საბაზრო რეაქცია გამოიწვია: შემცირდა იმპორტი, გამოცოცხლდა სამრეწველო საწარმოების მუშაობა, ამაღლდა საქონლის კონკურენტუნარიანობა და სხვ. საწარმოებმა,

რომლებმაც ისწავლეს მუშაობა ბაზრის პირობებში, გაუძლეს კრიზისის გამოცდას, არ შეწყვიტეს თავიანთი საქმიანობა და უფრო მეტიც, შეძლეს გამოეყენებინათ ის უპირატესობა, რომელიც მათ ეროვნული ვალუტის დევალვაციის გატარებამ მისცა.

1999 წლის დასაწყისიდან უკვე შესამჩნევი გახდა პოზიტიური ტენდენცია ეკონომიკის განვითარებაში. 1998 წელთან შედარებით გაიზარდა მშპ-ის მოცულობა, დაეცა ინფლაციის ტემპი, გაფართოვდა კერძო ინვესტიციების მოცულობა, გაუმჯობესდა სახელმწიფო ბიუჯეტის მდგომარეობა, შემცირდა დავალიანებები ხელფასებზე და ტრანსფერტულ გაცემებზე. თუმცა 2000 წლის მეორე ნახევრიდან კვლავ ტემპების შემცირება და დავალიანების ზრდა იქნა ფიქსირებული, რაც გამოწვეული იყო ობიექტურად არსებული ფაქტორებით: წარმოების მატერიალურ-ტექნიკური ბაზის დაბალი დონით.

ფორმალურად საქართველო გახდა ღია ქვეყანა, რომელსაც ეკონომიკური კავშირები აქვს მთელ მსოფლიოსთან. მაგრამ ჩვენი ქვეყნის მცდელობამ,იპოვოს განვითარების თავისი,სრულიად ინდივიდუალური გზა, მოწოდებებმა თვითიზოლაციისკენ შეიძლება მიგვიყვანოს იქამდე, რომ საქართველო ვერ დაიკავებს ღირსეულ ადგილს მსოფლიო ეკონომიკურ სისტემაში. ეს არ ნიშნავს, რომ ქვეყნის მთელი ეკონომიკა იჯარით გავცეთ უცხოურ კაპიტალზე. თუმცა წარმატებული განვითარებისთვის საჭირო საქმიანი კონტაქტების მხარდაჭერა, უცხოური კაპიტალის მოზიდვა წარმოების პერსპექტიულ დარგებში – აუცილებელია.

შრომის მწარმოებლურობის არსებული დონე ნამდვილად არასაკმარისია, მაგრამ მისი ამაღლების რეზერვები ჯერ კიდევ არ არის ამოწურული, თუმცა მათი გამოყენება ფერხდება წარმოების დაბალი ტექნოლოგიური ბაზის, სამუშაო ძალის სუსტი მობილურობის, ადამიანური კაპიტალის განვითარებისთვის არასაკმარისი დაბანდების გამო.

ეკონომიკის დაჩქარებულ განვითარებას ხელს უშლის აგრეთვე ქვეყანაში შექმნილი არამყარი მაკროეკონომიკური სიტუაცია. სამწუხაროდ, დღევანდელ პირობებში ჩამოყალიბებული შეფარდებითი ეკონომიკური სტაბილურობა გამოწვეულია არა ეკონომიკაში რადიკალური ცვლილებებით, არამედ მსოფლიო ბაზარზე დამკვიდრებული სასურველი კონიუნქტურით. ეკონომიკის ნორმალური განვითარებისთვის აუცილებელია უდეფიციტო ბიუჯეტი, მაშინ შემოსავლების ხარჯზე შესაძლებელი იქნება არა მარტო მთავრობის ყველა ღონისძიების დაფინანსება, არამედ სახელმწიფო ვა-

ლის ნაწილის გადახდა და საჯარო ფინანსების სექტორის განვითარება.

ნორმალურ ეკონომიკურ ზრდას ხელს უშლის ეკონომიკის არაეფექტიანი სტრუქტურა, ზარალიანი საწარმოების მნიშვნელოვანი რაოდენობა და დაბალი შემოსაელიანობა. ეს ზღუდავს წარმოებაში ინვესტირების შესაძლებლობას: საწარმოებს ამისათვის საკმარისი სახსრები არა აქვთ, ხოლო მოსახლეობა დაბალი საპროცენტო განაკვეთის დაწესების პირობებში ანაბრებზე საბანკო სისტემის დანაზოგებს თვითონ ინახავს, რითაც იზღუდება საკრედიტო რესურსების მატების შესაძლებლობა.

სამწუხაროდ, საქართველოში სახელმწიფო აქტიურად არ უჭერდა მხარს საბაზრო გარდაქმნებს, სერიოზული ნაკლოვანებებია საკუთრების უფლების დაცვისა და მოქალაქეთა უსაფრთხოების, კანონების შესრულების პოზიციიდან, რაც იწვევს მასების უნდობლობას იმ ღონისძიებებისადმი, რომელსაც მთავრობა ატარებს.

დასახელებული ნაკლოვანებების თანდათანობით აღმოფხვრა საშუალებას მისცემს განმტკიცდეს პოზიტიური ცვლილებები, უზრუნველყოფილ იქნეს საქართველოს ეკონომიკური ზრდის სტაბილური ტემპების მიღწევა და ქვეყანაში კეთილდღეობის დონის ამაღლება.

გარდამავალი ეკონომიკის პირობებში სახელმწიფომ უნდა შეიმუშაოს ქვეყნის განვითარების გრძელვადიანი პროგრამა, რომლის მიზანი იქნება ყოველწლიურად ეკონომიკური ზრდის ისეთი ტემპის მიღწევა, რომლის საფუძველზე შეიძლება მოსახლეობის ცხოვრების დონის ამაღლება საშუალოდ განვითარებული ქვეყნების დონემდე, ქონებრივი დიფერენციაციის შემცირება.

განვითარების არსებული პირობები და ტენდენციები მიუთითებენ იმაზე, რომ საქართველოს აქვს შანსი განახორციელოს მტკიცე ზრდა 5%-ის დონეზე ინოვაციური საქმიანობის აქტივიზაციის პირობებში. მაშინ, დაახლოებით 10 წელიწადში შესაძლებელი იქნება დასახული აქტუალური ამოცანების გადაწყვეტა და გადამწყვეტი როლი ამაში სახელმწიფომ უნდა შეასრულოს.

თანამედროვე ეტაპზე – ქვეყნის განვითარების ძირითადი ამოცანებია – აგვისტოს ომით გამოწვეული კრიზისის გადალახვა და ინვესტიციური კლიმატის გაუმჯობესება. ამ პერიოდში უნდა მოხდეს, აგრეთვე საბანკო სისტემის კიდევ მეტად გაჯანსაღება და ფინანსური ბაზრის ამოქმედება.

მომდევნო ეტაპზე უნდა დაიწყოს საბაზრო სექტორის დაჩქარებული განვითარება და ინვესტიციების გადიდება უფრო მაღალი

ტემპებით გაიზრდება, ექსპორტში გადამამუშავებელი მრეწველობის პროდუქციის წილი, იმპორტში კი იმატებს – საწარმოო მოწყობილობის წილი, არსებითად შემცირდება კაპიტალის გატანა.

უნდა განხორციელდეს მნიშვნელოვანი ცვლილებები საზოგადოების სოციალურ ცხოვრებაში. მოსახლეობის რეალური შემოსაველები წელიწადში საგრძნობლად გაიზრდება, ნომინალური ფულადი შემოსაველები დაფარავენ მოსახლეობის ხარჯების გადიდებას. ამავე პერიოდში უნდა დასრულდეს რეფორმების გატარება საპენსიო, განათლების, ჯანდაცვის, საბინაო-კომუნალური მეურნეობის სფეროებში.

ეკონომიკის სტრუქტურული გარდაქმნის დამთავრება და ეკონომიკური ზრდის მაღალი ტემპების მიღწევა შესაძლებელია გარკვეული პერიოდის შემდეგ. ინვესტიციების მაღალი ტემპების წყალობით შეიქმნება პირობები შრომის მწარმოებლურობის მნიშვნელოვანი ზრდისათვის.

საბაზრო სისტემაზე გარდამავალი ქვეყნები ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან სასტარტო პირობებით და მომავალი განვითარების პერსპექტივებით. მეპ-ის მატების არსებული და მოსალოდნელი ტემპების მიხედვით ისინი შეიძლება დაჯგუფდნენ ოთხ ჯგუფად: აშკარა ლიდერები – 6-9%-მდე, მოწინავეები – 4-5%-მდე, საშუალოები 2-4%-მდე და ჩამორჩენილები – არა უმეტეს 2%-ის მატების ტემპით.

ამასთან გასათვალისწინებელია, რომ მეპ-ის მატების მაღალი ტემპი არ ნიშნავს ქვეყნების ცხოვრების მაღალ დონეს. სიტუაციის ცვლილებების შესაბამისად ქვეყნებს შეუძლიათ გადასვლა ერთი ჯგუფიდან მეორეში, მაგრამ ყველა შემთხვევაში განვითარების ტემპები დამოკიდებულია ორ ფაქტორზე: 1. განვითარების არსებულ პოტენციურ ბაზაზე – ბუნებრივი რესურსების, ადამიანური კაპიტალის ხარისხის (თეისობრიობის), ბაზრის მასშტაბის, მოსახლეობის რიცხოვნობის და სხვ. სახით; 2. ამ ქვეყნების მთავრობების მიერ შერჩეულ განეითარების სტრატეგიაზე. ეს უკანასკნელი განსაკუთრებულ პასუხსიმგებლობას აკისრებს ხელისუფლებას სტრატეგიული ამოცანების და მათი გადაწყვეტის გზების განსაზღვრისას.

თავი III. სახელმწიფოს ეკონომიკური სტრატეგია გარდამავალ ეკონომიკაში

III.1. სახელმწიფოს ფუნქციების ოპტიმიზაცია და სახელმწიფო რეგულირების აუცილებლობა ტრანსფორმირებად ეკონომიკაში

სახელმწიფოს ეკონომიკური როლი და მისი სამეურნეო სფეროზე ზეგავლენა იცვლება საზოგადოების სრულყოფის და ეკონომიკის განვითარების შესაბამისად. ეკონომიკაში სახელმწიფოს მონაწილეობის ხარისხი და ფორმები ბევრადაა დამოკიდებული ეკონომიკური პოლიტიკის კურსსა და სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების მოდელზე. საბაზრო მოდელის პირობებში ეკონომიკაში სახელმწიფოს მონაწილეობის ხარისხი არსებითად მცირდება. აქ ძირითადად მისი როლი დაიყვანება იმაზე, რომ ერთ შემთხვევაში ზემოქმედება მოახდინოს საბაზრო მექანიზმის ეფექტიან ფუნქციონირებაზე, ხოლო მეორე მხრივ – უშუალო მონაწილეობა მიიღოს იმ პროცესების ორგანიზაციასა და რეალიზაციაში, რომლებშიც საბაზრო ურთიერთობები ან არარაციონალური, ან არსებითად შეზღუდულია.

ტრანსფორმირებადი ეკონომიკის სპეციფიკა იმაში მდგომარეობს, რომ მასში ერთდროულად მოქმედებს ის ეკონომიკური ელემენტები, ფორმები და ურთიერთობები, რომლებიც დამახასიათებელია განვითარების როგორც ადრე არსებული, ისე ახალი, ფორმირებადი მოდელისთვის. ამიტომ მისთვის დამახასიათებელია შეუსაბამობა და წინააღმდეგობა ძველი და ახალი სისტემების ატრიბუტებსა და ურთიერთობებს შორის. ამ ურთიერთწინააღმდეგობრივ დამოკიდებულებაში წარმატება ადვილად ვერასოდეს ვერ მიიღწევა. იგი მოითხოვს მთელი საზოგადოების ძალისხმევას, ძალების კონცენტრაციას, განსაზღვრული პირობებისა და საშუალებების შექმნას. გარდა ამისა, ტრანსფორმაციული პროცესის წარმატებით განხორციელებაში მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია ორგანიზაციულ ფაქტორს.

თანამედროვე მსოფლიოში ჯერჯერობით მხოლოდ სახელმწიფო წარმოადგენს საზოგადოების ერთადერთ სუბიექტს, რომელსაც შეუძლია შეასრულოს ტრანსფორმაციის პროცესის ორგანიზატორის ფუნქცია ძველი ეკონომიკური სისტემის ახლით შეცვლის პროცესში. აქედან ნათელია, რომ სახელმწიფოს მონაწილეობა ამ

პროცესში ობიექტურად აუცილებელია, უფრო მეტიც, მას გადამწყვეტი როლი ეკუთვნის.

გარდამავალ ეკონომიკაში სახელმწიფოს მონაწილეობის ფორმები და მეთოდები უშულოდაა დამოკიდებული იმ მიზეზებსა და შედეგებზე, რომლებმაც ობიექტურად განაპირობეს ეკონომიკის მართვაში სახელმწიფოს მონაწილეობის აუცილებლობა. უმნიშვნელოვანეს ზოგადი ხასიათის მიზეზებს მიეკუთვნება:

1. **მაკროეკონომიკური პროპორციების დაუბალანსებლობის პროცესის გაძლიერება,** რომელიც უკავშირდება, ერთი მხრივ, ტრანსფორმაციის პროცესისთვის დამახასიათებელი საკუთრების ფორმების გარდაქმნასა და ეკონომიკის სტრუქტურის შეცვლის შედეგად ადრე არსებული ურთიერთობებისა და კავშირების რღვევას, მეორე მხრივ კი – ფორმირებად საბაზრო მექანიზმს ჯერ კიდევ არ შეუძლია შექმნას მართვის ნიშანდობლივი ურთიერთობებისა და პროპორციების სპეციფიკური სისტემა. უფრო მეტიც, მომავალში საბაზრო მექანიზმის განვითარება-ფუნქციონირებისას შეიძლება მოხდეს მაკროეკონომიკური პროპორციების დარღვევა და მაკროეკონომიკური წონასწორობის დამყარების ხელისშემშლელი ფაქტორების ამოქმედება. კერძოდ, პერიოდული ეკონომიკური ზრდა, რომელიც დაკავშირებულია დარგობრივი სტრუქტურის კარდინალურ ცვლილებებთან, საწარმოო ძალთა არარაციონალურ განლაგება და ტერიტორიული პროპორციების დეფორმაცია განპირობებულია საბაზრო მექანიზმის ავტომატური მოქმედებით, ეკონომიკის მონოპოლიზაციით.

2. **მოსახლეობის შემოსავლების არსებითი დიფერენციაცია,** რომელიც გარდამავალი პერიოდის საწყის ფაზაში დაკავშირებულია პრივატიზაციის შედეგად შეძენილი ეკონომიკური რესურსების ფლობაში საზოგადოების წევრებს შორის დიდი განსხვავებისა და ქონებრივი უთანასწორობის წარმოქმნასთან, ხოლო შემდგომ კონკურენციულ ბრძოლასთან, რომელიც საბაზრო მექანიზმის მოქმედების შედეგია. ბაზრის უსუსურობას, ავტომატურად მიეყვანა მოსახლეობის – ღარიბ და მდიდარ ფენებად – დაყოფის გაძლიერებამდე, რაც ტრანსფორმაციის საწყის ეტაპზე ხელსაყრელ კლიმატს ქმნის სოციალური დაძაბულობის, შემდგომ კი შესაძლო სოციალური აფეთქებისთვის.

3. **თანამედროვე საზოგადოებაში მსხვილმასშტაბიანი სოციალური სექტორის არსებობა და განვითარება,** რომლის მატერიალური უზრუნველყოფა სრულიად ან შეუძლებელია საბაზრო მექანიზმის მეშვეობით, ან უნდა განხორციელდეს მისი შეზღუდული მონაწი-

ლეობით. მოცემული სექტორი მოიცავს ეროვნულ უსაფრთხოებას და სახელმწიფოს მართვას, განათლებას, ჯანდაცვას, გარემოს დაცვას, აგრეთვე საზოგადოების შრომისუნარო და ნაკლებადუზრუნველყოფილი ფენების შენახვას და უმუშევართა მატერიალურ მხარდაჭერას.

პროდუქციის შექმნა და მომსახურების გაწევა სოციალური სექტორის ყველა ელემენტის ამოქმედების უზრუნველსაყოფად მოითხოვს განსაზღვრულ დანახარჯებს. თანამედროვე მსოფლიოში ამ სექტორის ელემენტების დიდი ნაწილი იმყოფება მუდმივ განვითარებაში და მათი ფუნქციების რეალიზაციის ხარჯები განუწყვეტლივ იზრდება. ამასთან, მოხმარებული სიკეთე და მომსახურება გაჭირვებულებს ეძლევათ მეტწილად უსასყიდლოდ. ასეთ შემთხვევაში საბაზრო ურთიერთობების ფორმირება ან შეუძლებელია (ობლების, ინვალიდების, პენსიონერების შენახვა), ან არსებითად შეზღუდული (ნაწილობრივ ფასიანი განათლება ან სამედიცინო დახმარება მოსახლეობის ნაწილისთვის).

4. საზოგადოების ობიექტური მოთხოვნა საგარეო ეფექტების შედეგების გამოთანაბრებაში. კერძო მესაკუთრეთა დიდი რაოდენობის წარმოშობა გულისხმობს ეროვნულ ბაზარზე ნებისმიერი ცალკეული მესაკუთრის ინტერესების პრიორიტეტულ უპირატესობას სხვებთან შედარებით. ამასთან, ცნობილია, რომ კერძო ინტერესები ყველა შემთხვევაში არ ემთხვევა საზოგადოების ინტერესებს. განსაზღვრულ გარემოებაში კერძო ინტერესის რეალიზება საზოგადოებისთვის შეიძლება საზიანოც კი აღმოჩნდეს. ამის ნათელი მაგალითია, საგარეო ეფექტების უარყოფითი შედეგები, რომლებიც წარმოიქმნება კერძო ინტერესის დაკმაყოფილების დროს მეწარმის მიერ დადებითი ეფექტის მიღწევის სურვილიდან. კერძოდ, დანახარჯების შემცირების მცდელობისას უფრო კონკურენტუნარიან მეწარმედ გადაქცევის მიზნით. მაგალითად, ქიმიურ მრეწველობაში მეწარმე არ არის დაინტერესებული დანახარჯებით გამწმენდი ნაგებობების მშენებლობაზე. მათი უქონლობა, როგორც წესი, იწვევს ატმოსფეროსა და წყლების გაბინძურებას, რითაც ზიანს აყენებს საზოგადოებას მთლიანად. ასეთ შემთხვევაში წარმოიქმნება მეწარმის კერძო ინტერესების რეალიზაციის შეზღუდვის და მისი საზოგადოებრივ ინტერესებთან დაბალანსების ობიექტური აუცილებლობა.

სხვა შემთხვევაში შეიძლება წავაწყდეთ საწინააღმდეგო სურათს. მაგალითად, იმისთვის, რომ დაკმაყოფილდეს საზოგადოების მოთხოვნა გარემო პირობების გაუმჯობესებაზე აუცილებელია

განსაზღვრული პრეფერენციები მიეცეს იმ მწარმოებლებს, რომლებიც თავიანთი ინტერესების მისაღწევად გაიღებენ ინვესტიციებს საზოგადოებრივად ეფექტიანი ობიექტებისთვის (მაგალითად, სკვერების გაშენება თავისუფალ ადგილას, თანამედროვე გამწმენდი საშუალებების დაყენება და სხვ.).

გარე ეფექტების მოქმედების ყველა შედეგის გათვლა პრაქტიკულად შეუძლებელია. ცალკეული კონკრეტული შემთხვევისთვის აუცილებელია კვრძო და საზოგადოებრივი ინტერესების გონივრული კორექტირება და დაბალანსება გარკვეული ღონისძიებების და ინსტრუმენტების მეშვეობით, რისთვისაც ობიექტურად აუცილებელია სპეციალური ორგანო. მას უნდა მიეცეს სახელისუფლებო რწმუნება და იგი უნდა გამოხატავდეს საზოგადოების ინტერესებს.

5. **ეროვნულ ეკონომიკურ სტრუქტურაში სახელმწიფო სექტორის არსებობა.** იგი წარმოადგენს ქვეყნის ეკონომიკის ნაწილს, რომელიც იმყოფება სახელმწიფო საკუთრებაში.

6. **ეკონომიკურ ურთიერთობათა პრაქტიკული რეალიზაცია მეურნეობრიობის საბაზრო მოდელის პირობებში საერთოდ, და განსაკუთრებით, ტრანსფორმაციულ პერიოდში** მოითხოვს გარკვეულ რეგლამენტაციას. გარდა ამისა, გარკვეულ დონემდე რეგულირებას მოითხოვს თვით საბაზრო მექანიზმი, რამდენადაც მის შეუზღუდავ გამოყენებას ეკონომიკა მიყავს მონოპოლიზაციამდე და სხვა ნეგატიურ შედეგებამდე. აუცილებელია, აგრეთვე სოციალური სექტორის საქმიანობის რეგლამენტაცია. ყველა ეს გარემოება ბაზარზე გადასვლისას მოითხოვს საბაზრო მოდელის ადეკვატური „თამაშის წესების" ან განსაკუთრებული საკანონმდებლო ბაზის შექმნას. უფრო მეტიც, საჭიროა მუდმივი კონტროლის დაწესება მიღებული კანონების, წესებისა და სტანდარტების შესრულებაზე, აგრეთვე ამ ნორმების გარკვეული კორექტირება და სრულყოფა. საზოგადოების შემდგომი არსებობისა და განვითარებისთვის წარმოიქმნება ეკონომიკის სფეროში მნიშვნელოვანი გადაწყვეტილებების მიღების აუცილებლობა. ეს შეიძლება იყოს სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების მოდელის შერჩევა (და მისი მოდიფიკაცია), ახალ მოდელზე გადასვლის მიმართულების, ამოცანების და ფორმების განსაზღვრა, დასახული მიზნების რეალიზაციისთვის პროგნოზების და პროგრამების შემუშავება.

თითოეული ზემოთ ჩამოთვლილი მიზეზის არსებობა ქმნის ობიექტურ მოთხოვნას ტრანსფორმირებად ეკონომიკაში სპეციალური ინსტიტუტის არსებობაზე, რომელიც უნდა გამოხატავდეს

როგორც მთლიანად საზოგადოების, ისე მისი ცალკეული წევრის ინტერესებს, აგრეთვე ისეთი ორგანოს არსებობაზე, რომელიც აღჭურვილი იქნება მოცემული პირობებისთვის სახელისუფლებო რწმუნებით. ასეთი სახის ერთადერთ ინსტიტუტს და ორგანოს, რომელიც უპასუხებს ზემოთ აღნიშნულ მოთხოვნებს, წარმოადგენს სახელმწიფო.

როგორც წესი, სახელმწიფოს მონაწილეობა ტრანსფორმირებად ეკონომიკაში ობიექტურად აუცილებელია. ამ პერიოდში მან აქტიური ზეგავლენა უნდა მოახდინოს ეკონომიკურ პროცესებზე.

სახელმწიფოს მონაწილეობას ტრანსფორმირებად ეკონომიკაში აქვს გლობალური და კონკრეტული მიზნები.

გარდამავალ პერიოდში სახელმწიფოს ეკონომიკაში მონაწილეობისა ძირითად მიზანს წარმოადგენს ძველი ეკონომიკური სისტემის რეფორმირების პროცესის პოტენციური შესაძლებლობების რეალიზაცია და ხელსაყრელი პირობებისა და ინსტიტუტების შექმნა ახალი სისტემის განვითარებისთვის.

ძირითადი მიზნის მიღწევა, თავის მხრივ, სახელმწიფოსგან განსაზღვრული ამოცანების გადაწყვეტას მოითხოვს. ამ ამოცანებს მიეკუთვნება:

1. **საბაზრო მექანიზმის და კონკურენტული გარემოს წარმოქმნისა და განვითარებისთვის ხელსაყრელი პირობების შექმნა.** ამ ამოცანის გადაწყვეტა დაკავშირებულია სახელმწიფოს მიერ სამართლებრივი საფუძვლების შემუშავებასთან, რომლებიც უზრუნველყოფს განსახელმწიფოებრიობის და პრივატიზაციის პროცესის განხორციელებას. საკანონმდებლო ბაზის („თამაშის წესები") შექმნასთან, რომელიც განახორციელებს საბაზრო სუბიექტების ურთიერთობის რეგლამენტირებას; შემუშავებული კანონების რეალიზაციის და მათ შესრულებაზე კონტროლის თვალსაზრისით ქმედითი ღონისძიებების მიღებასთან.

2. პოსტსოციალისტური ქვეყნებისთვის მემკვიდრეობით მიღებული კრიზისის შედეგების აღმოფხვრა, მაკროეკონომიკური წონასწორობისა და ეკონომიკური ზრდის აუცილებელი წანამძღვრების შექმნა. ამ ამოცანის გადაწყვეტა სახელმწიფოსგან ეკონომიკის სტრუქტურული რეორგანიზაციის და რეგიონების სპეციალიზაციის, ინფლაციასთან და უმუშევრობასთან ბრძოლის, საგადასახადო და საფინანსო სისტემის რეფორმირების მიმართულებით მოითხოვს საგნობრივი ღონისძიებების კომპლექსის ფორმირება-განხორციელებას.

3. მოსახლეობის სოციალური დაცვის პრინციპულად ახალი მოდელის შექმნა. ეს ამოცანა დაკავშირებულია იმასთან, რომ

საბაზრო ურთიერთობებზე გადასვლა ძირფესვიანად ცვლის მოსახლეობის სოციალური დაცვის წყაროებსა და პრინციპებს. ტრანსფორმაციული პროცესებით გაპირობებული გარდაქმნები მხოლოდ სახელმწიფომ შეიძლება განახორციელოს. ამისათვის აუცილებელია რეფორმების გატარება საპენსიო უზრუნველყოფის, ჯანდაცვისა და განათლების სფეროებში. ამასთან, სახელმწიფომ უნდა შეიმუშაოს და განახორციელოს მოსახლეობის სოციალური დაცვის სპეციალური პროგრამები.

ტრანსფორმაციულ პერიოდში განსახორციელებელი ძირითადი ამოცანების ჩამონათვალი გვიჩვენებს, რომ სახელმწიფო მოწოდებულია გადამწყვეტი როლი შეასრულოს ამ დროს მიმდინარე პროცესებში. ამასთან, ტრანსფორმირებად ეკონომიკაში სამეურნეო პროცესებში სახელმწიფოს მონაწილეობას აქვს გარკვეული საზღვრები. ბაზრის ჩამოყალიბების ადრეულ სტადიაზე სახელმწიფოს არ შეუძლია ტოტალური გაველენა იქონიოს საბაზრო ფასწარმოქმნაზე ან მეწარმის სამეურნეო საქმიანობის მიმართულების შერჩევაზე. გამონაკლისი შეიძლება იყოს ფასების დონის მხოლოდ დროებითი შეზღუდვა სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანი საქონლისა და მომსახურების გარკვეული წრისთვის.

ტრანსფორმაციული პროცესების განვითარების კვალობაზე ეკონომიკის მართვაში სახელმწიფოს მონაწილეობის მასშტაბებს შემცირების ტენდენცია გააჩნია. განვითარებული ბაზრის პირობებში პრიორიტეტი უნდა მიენიჭოს საბაზრო მექანიზმის ფუნქციონირებას.

ტრანსფორმირებად ეკონომიკაში სახელმწიფოს საქმიანობა, რომლებიც მიმართულია კონკრეტული მიზნების მისაღწევად, ხორციელდება კონკრეტული ფუნქციების მეშვეობით.

გარდამავალი ეკონომიკის პირველ ეტაპზე სახელმწიფოს მნიშვნელოვანი მიზანია სამართლებრივი ბაზის შექმნა, რომელიც უზრუნველყოფს საბაზრო ურთიერთობათა ჩამოყალიბებას და საბაზრო მექანიზმის ფუნქციონირებისთვის აუცილებელი პირობების შექმნას. სახელმწიფოს ძირითადი ფუნქციაა კანონშემოქმედებითი საქმიანობის განხორციელება. იგი მოიცავს ან ადრე მოქმედი ძირითადი კანონის (ქვეყნის კონსტიტუცია) არსებით კორექტირებას, ან ახალი მეურნეობრიობის საბაზრო მოდელის მოთხოვნების შესაბამისი ძირითადი კანონების მომზადებას და მიღებას.

კანონშემოქმედებითი ფუნქციის რეალიზაცია სახელმწიფო ხელისუფლების ორგანოების მიერ მოითხოვს საკანონმდებლო აქტების პაკეტის შემუშავებას და დამტკიცებას, რომლებიც უზრუნველყოფს საკუთრების ყველა ფორმის თანასწორუფლებიანობას,

განსაზღვრავს სუბიექტების უფლება-მოვალეობებს საბაზრო ურთიერთობის პირობებში, ხელშეუხებელ სამეურნეო საქმიანობის სფეროებს და სახეებს, ადგენს განსაზღვრულ ნორმატიულებსა და სტანდარტებს და სხვ. ზემოთ აღნიშნულის განხორციელება დიდ ძალისხმევას და დროს მოითხოვს.

ტრანსფორმაციულ პერიოდში, კანონშემოქმედების პროცესი უფრო რთული და წინააღმდეგობრივია, რამდენადაც ეკონომიკაში როგორც საზოგადოებრივ ცხოვრებაში, საერთოდ, არსებობს ბევრი განუსაზღვრელობა. ცალკეულ სფეროებში საკმაოდ ხანგრძლივი პერიოდის მანძილზე შეიძლება გაგრძელდეს ადრე დადგენილი სამართლებრივი ნორმების მოქმედება. ამასთან, დასაშვებია გარკვეული შეუსაბამობა და წინააღმდეგობა ხელისუფლების სხვადასხვა დონის ორგანოების მიერ მიღებულ კანონებში, წესებსა და ნორმებში. კერძოდ, საქართველოში არსებით განსხვავება იყო (და ახლაც არის) სახელმწიფო ხელისუფლების მიერ მიღებულ კანონებსა და ადგილობრივი თვითმმართველობის დონეზე მიღებულ კანონებს შორის. ამიტომ საჭიროა დიდი ძალისხმევა და დრო არა მარტო თვით კანონპროექტების შემუშავებისა და მიღებისთვის, არამედ მათი კორექტირებისა და სხვა კანონებთან და ნორმებთან შესაბამისობაში მოყვანისთვის.

ტრანსფორმირებადი ეკონომიკის პირობებში სახელმწიფოს მეორე მნიშვნელოვან ფუნქციას წარმოადგენს მისი საქმიანობა საბაზრო ეკონომიკის საფუძვლების ფორმირებისთვის – პირობების შესაქმნელად და საბაზრო ურთიერთობების სპეციფიკური სუბიექტების – კერძო მესაკუთრეთა გამოსაველენად. ამ მიზნით, სახელმწიფო თავის თავზე იღებს განსახელმწიფოებრიობისა და პრივატიზაციის პროცესების ორგანიზაციას.

ხელისუფლების მეორე შტო – აღმასრულებელი ორგანოები, იყენებს რა ხელისუფლების საკანონმდებლო ორგანოების მიერ შემუშავებულ ნორმატიულ ბაზას, რომელიც განსაზღვრავს განსახელმწიფოებრიობის და პრივატიზაციის პარამეტრებს და მეთოდებს, უშუალოდ ახორციელებს განსახელმწიფოებრიობისა და პრივატიზაციის სამუშაოებს.

ტრანსფორმაციული პერიოდის პირველ ფაზაში წარმოიქმნება მოთხოვნა სახელმწიფოს ღაეკისროს სამეურნეო სუბიექტების საქმიანობის კონტროლის ფუნქცია. ამ სახის საქმიანობა დაკავშირებულია ფირმის ფუნქციონირების ლეგიტიმურობის შემოწმებასთან, მის მიერ საგადასახადო და შრომითი კანონმდებლობის მოთხოვნების შესრულების კონტროლთან, აგრეთვე მონოპოლიების საქმიანობის რეგლამენტაციასთან.

ტრანსფორმირებადი ეკონომიკის პირობებში სახელმწიფოს კიდევ ერთი სპეციფიკური ფუნქციის აუცილებლობა დაკავშირებულია წარსულის ერთ-ერთი ნეგატიური შედეგის – ეკონომიკური კრიზისის დაძლევის მოთხოვნასთან და სტაბილიზაციის და ეკონომიკური ზრდისთვის ხელსაყრელი პირობების შექმნასთან. ამ ფუნქციის შესრულების რეალიზაცია ხდება ღონისძიებებითა სისტემით, რომლებიც მიმართულია ინფლაციისა და უმუშევრობის წინააღმდეგ, აგრეთვე ხელსაყრელი ინვესტიციური კლიმატის შესაქმნელად. ამ ღონისძიებების შერჩევა და თითოეული მათგანის პრიორიტეტულობა დამოკიდებულია არა მარტო ეროვნული ეკონომიკის მდგომარეობაზე მოცემულ მომენტში და ქვეყანაში შექმნილ სოციალურ-პოლიტიკურ გარემოზე, არამედ სახელმწიფოს მიერ შერჩეულ სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების მოდელზე და გასატარებელ ეკონომიკურ პოლიტიკაზე.

ამრიგად, სახელმწიფოს ყველა ზემოთ ჩამოთვლილი ფუნქციის შესრულება მიმართულია საბაზრო მექანიზმების ნორმალური ფუნქციონირებისკენ.

სახელმწიფოს მიერ ეკონომიკურ საქმიანობაში უშუალო მონაწილის ფუნქციის თავის თავზე აღების აუცილებლობა გაპირობებულია არა მარტო განსახელმწიფოებრიობისა და პრივატიზაციის თანმიმდევრულობით, არამედ არსებობს სხვა გარემოებებიც, რომლებიც გაპირობებულია ეროვნული ეკონომიკისა და მისი სტრუქტურის მდგომარეობით. გამორიცხული არ არის და ამავდროულად სასურველიცაა გარდამავალ ეკონომიკაში სტრატეგიულად მნიშვნელოვანი დარგების საწარმოები სახელმწიფომ საკუთრებაში დატოვოს.

გარდამავალ ეპოქაში სახელმწიფო სექტორის შემადგენლობაში იმყოფება საზოგადოებრივად მნიშვნელოვანი საწარმოები, რომლებიც დაკავებულნი არიან, მაგალითად, საფოსტო მომსახურებით, ელექტროენერგიის წარმოებითა და მიწოდებით, სარკინიგზო გადაზიდვებით და სხვ.

სახელმწიფო საკუთრებაში შედის საწარმოები როგორც 100%-იანი სახელმწიფო საკუთრებით (უნიტარული სახელმწიფო საწარმოები), ისე საწარმოები შერეული საკუთრებით, სადაც სახელმწიფოს ეკუთვნის აქციონერული კაპიტალის განსაზღვრული ნაწილი. ხშირად ასეთი საწარმოების რიცხვს მიეკუთვნება ისინი, რომელთა პროდუქციას აქვს არა მხოლოდ ეკონომიკური, არამედ პოლიტიკური მნიშვნელობა (გაზი, ელექტროენერგია და სხვ.) მაგალითად, რუსეთის სახელმწიფო ფლობს „გაზპრომ"-ის სააქციო

გაერთიანების აქციების საკონტროლო პაკეტს და, როგორც შედეგი, გაზზე ფასის დაწესების უფლებას. ამ უფლების გამოყენებით მთავრობა ახდენს უცხოეთში გასაყიდ გაზზე ფასების დიფერენციაციას. ეს საშუალებას აძლევს რუსეთს პოლიტიკური და სტრატეგიული პარტნიორებისთვის, მაგალითად, ბელორუსიისა და სომხეთისთვის დააწესოს უფრო დაბალი ფასები, სხვა დანარჩენ მომხმარებლებთან შედარებით.

სახელმწიფო სექტორის არსებობას ტრანსფორმირებად ეკონომიკაში არა აქვს მხოლოდ დადებითი მხარე. სახელმწიფოს უშუალო მონაწილეობა ეკონომიკაში მოიცავს უარყოფით მომენტსაც. გარკვეული ქვეყნების გამოცდილება ცხადყოფს, რომ საბაზრო სისტემის პირობებში, სახელმწიფო საწარმოების საქმიანობა პრინციპში არარაციონალურია. ამიტომ საბაზრო ურთიერთობათა განვითარების და სრულყოფის პირობებში სახელმწიფო საწარმოთა წილი ეროვნული ეკონომიკის საერთო სტრუქტურაში მცირდება.

მაგრამ ასეთი ტენდენცია სრულიადაც არ ნიშნავს სახელმწიფოს მიერ თავისი პოზიციების დათმობას. ეკონომიკაში სახელმწიფოს პირდაპირი მონაწილეობის შესუსტებასთან ერთად მთელი საზოგადოების ინტერესების სასარგებლოდ მისი, როგორც ეკონომიკური პროცესების მარეგულირებელი ძირითადი ორგანოს როლი ობიექტურად იზრდება.

III.2. სახელმწიფო რეგულირების მიზანი, მეთოდები და ფორმები გარდამავალ ეკონომიკაში

სამეურნეო საქმიანობის რეგულირება საბაზრო სისტემის პირობებში ზოგადად და მისი რადიკალური რეფორმირების ფაზაში, კერძოდ, სახელმწიფოს ერთ-ერთი მთავარი ამოცანაა. ამ ფუნქციის შესრულებას აქვს მკაცრად შესუსტებული საზღვრები. უპირველეს ყოვლისა, რეგულირებას არ შეიძლება ჰქონდეს ტოტალური ხასიათი. სახელმწიფოს მარეგულირებელი ფუნქცია გაპირობებულია იმით, რომ თანამედროვე მსხვილმასშტაბიანი, ეროვნული ჩარჩოებიდან გასული ეკონომიკის და სწრაფადგანვითარებადი სოციალური სექტორის არსებობის პირობებში საბაზრო მექანიზმის მოქმედება იდეალური და ყოვლისმომცველი არ არის. ამასთან დაკავშირებით წარმოიქმნება მისი გარკვეული შევსების მოთხოვნა. იგი განსაკუთრებით თვალსაჩინოა ბაზრის ჩამოყალიბების პერიოდში, როცა წარმოებს საბაზრო მექანიზმის ელემენტების

ფორმირება და მათი ურთიერთქმედება ავტომატურად ჯერ კიდევ არ მიიღწევა. გარდა ამისა, რეფორმირების პერიოდში წარმოიქმნება (შემდგომში კი კიდევ უფრო იზრდება), სოციალურ სფეროში ურთიერთობის რეგულირების მოთხოვნა, სადაც საბაზრო მექანიზმის როლი პრაქტიკულად მინიმალურია.

ეკონომიკის რეგულირებისთვის სახელმწიფო ფლობს მეთოდებისა და ინსტრუმენტების გარკვეულ არსენალს. მათი შემადგენლობა და ერთის უპირატესობა სხვებთან შედარებით დამოკიდებულია ეროვნული ეკონომიკის მდგომარეობაზე, მისი რეფორმირების ფაზებსა და მიზნებზე, რომლებიც განსაზღვრულია განვითარების მოცემულ პერიოდში.

როგორც ცნობილია, **ეკონომიკის სახელმწიფო რეგულირების მეთოდები იყოფა ორ სხვადასხვა სახეობად: ეკონომიკურ პროცესებზე პირდაპირი და არაპირდაპირი ზემოქმედების მეთოდებად.**

პირდაპირი მეთოდის რეალიზაცია ხდება ეკონომიკური სუბიექტების საქმიანობაში სახელმწიფო ხელისუფლების ორგანოების ჩარევით.

ამ მეთოდის რეალიზაციის ფორმებია:

- სახელმწიფო საჭიროებისთვის გარკვეული საქონლის მიწოდებისა და მომსახურების გაწევისთვის ფირმებთან დაკვეთები;
- ეკონომიკის ცალკეული სფეროს მხარდაჭერისა და რეფორმირებისთვის, მაგალითად, სოფლის მეურნეობის, მცირე და საშუალო ბიზნესის მხარდასაჭერად საბინაო-კომუნალური სამსახურებს რეფორმირებისთვის ბიუჯეტიდან სახსრების გამოყოფა;
- საგადასახადო შეღავათების მიცემა ფირმებისთვის ან უცხოელი და ადგილობრივი ინვესტორებისთვის, რომლებიც აწარმოებენ საზოგადოებრივად აუცილებელ და ქვეყნისთვის მნიშვნელოვან პროდუქციას;
- მონოპოლიების საქმიანობის შეზღუდვა;
- განსაზღვრული სახის საქმიანობის ლიცენზირება, კვოტირება და ექსპორტ-იმპორტზე საბაჟო გადასახადების დადგენა;
- სამეურნეო საქმიანობის განსაზღვრული სახეების აკრძალვა;
- საქონლისა და მომსახურების გარკვეულ წრეზე ფასების ზღვრული დონის დაწესება;
- ხელფასის მინიმალური დონის დადგენა, მოსახლეობის ცალკეული კატეგორიებისთვის სოციალური შეღავათების მინიჭება და ა.შ.

პირდაპირი სახელმწიფო რეგულირების ფორმების გამოყენება ყოველთვის უნდა იყოს დოზირებული, რამდენადაც პირდაპირი სახელმწიფო ჩარევა ეკონომიკაში ყოველთვის აუცილებლად ზღუდავს საბაზრო მექანიზმის მოქმედებას.

არაპირდაპირი რეგულირების მეთოდი გულისხმობს სახელმწიფო ზემოქმედებას ეკონომიკაზე მის მიერ შემუშავებული „თამაშის წესებით", იმ კანონების, დებულებების და წესების ნაკრებით, რომელიც არეგულირებს საკუთრების უფლებას, უზრუნველყოფს ხელსაყრელ პირობებს მეწარმეობის განვითარებისა და კონკურენტული გარემოს ფორმირებისთვის.

არაპირდაპირი მეთოდის ფორმებს წარმოადგენენ:

- სახელმწიფო კანონების მოქმედი სისტემა, რომელიც უზრუნველყოფს საკუთრების გარანტიებს; კანონი „სამეწარმეო საქმიანობის შესახებ" და კანონები, რომლებიც იცავს კონკურენციას;
- საგადასახადო სისტემა;
- საბიუჯეტო ურთიერთობათა სისტემა;
- ფულად-საკრედიტო ურთიერთობათა სისტემა;
- საბაჟო წესების სისტემა;
- პროგნოზირება და ინდიკატური დაგეგმვა.

ტრანსფორმირებადი ეკონომიკის პირობებში მიმდინარეობს ეკონომიკის არაპირდაპირი რეგულირების ქმედითი მექანიზმების შერჩევისა და აპრობაციის პროცესი. ტრანსფორმაციის საწყის ფაზაში მათი როლი ჯერ კიდევ არ არის მნიშვნელოვანი, მათი მნიშვნელობა იზრდება საბაზრო ურთიერთობების განვითარების და სრულყოფის კვალობაზე. დროთა განმავლობაში, როცა არაპირდაპირი მეთოდების რეალიზაციის ფორმები მიაღწევენ სასურველ შედეგს და სტაბილურობას, ისინი ობიექტურად უპირატესნი ხდებიან რეგულირების პირდაპირ ფორმასთან შედარებით, რამდენადაც ისინი პირდაპირ არ ეწინააღმდეგებიან ძირითადი რეგულატორის – საბაზრო მექანიზმის მოქმედებას, არამედ მხოლოდ ავსებენ მას, უფრო ნაყოფიერს ხდის მის მუშაობას.

არაპირდაპირი რეგულირების ფორმებისგან განსხვავებით, პირდაპირი ფორმების როლი საბაზრო ურთიერთობათა განვითარების შესაბამისად არაერთმნიშვნელოვანია. თუ ეკონომიკურ სფეროში რომელიმე ამ ფორმის გამოყენება შემცირდება (მაგალითად, ეკონომიკის ზოგიერთი სფეროს საბიუჯეტო დაფინანსება), მაშინ პირდაპირი ფორმების სოციალური როლი თანდათან გაიზრდება (მაგალითად, სოციალური გარანტიების გაფართოება, რომელსაც სახელმწიფო აძლევს მოსახლეობას).

აღსანიშნავია, რომ საქართველოში ადმინისტრაციულ-მბრძანებლური ეკონომიკიდან საბაზრო სისტემად გარდაქმნის პროცესი გარკვეული მიზეზების გამო არაორდინალურად წარიმართა.

ჯერ ერთი, საბაზრო ურთიერთობებზე გადასვლის დაწყება დაემთხვა ქვეყანაში მიმდინარე ეკონომიკურ და პოლიტიკურ კრიზისს, რომელსაც დროდადრო თან ახლდა მწვავე პოლიტიკური ბრძოლა. რეფორმირების პროცესი დაიწყო ერთი სახელმწიფოს სსრკ-ის სიერცეში და გაგრძელდა უკვე დამოუკიდებელ საქართველოში.

მეორე, ტრანსფორმაციის საწყის ეტაპზე საზოგადოების ბიუროკრატიზაციის გაძლიერების პარალელურად სახელმწიფოს როლი და ავტორიტეტი მნიშვნელოვნად დაეცა, არადა სწორედ სახელმწიფოს უნდა უზრუნველეყო საზოგადოებრივი და ეკონომიკური განვითარების პროცესების მართვა.

მესამე, გარდამავალი ეპოქის საწყის ეტაპზე საქართველოში ეკონომიკის რეფორმირების პროცესი განხორციელდა ძირითადად რადიკალური მეთოდების საშუალებით, როგორიცაა „შოკები", „კონვერსია", რაც ხელს უწყობდა ეკონომიკური დაცემის გაძლიერებას, მოსახლეობის ცხოვრების დონის შემდგომ დაქვეითებას და სოციალურ კოლიზიებს.

ამ და რიგი სხვა გარემოებების გამო ტრანსფორმაციის პროცესი საქართველოში მეტად რთულ პირობებში მიმდინარეობდა. რეფორმების საწყის პერიოდში პრაქტიკულად შეწყვიტა მოქმედება ეკონომიკის მართვის ძველმა სისტემამ, ქვეყანა აღმოჩნდა სამოქალაქო ომის საშიშროების წინაშე. ბუნებრივია, სახელმწიფოს შენარჩუნების და ეკონომიკის რეფორმირებისთვის ნორმალური პირობების შესაქმნელად საჭირო იყო სახელმწიფოს როლის განმტკიცება.

გარდამავალი პერიოდის საწყის ეტაპზე ეკონომიკის სფეროში სახელმწიფოს ძირითად მიზნად იქცა:

1. სახელმწიფოს, როგორც ეკონომიკური სუბიექტების უმეტესობის ინტერესების გამომხატველი ხელისუფლების ორგანოს გაძლიერება;
2. მაკროეკონომიკური პროცესების მართვადობის აღდგენა;
3. ეკონომიკური კრიზისის დაძლევა და წანამძღვრების შექმნა ეკონომიკური ზრდის დაწყებისთვის.

ტრანსფორმაციული პერიოდის პირველი ფაზის დამამთავრებელ ეტაპზე ქვეყანაში სახელმწიფოს როლი გაიზარდა, ამაღლდა ეკონომიკაზე მისი ზემოქმედების ძალა. მაგრამ მთელი რიგი მიზეზების გამო, მიღებული კანონებისა და გადაწყვეტილებების ხარისხი,

დაბალი იყო. შეცდომები და უზუსტობები ხელისუფლების მაღალი ეშელონების საქმიანობაში ხელს უწყობდა არაეფექტიანი ან სახელმწიფო ორგანოების მიერ უკვე მიღებული კანონების საწინააღმდეგო საკანონმდებლო აქტების მიღებას. ეკონომიკური და პოლიტიკური ხასიათის ეს და სხვა გარემოებები ხელს უშლიდა რეფორმირების ნორმალურ მსვლელობას.

საქართველოში ტრანსფორმაციის პერიოდი საკმაოდ დიდხანს გაჭიანურდა. რეფორმები ზოგიერთ სფეროში არ არის დასრულებული, ხოლო ზოგან, პრაქტიკულად არც დაწყებულია. ასე მაგალითად, ჯერ კიდევ არ არის დასრულებული რეფორმები საფინანსო და სადაზღვევო სექტორებში; საწყის ფაზაშია მიწისა და საპენსიო რეფორმები, ხოლო საბინაო-კომუნალური მეურნეობის რეფორმირება ჯერაც არ დაწყებულა.

გარდა ამისა, საზოგადოება უკვე განხორციელებული რეფორმების ხარისხის, ფორმების და რეალიზაციის მეთოდების მიმართ საგულისხმო და სამართლიან პრეტენზიებს გამოთქვამს. უარყოფით შეფასებას აძლევს განსახელმწიფოებრივებისა და პრივატიზაციის ფორმებს და შედეგებს. არსებითი უზუსტობები იქნა დაშვებული საგადასახადო სისტემის რეფორმირებისას. სახელმწიფოსთვის დიდი მატერიალური დანაკარგების ფასად მოხდა საგარეო ვაჭრობის სისტემის რეფორმირებაც და ა.შ.

დღემდე დიდ სიძნელეებს განიცდის კანონშემოქმედებითი პროცესი. ბუნებრივია, საბაზრო ურთიერთობის საკანონმდებლო ბაზის შექმნა დიდ ენერგიის, დანახარჯებს და დროს მოითხოვს. უფრო მეტიც, ეკონომიკასა და პოლიტიკაში ვითარების გარდაუვალ ცვლილებებთან დაკავშირებით საჭირო გახდა მიღებული კანონების დიდ ნაწილში ცვლილებების და დამატებების შეტანა; რიგი კანონებისა მათი მიღებიდან რამდენიმე წლის შემდეგაც კი არ არის მთლიანად რეალიზებული.

საქართველოში ეკონომიკის რეფორმირების ნაკლოვანებებმა ბევრად შეუწყო ხელი 1998 წლის ფინანსური კრიზისის აღმოცენებას, რომელიც ნეგატიურად აისახა ქვეყნის ეკონომიკაზე. ამასთან, მან არაპირდაპირ შეუწყო ხელი მოსალოდნელ ეკონომიკურ გამოცოცხლებას. ლარის კურსის დაცემის წყალობით, რომელსაც ადგილი ჰქონდა კრიზისის დროს, ხელსაყრელი პირობები შეიქმნა იმპორტის მოცულობის შეზღუდვისა და ექსპორტის გაღიდებისთვის. ბიზნესის წარმომადგენლების მიერ ეკონომიკაში წარმოქმნილი სიტუაციის რაციონალურად გამოყენების შედეგად გაიზარდა წარმოების მოცულობა ექსპორტზე ორიენტირებულ დარგებში. ამან

შესაძლებელი გახადა ქვეყნის საგარეო სავაჭრო და საგადამხდელო ბალანსის გაუმჯობესება.

1995 წლიდან ქვეყნის ეკონომიკაში დაიწყო სტაბილიზაციის პროცესი და ეკონომიკური ზრდა. ამ დროდან ეროვნულ ეკონომიკაში მიმდინარეობს არსებითი რაოდენობრივი და თვისებრივი ცვლილებები. შეუქცევადი გახდა სახელმწიფო საკუთრების სხვადასხვა სახის კერძო საკუთრებად გარდაქმნის პროცესი, განმტკიცდა საბაზრო ეკონომიკის სამართლებრივი ბაზა, უფრო საგრძნობი გახდა საბაზრო მექანიზმის მოქმედება. ეკონომიკაში მიღწეული შედეგები, აგრეთვე ქვეყანაში დაგროვილი გამოცდილება ხელს უწყობს სახელმწიფოს, როგორც სოციალურ-ეკონომიკური პროცესების, მარეგულირებელი ორგანოს როლის განმტკიცებასა და ამაღლებას.

ეკონომიკის ტრანსფორმირების თანამედროვე ეტაპზე სახელმწიფოს მოქმედება უფრო მაღალ და უფრო ხარისხიან საშემსრულებლო დონეზე ავიდა. უკანასკნელ წლებში საკანონმდებლო ორგანოების მიერ მიღებულ იქნა რიგი კანონებისა და შეტანილ იქნა შესწორებები უკვე მოქმედი კანონებში, რომელთა მოქმედება არსებითად ამუხრუჭებდა ეკონომიკური რეფორმირების მსვლელობას. მათ შორის მნიშვნელოვანია კანონი „მიწის“ შესახებ, სადაც არა მარტო დეკლარირებულია მიწაზე კერძო საკუთრების უფლება, არამედ მიმაგრებულია უფლება მის ყიდვა-გაყიდვაზე. საბაზრო ეკონომიკის ახალი ფაზის მოთხოვნების შესატყვისად შესწორებები იქნა შეტანილი საბაჟო კოდექსში „საგარეო ეკონომიკური საქმიანობის შესახებ“, „ინვესტიციების შესახებ“ კანონებში. აგრეთვე შეიქმნა ახალი საგადასახადო კოდექსი. მიღებულ და ამოქმედებულ იქნა სამოქალაქო კოდექსი, რომელიც არეგულირებს ეკონომიკურ ურთიერთობებს სამეურნეო სუბიექტებს შორის. სახელმწიფო ახორციელებს ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების მოკლევადიანი და საშუალოვადიანი პროგრამების შემუშავებას და რეალიზაციას.

დადებითი შედეგები, რომლებიც მიღწეულია ეკონომიკურ განვითარებისა და რეფორმირების სფეროში, ამასთან, სახელმწიფოს ეკონომიკური პოლიტიკა საშუალებას იძლევა ამაღლდეს საქართველოს არა მარტო საშინაო, არამედ საერთაშორისო ავტორიტეტი.

საბაზრო ეკონომიკის საფუძვლების შექმნის პროცესის დასრულებამ და მისი სტაბილიზაციის დაწყებამ სახელმწიფოსგან მოითხოვა ახალი მიზნების წინა პლანზე წამოწევა, რომელთა შორის მნიშვნელოვანია:

1. ეკონომიკის რეფორმირების პროცესში მიღწეული შედეგების განმტკიცება;

2. სრულფასოვანი საბაზრო რეფორმების განხორციელება იმ სფეროებსა და დარგებში, სადაც რეფორმირების პროცესები უნდა გაგრძელდეს და იქაც, სადაც ჯერ არ დაწყებულა;

3. საბაზრო ურთიერთობათა სრულყოფა და მათთვის მეტი სოციალური მიმართულების მიცემა;

4. ეკონომიკური სტაბილურობის შენარჩუნება და ეკონომიკური ზრდის დაჩქარება.

საქართველოს ეკონომიკაში მიმდინარე ცვლილებებმა და ეკონომიკური პოლიტიკის ახალმა მიზნებმა გამოხატულება ჰპოვა სახელმწიფოს ფუნქციებში. თანდათან დაკარგა აზრი იმ ფუნქციებმა, რომლებიც დაკავშირებულნი იყვნენ ბაზარზე გადასვლის ორგანიზაციულ სამუშაოებთან.

ბაზარზე გადასვლის ახალი ფაზა ხასიათდება სამეურნეო საქმიანობაში სახელმწიფოს პირდაპირი მონაწილეობის წილის თანდათან შემცირებით. ეს პროცესი ვლინდება სახელმწიფო კომპანიების საკუთრების აუქციონზე გაყიდვის ფორმით.

ამასთან, განვითარების თანამედროვე ეტაპზე ეკონომიკაში სახელმწიფოს მონაწილეობის შემცირება არ ნიშნავს სახელმწიფოს გადასვლას დაქვემდებარებულ როლში. თავისი, როგორც მესაკუთრის და ეკონომიკური პროცესების უშუალო მონაწილის პოზიციის დათმობით სახელმწიფომ პარალელურად უნდა გააძლიეროს თავისი მარეგულირებელი ფუნქცია. ეკონომიკური პროცესების რეგულირების არაპირდაპირი ფორმების ინსტრუმენტების გამოყენებით მან სულ უფრო მნიშვნელოვანი გავლენა უნდა მოახდინოს ინფლაციის ტემპების შენელებას და უმუშევრობის შეზღუდვაზე, ინვესტიციური კლიმატის გაუმჯობესებაზე და ეკონომიკური ზრდის დაჩქარებაზე, სიღარიბესთან ბრძოლასა და მოსახლეობის შემოსავლების გადიდებაზე, მსოფლიოს ეკონომიკურ თანამეგობრობაში საქართველოს ეკონომიკის ინტეგრაციაზე.

თავი IV. საკუთრებითი ურთიერთობების ტრანსფორმაციის პრობლემები

IV.1. საკუთრებითი ურთიერთობების ტრანსფორმაცია, როგორც ეკონომიკური პოლიტიკის ინსტრუმენტი

საბაზრო ეკონომიკაზე გარდამავალ პერიოდში ეკონომიკური პოლიტიკის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ინსტრუმენტად იქცა საკუთრებითი ურთიერთობების ტრანსფორმაცია – განსახელმწიფოებრიება, რომლის მიზანს წარმოადგენს საბაზრო ურთიერთობების მოთხოვნათა შესაბამისად საკუთრებისა და მეურნეობრიობის მრავალფეროვნების დამკვიდრება, მრავალწყობიანი ეკონომიკის ჩამოყალიბება, მატერიალური წარმოებისა და მომსახურების სფეროში რეალური მეურნეების ფორმირება, მწარმოებლური შრომის მოტივაციის შექმნა და ქვეყნის ფინანსური მდგომარეობის გაჯანსაღება.

გარდამავალ ქვეყნებში საკუთრების განსახელმწიფოებრიებისა და პრივატიზების საკვანძო პრინციპებად მიჩნეულ უნდა იქნეს კომპლექსურობა, ეტაპობრიობა, მრავალფეროვნება, დარგებისა და სუბიექტების სპეციფიკის გათვალისწინება, ამ პროცესის გონიერული სახელმწიფოებრივი რეგულირება.

მცირე პრივატიზაცია მოიცავს ადგილობრივი მრეწველობის მცირე საწარმოების, ვაჭრობისა და მომსახურების სფეროს პრივატიზაციას. აუცილებელია მისი წახალისება რეფორმის საწყის ეტაპზე. პრაქტიკამ ცხადყო, რომ მათთვის მხარდაჭერის პირობებში ეს საწარმოები შეიძლება სწრაფად განვითარდნენ. აღმოსავლეთ ევროპის ყველა ქვეყანაში კერძო სექტორის საქმიანობაზე მოხსნილია შეზღუდვები, ამოქმედებულია კანონები, რომლებიც კერძო კომპანიებს სახელმწიფო საწარმოების მსგავსად თანაბარ პირობებში აყენებს, ყველა საშუალებას იყენებენ მცირე საწარმოების სწრაფი პრივატიზაციისთვის და შედეგებიც საგრძნობია.

გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნებში მიუხედავად იმისა, რომ ბევრი, კერძო სექტორში რეგისტრირებული საწარმო პრაქტიკულად არ ფუნქციონირებს, ხოლო კერძო სექტორში დასაქმებულთა მნიშვნელოვანი წილი ძირითად სამუშაოსთან ერთად დამატებით მუშაობს, მცირე საწარმოების განვითარება გაელენას ახდენს დასაქმებაზე. დროთა განმავლობაში შესაბამისი პირობების შექმნისას მცირე საწარმოები გადაიქცევიან საშუალო ზომის ფირმებად და შეძლე-

ბენ შეიტანონ თავიანთი წვლილი ქვეყნის ეკონომიკურ განვითარებაში.

ისეთ პირობებში, როცა მოსახლეობას არა აქვს კაპიტალი და არსებობს შეზღუდვა ამ საწარმოების უცხოელებზე მიყიდვაზე, განსაკუთრებით მაშინ, როცა საწარმოთა ღირებულება შემცირებულია მსხვილი სახელმწიფო საწარმოების პრივატიზაცია წარმოადგენს მთავარ პრობლემას. იმისთვის, რომ პრივატიზაცია იყოს წარმატებული, აუცილებელია სხვა რეფორმების გატარებაც, კერძოდ, როგორიცაა ფასების რეფორმა, მკაცრი საბიუჯეტო შეზღუდვების და კონკურენტული გარემოს ფორმირება, ისეთი კანონების მიღება, რომლებიც წაახალისებენ ეფექტიანად მოქმედ საწარმოებს და კაპიტალის დაგროვებას.

1. **საბაზრო ფასები აუცილებელია საწარმოთა ეფექტიანი ფუნქციონირებისთვის.** მანამ, სანამ ფასები არ გახდება საბაზრო, ფირმის მოგება ან ზარალი არ შეიძლება იყოს ეფექტიანობის საზომი. კერძოდ, სულ არ არის აუცილებელი საწარმოს დახურვა ზარალის გამო, თუ ფასები წესდება სახელმწიფოს მიერ გაწონასწორებული დონის ქვემოთ. შესაძლებელია საწარმო რენტაბელური ყოფილიყო თავისი პროდუქციის საბაზრო ფასებით გაყიდვის შემთხვევაში. ამდენად, საწარმოს ხელმძღვანელებს არ შეუძლიათ პასუხი აგონ მის რენტაბელობაზე, თუ ფასებს მთავრობა ადგენს.

2. **რაციონალური საგალუტო კურსი, ეროვნული ვალუტის შექცევადობა და საგარეო ვაჭრობის ლიბერალიზაცია** აუცილებელია იმისთვის, რომ ახლად შექმნილმა კერძო კომპანიებმა მსოფლიო ბაზარზე შეძლონ კონკურენციის გაწევა. წარმოების და გაყიდვის შეზღუდვა მხოლოდ საშინაო ბაზრის ჩარჩოებში ამცირებს მსხვილმასშტაბიანი წარმოების უპირატესობას და ქმნის სიძნელეებს ფირმების განვითარებისთვის გრძელვადიან პერსპექტივაში.

3. **საწარმოებისთვის ფინანსური პირობების გამკაცრება** აიძულებს ხელმძღვანელებს გადაწყვიტონ რთული პრობლემები, რაც აუცილებელია მათი გადარჩენისა და წარმატებების მიღწევისთვის. კერძოდ, მკაცრი ფინანსური პირობები ფირმებისგან მოითხოვს ხელფასის შეზღუდვას. ასეთ პირობებში საწარმოები აცნობიერებენ, რომ მათი შესაძლებლობები ფასების გადიდების მიმართულებით განისაზღვრება ბაზრის მიერ, განსაკუთრებით კონკურენტული ბაზრის პირობებში.

4. გარდამავალი ეკონომიკის ბევრ დარგში **კონკურენტული გარემოს (მყიდველის ბაზარი) ფორმირება** საჭიროა იმისთვის, რომ შეიზღუდოს საწარმოთა მონოპოლია. ამასთან, აუცილებელია შე-

საბამისი მაკროეკონომიკური პოლიტიკა, რომელიც მიმართული იქნება ჭარბი ფულადი მასის და ჭარბი მოთხოვნის შემცირებისკენ, რაც მნიშვნელოვან შედეგებს გამოიღებს მაკროეკონომიკურ დონეზე.

ყოფილ სოციალისტურ ქვეყნებში მსოფლიო ბანკის მიერ ჩატარებული საწარმოთა საქმიანობის ანალიზი ცხადყოფს, რომ საწარმოს ეფექტიანობის ამაღლებისთვის და მომხმარებლის შესაბამისი ქცევის ფორმირებისთვის მნიშვნელოვანია გამყიდველის ბაზრის შეცვლა მყიდველის ბაზრით. თავდაპირველად მყიდველები (მომხმარებლები) ყიდულობენ ყველაფერს, რაც იწარმოება (გამყიდველის ბაზარი), მწარმოებლებს აღარ აქვთ სტიმულები პროდუქციის ხარისხის გაუმჯობესებისთვის ან ეძებონ უფრო სრულყოფილი ტექნოლოგია. ეფექტიანი კონკურენციის პირობებში კი კომპანიების ხელმძღვანელები ზუსტ რეაგირებას ახდენენ მომხმარებელთა სურვილებზე, საქმდებიან ახალი პროდუქციისა და ტექნოლოგიების ძიებით, რომლებიც უზრუნველყოფს წარმოების დაბალ დანახარჯებს.

5. **შესაბამისი კანონმდებლობისა და სამართლებრივი ნორმების შექმნა** აუცილებელია იმისთვის, რომ პრივატიზებულმა საწარმოებმა კონკურენცია გაუწიონ ერთმანეთს. ეკონომიკაში, ჯერ კიდევ დიდხანს იქნება გაბატონებული სახელმწიფო სექტორი. მანამ, სანამ არ იქნება პრივატიზებული სახელმწიფო სექტორის საწარმოები, კერძო ფირმები ეცდებიან იპოვონ თავიანთი ნიში, სადაც არ ჭარბობს სახელმწიფო საწარმოები. გარდამავალ პერიოდში აუცილებელია შეიქმნას და ამოქმედდეს ახალი ინსტიტუტები, სისტემები და კანონები, კერძოდ:

- კანონები, რომლებიც განსაზღვრავენ კერძო საკუთრების უფლებებს, არეგულირებენ ხელშეკრულებებს, კორპორაციული საკუთრების ორგანიზაციულ ფორმებს და გაკოტრების პროცედურას;
- საგადასახადო სისტემა, რომელიც ეფუძნება მკაფიოდ განსაზღვრულ წესებსა და დებულებებს;
- სხვა სისტემები, კერძოდ ისინი, რომლებიც საბუღალტრო ანგარიშგების მიმართულებით მკაფიოდ განსაზღვრავენ უფლებებსა და მოვალეობებს.

6. **საწარმოთა ხელმძღვანელების (მმართველების) ოპერატიულ-სამეურნეო დამოუკიდებლობა** ამ პროცესში მეტად მნიშვნელოვანია. თუ მმართველები ფინანსურ პასუხისმგებლობას კისრულობენ ფირმის საქმიანობაზე, საბაზრო სიგნალებზე დაყრდნობით მათ უნდა ჰქონდეთ ფასების, აგრეთვე ხელფასის დაწესების, დასაქმე-

ბულთა რაოდენობის განსაზღვრის უფლება და სხვ. წარმატებული პრივატიზაცია მოითხოვს ასევე კაპიტალის შურწყმას, პროფესიონალურ ცოდნას მმართველობის სფეროში, ტექნიკურ გამოცდილებას, ფართო ინფორმაციის ფლობას ბაზრებსა და პროდუქციაზე. ზემოთ აღნიშნული განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია იმ მსხვილი ფირმებისთვის, რომლებიც კონკურენტუნარიანი არიან საგარეო ბაზრებზე. გარდამავალი პერიოდის საწყის ეტაპზე ნაკლებად იქმნება საფუძველი იმისა, რომ ახალი, გამოუცდელი მფლობელები (მმართველები) კაპიტალის შეზღუდული ოდენობით სწრაფად შეძლებენ საწარმოს აღორძინებას. ამასთან იმ შემთხვევებში, როცა არ დაიშვება უცხოური კაპიტალის მონაწილეობა საწარმოში, საწარმოთა ეფექტიანი მართვის უზრუნველსაყოფად აუცილებელია განხილული იქნეს კონსულტანტის დაქირავების შესაძლებლობა.

მართვისა და ტექნიკური ექსპერტიზის სფეროში აუცილებელი დახმარების გაწევა ასევე შეუძლიათ რეკონსტრუქციისა და განვითარების მსოფლიო ბანკსა და ევროპის ბანკს.

პრივატიზაციას ბევრი განიხილავს როგორც განსახელმწიფოებრივების ძირითად ფორმას და ეკონომიკური რეფორმის ცენტრალურ რგოლს.

იმ პირობებში, როცა ხორციელდება სხვა სახის გარდაქმნები – ფასებისა და საგარეო ვაჭრობის ლიბერალიზაცია, გადაიჭრება ეროვნული ვალუტის კონვერტირებადობის საკითხი, მოქმედებაში შედის შესაბამისი კანონმდებლობა, საწარმოებისთვის წესდება მკაცრი ფინანსური შეზღუდვების პირობები და ხელმძღვანელობას ეძლევა ფასების, ხელფასის განსაზღვრისა და რესურსების განთავსების უფლება პრივატიზაციას ეკისრება:

- **აამაღლოს შრომისნაყოფიერება,** რამდენადაც საწარმოთა მფლობელებსა და მმართველებს თავიანთი მდგომარეობის გაუმჯობესებისა და გაკოტრების ალბათობის შემცირების მიზნით უწნდებათ ეფექტიანად მოქმედების სურვილი და მისწრაფება;
- **შეამციროს საქონლის დეფიციტი და სიჭარბე.** საწარმოებმა ეფექტიანი მოქმედების უზრუნველსაყოფად ყურად უნდა იღონ მომხმარებელთა სურვილები. ეს მოითხოვს იმის ანალიზსა და შესწავლას რა სახის და როგორი ხარისხის პროდუქცია სჭირდება მყიდველებს, მომხმარებელთა რაოდენობის განსაზღვრას, რომელსაც შეუძლია აღნიშნული საქონლის შეძენა;
- **გააძლიეროს კონკურენცია.** პრივატიზაცია ხელს უწყობს სახელმწიფო საწარმოთა მონოპოლიური უფლებების შემცირებასა და კონკურენციის განვითარებას.

გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნებში პრივატიზაციის განხორციელებას ართულებს შემდეგი პრობლემები:

კაპიტალის უკმარისობა ქვეყნის შიგნით. პოსტსოციალისტური ქვეყნების ახლადწარმოქმნილ საბაზრო ეკონომიკაში ცოტაა ისეთი ადამიანით, რომელთაც აქვთ საკმარისი სახსრები საწარმოთა ძირითადი კაპიტალის ნაწილის გამოსასყიდათ. ამასთან, ზემოთაღნიშნული ქვეყნების უმეტესობაში პოლიტიკურ მოსაზრებათა გამო ფონდების გაყიდვა უცხოელებზე შეზღუდულია. არსებობს საფრთხე, რომ ისინი, ვისაც აქვთ კაპიტალი, უკანონოდ შეიძენენ ფონდებს და იმის გამო, რომ სათანადოდ ვერ ფასდება საწარმოს ძირითადი ფონდები მათ ეძლევათ შესაძლებლობა მიიღონ დიდძალი დაუმსახურებელი მოგება.

საწარმოს ღირებულების ზუსტად შეფასებასთან დაკავშირებული სიძნელეები. სახელმწიფოს მუდმივი ჩარევის შედეგად წლების განმავლობაში ფასებს დამახინჯების, ბუღალტრული აღრიცხვის ნორმების არაადეკვატურობის, სახელმწიფო საწარმოების ფონდების შეფასების გამოცდილების მქონე კვალიფიციური სპეციალისტების არ ყოლის გამო აღმოჩნდა, რომ ძალზე ძნელია საწარმოს ღირებულების შეფასება. სირთულე კიდევ იმაში მდგომარეობს, რომ ბევრ ქვეყანაში ძნელია იმის შეფასება თუ რა შედის საწარმოს აქტივებში. ზემოთ დასახელებული პრობლემების გამო მაგალითად, აღმოსავლეთ გერმანიაში, გამოიყენებოდა ე.წ. „არასრული კონტრაქტები", რომელთა მიხედვითაც გასაყიდი ფასი განისაზღვრებოდა გვიან.

შესაბამისი კანონმდებლობის განუვითარებლობა. ზოგიერთ ქვეყანაში საკუთრების უფლება არ არის განსაზღვრული, ხოლო ხელშეკრულებაზე, საკუთრებაზე, გაკოტრებაზე და ა.შ. შესაბამისი კანონმდებლობა შემუშავების პროცესშია.

კრედიტზე შეზღუდვების დაწესება. სტაბილიზაციის საწყის პერიოდში მთავრობის მიერ გატარებული ფულად-საკრედიტო პოლიტიკის გამო წესდება გარკვეული შეზღუდვები კრედიტზე.

პოლიტიკური განუსაზღვრელობა ახასიათებს რეფორმის პირველ ეტაპს, მანამ, სანამ არ იქნება ნათელი, რომ საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლამ მოგვცა სასიკეთო შედეგები ბევრს ამ ქვეყნებში, განსაკუთრებით მათ ვინც თავის დროზე იყო სახელმწიფო-პარტიული ბიუროკრატიის ნაწილი, აქვს სურვილი ადმინისტრაციულ-მბრძანებლური ეკონომიკისკენ შემობრუნების.

ყოფილი მფლობელების პრეტენზიებს შეაქვთ გაურკვეველობა პრივატიზაციის პროცესში. ადამიანები, რომლებიც ფლობდნენ

საწარმოებს მათ ნაციონალიზაციამდე მე-20 საუკუნის 40-50-იან წლებში, აცხადებენ თავის უფლებას ამ აქტივებზე.

ბიუროკრატიის პოზიცია. ბევრი წუხს, რომ ადგილობრივი პოლიტიკური მოღვაწეები და სახელმწიფო ორგანოებში მოკალათებული ბიუროკრატები შეძლებენ გაელენა მოახდინონ პრივატიზაციის ორგანოებზე. ამ მიზნით ხელშეუხებელი დატოვონ საწარმოები, რომლებიც არ არიან კონკურენტუნარიანი და რომლებსაც არ აქვთ გადარჩენის შესაძლებლობა. პოლიტიკური პრობლემები, რომლებიც წარმოიშობა პრივატიზაციის პროცესში არის ძირითადი და განმსაზღერელი.

გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნების ეროვნული მეურნეობის უმეტეს ან ყველა დარგში პრივატიზაციის ძლიერი მხარდაჭერა შედეგია სახელმწიფო საწარმოთა არადამაკმაყოფილებელი მუშაობის, არაეფექტიანობის, სურვილის – ამაღლდეს შრომის ნაყოფიერება და შემცირდეს დაბალი ხარისხის პროდუქციის გამოშვება, რომლის ყიდვა ადამიანებს არა სურთ. მაგრამ ეს ამოცანა ძალიან ფართოა თავისი მასშტაბით.

IV.2. პრივატიზების განხორციელების გზები და მეთოდები

ცხადია, რომ გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნის მთავრობები პრივატიზაციის განხორციელებისას გამოიყენებენ სხვადასხვა მიდგომებსა და მეთოდებს. განვიხილოთ ეს მეთოდები.

რეპრივატიზაცია. რეპრივატიზაცია არის საწარმოების დაბრუნება მათი ყოფილი მფლობელებისთვის. ზოგიერთ ქვეყნებში მიღებული იყო კანონები მე-20 საუკუნის 40-იან წლებში კონფისკებული აქტივების მათი ყოფილი მესაკუთრეებისთვის დაბრუნების შესახებ. აქ პრობლემა წარმოიქმნება იმასთან დაკავშირებით, რომ 50 წლის წინანდელ პრეტენზიებზე დაფუძნებული საკუთრების უფლებები ძალზე აღრეულია. მრავალი ათასი სასამართლო საქმის განხილვისთვის საჭიროა წლები, რომ ყველა საქმე განხილულ იქნეს დეტალურად. უმრავლესობა თელის, რომ პრივატიზაციის პროცესი ვერ დაელოდება იმ ფუფუნებას, როცა გადაწყვეტილი იქნება რეპრივატიზაციის საკითხი.

სტიქიური პრივატიზაცია. სტიქიური პრივატიზაცია არის საწარმოებისა და მათი აქტივების გაყიდვა ხშირად ნომინალური ფასებით თვით საწარმოს მუშებზე და მმაროველებზე. მომგებიანი

საწარმოები გაიყიდება მათზე, ვინც დაკავშირებულია ამ საწარმოსთან, ვისაც აქვს ინფორმაცია მისი საქმიანობის შესახებ და აუცილებელი კავშირები მასთან. მე-20 საუკუნის 90-იან წლებში სტიქიური პრივატიზაცია გავრცელებული იყო უნგრეთში, პოლონეთში, იუგოსლავიაში.

პრივატიზაციის ეს ხერხი, როცა საწარმოს მუშაკები მთავრობის განზრახვისგან დამოუკიდებლად ეუფლებიან საწარმოებს, სხვადასხვა ზომით გავრცელებულია გარდამავალ ქვეყნებში. რაც უფრო ხანგრძლივად მუშავდება და ხორციელდება პრივატიზაციის სახელმწიფო პროგრამა მით უფრო მეტია სტიქიური პრივატიზაციის ალბათობა. ამასთან, ადრინდელ რეჟიმში მოღვაწე პირები ამ საქმის ბოროტად გამოყენების შედეგად გაყიდვებისგან ღებულობენ დიდ გამორჩენას. წარმოიშობა დიდი უკმაყოფილება. უნგრეთში სტიქიური პრივატიზაცია წარმოადგენდა სახელმწიფო საწარმოთა გაყიდვის მნიშვნელოვან მეთოდს.

საჯარო ვაჭრობა (აქტიური პრივატიზაცია). საჯარო ვაჭრობა სტიქიური პრივატიზაციის ერთადერთი ალტერნატივაა, რომლის დროსაც მთავრობა ყიდის ფირმას იმაზე, ვინც მეტ ფასს იხდის. იუგოსლავიასა და აღმოსავლეთ გერმანიაში ეს მეთოდი გამოყენებული იყო როგორც პრივატიზაციის მთავარი მეთოდი, ხოლო პოლონეთსა და უნგრეთში მსხვილი საწარმოების მიმართ იგი გამოყენებულ იქნა მხოლოდ ზოგიერთ შემთხვევაში. აუქციონები, სადაც ხდება საწარმოთა გაყიდვა, ფართოდ არის რეკლამირებული. როგორც წესი, მცირე საწარმოების გაყიდვისას მყიდველებს უფლება ეძლევათ შეიტანონ გადასახდელები ნაწილ-ნაწილ, ხოლო მსხვილ საწარმოთა შემთხვევაში საჭიროა პირველდაწყებითი გადასახდელი ღირებულების 10-15%-ის ოდენობით. დანარჩენის დაფარვა კი წარმოებს გარკვეული პერიოდის განმავლობაში.

პრობლემები, რომლებიც უკავშირდება საჯარო ვაჭრობას არის საიმედო ინფორმაციის უქონლობა და მოქალაქეთა მცირე რიცხვი, რომლებსაც აქვთ აუცილებელი კაპიტალი. არსებობს აგრეთვე სამართლიანობის პრობლემა, რამდენადაც ბევრი მიიჩნევს რომ საჯარო ვაჭრობისას ფასები ძალიან დაბალია და მყიდველები მიიღებენ ზედმეტად მაღალ მოგებას. არსებობს მოსაზრება, რომ საზოგადოების ის ნაწილი, ვინც ფლობს ფულად სახსრებს ყოფილი ბიუროკრატები, შავი ბაზრის საქმოსნები, დამნაშავეები და უცხოელები არიან. ზემოთ დასახელებული პრობლემის გადასაწყვეტად, ჩეხოსლოვაკიაში, აუქციონზე უშვებდნენ მხოლოდ ამ ქვეყანაში მცხოვრებ მოქალაქეებს. ამ შემთხვევაშიც არსებობს შეშ-

ფოთების საფუძველი, რადგან უცხოელებს მათი შემცველი პირის სახით შეუძლიათ იპოვონ ადგილობრივი მცხოვრებლები. ზოგიერთი პოლიტიკოსი ზემოთ აღნიშნული პრობლემის დასაძლევად გვთავაზობს შემოწმდეს იმ სახსრების წყაროები, რომლებიც გამოიყენება მსხვილი საწარმოების შესასყიდად, თუმცა ძალიან ძნელია განვასხვაოთ „შაქი" ფული „თეთრი" ფულისგან.

შერეული ვარიანტები. რუსეთში განხორციელებული პრივატიზაციის პროგრამა ითვალისწინებდა საწარმოთა აქციების 25%-ის გადაცემას მისი მუშაკებისათვის (მასიური გადაცემა) და დანარჩენი ნაწილის აუქციონზე გაყიდვას, სადაც მუშაკებს ეძლეოდათ დამატებითი შესაძლებლობა ეყიდათ აქციების კიდევ 10% მათი ნომინალური ღირებულებიდან 30%-იანი ფასდაკლებით (სტიქიური პრივატიზაცია).

პრივატიზაციის პროგრამის რეალიზაციის პროცესის დაჩქარების მიზნით აუქციონზე საწყის ფასად გამოაქვთ საწარმო ნომინალური ფასით (საბულალტრო ანგარიშგების მიხედვით). ამით ცდილობენ თავიდან აიცილონ საწარმოს ნამდვილი (მოქმედი) ღირებულების შეფასება, რომლის განსაზღვრა დიდ დროს მოითხოვს.

იჯარა. სახელმწიფო საწარმოს გაყიდვასთან დაკავშირებული სიძნელეებისა და მათი ღირებულების შეფასების პრობლემების გამო, ზოგიერთი ქვეყნის მთავრობა საშუალედო ეტაპად განიხილავს იჯარას. 1990 და 1991 წლებში აღმოსავლეთ გერმანიაში 7000 საწარმო გადაცემულ იქნა იჯარით კერძო პირებისთვის. ყოველთვიური საიჯარო გადასახადიც შეიძლება განისაზღვროს საჯარო ვაჭრობაზე.

საწარმოს დახურვა. მრავალი საწარმო შეიძლება დაიხუროს მართვის არაკომპეტენტურობისა და არაეფექტიანობის გამო, ან მათი პროდუქციის ბაზრის არ არსებობის მიზეზით, რაც შეუძლებელს ხდის მათ მომგებიან ფუნქციონირებას. გარდამავალი ეკონომიკის ბევრ ქვეყანაში ზარალიანი სახელმწიფო კომპანიების ნაწილი უკვე ლიკვიდირებულია.

არაეფექტიან საწარმოთა უფასო გადაცემა. ბევრი სახელმწიფო ორგანო უფასოდ გადასცემს იმ საწარმოებს, რომლებიც იმყოფებიან ცუდ ეკონომიკურ მდგომარეობაში და რომელთა ეფექტიანი საქმიანობისთვის საჭიროა მსხვილი კაპიტალდაბანდებები. ხშირად ხელშეკრულებაში ჩართულია პუნქტი, რომელიც ითვალისწინებს სანქციებს თუ მყიდველმა არ შეასრულა ვალდებულება გარკვეულ პერიოდში ინვესტიციების განსაზღვრული თანხის გამოყოფის შესახებ.

უფასო მასობრივი პრივატიზაცია. კომპანიების უფასო გადაცემა კერძო მესაკუთრეთა ხელში თავდაპირველად განიხილებოდა მხოლოდ იმ საწარმოთა მიმართ, რომლებიც იმყოფებოდა ცუდ მდგომარეობაში. მთავრობის ბევრი ჩინოვნიკი უფასო გადაცემასთან შედარებით უპირატესობას გაყიდვას ანიჭებდა, რამდენადაც გაყიდვას მოაქვს შემოსავალი სახელმწიფო ბიუჯეტში. მაგრამ ღღევანდელი გადასახედიდან ბევრი მიიჩნევს, რომ უფასო გადაცემა შეიძლება იყოს უფრო ეფექტიანი, სამართლიანი და სწრაფი ხერხი საწარმოთა მნიშვნელოვანი ნაწილის პრივატიზებისთვის. ამ შემთხვევაში პრივატიზაცია შეიძლება განხორციელდეს საწარმოს ღირებულების საექსპერტო შეფასების გარეშე. გარდა ამისა, რამდენადაც სახელმწიფო საწარმოთა გაყიდვამ სახელმწიფოს ნაკლები შემოსავალი მოუტანა, ვიდრე მოსალოდნელი იყო, პრივატიზაციის ამ ასპექტს ამჟამად ნაკლები ყურადღება ექცევა.

საპრივატიზაციო ჩეკების (კუპონების, ვაუჩერების) სისტემა. უმეტესწილად აქტივების უფასო გადაცემა ითვალისწინებს მოქალაქეებს შორის საპრივატიზაციო ჩეკების (ბარათების) განაწილებას, რომელთა გამოყენება შეიძლება საპრივატიზაციო საწარმოს ინვესტირებისთვის. არსებობს კუპონების გამოყენების მრავალი სქემა, მათი უმრავლესობა მოიცავს შუამავალთა ინსტიტუტებს (ისეთებს, როგორიცაა ჰოლდინგური კომპანიები, საინვესტიციო კომპანიები, ურთიერთსაპაიო ფონდები და სხვ.), რომლებიც პირდაპირ განათავსებენ სახსრებს საპრივატიზაციო სახელმწიფო საწარმოებში. ასეთი მექანიზმი ამცირებს იმის საშიშროებას, რომ საკუთრება იქნება იმდენად „გათიშული", რომ გაქრება კონტროლი მესაკუთრეთა მხრიდან მმართველებისადმი, საზოგადოებას არ ექნება საკმარისი ინფორმაცია გადაწყვეტილების მისაღებად და თავისი საპრივატიზაციო ჩეკების გამოყენებისთვის. მოსახლეობა სახელმწიფო საწარმოთა ღირებულების თავისი წილის გაყიდვით თავს მოახვევს საბაზრო დისციპლინას საინვესტიციო ფონდებს.

პოლონეთში მოქმედებდა პრივატიზაციის ერთ-ერთი მეტად საინტერესო პროგრამა, რომელიც ითვალისწინებდა დასავლეთის ქვეყნების გამოცდილი სპეციალისტების გამოყენებას ფონდების მართვაში. ეს იყო საინვესტიციო ფონდების სისტემა, რომელიც ცნობილია, პოლონეთის მმართველობითი ფონდების სახელწოდებით. მაგრამ პრივატიზაციის ასეთი მექანიზმი ძალიან რთული და ხანგრძლივი შეიძლება აღმოჩნდეს. საპრივატიზაციო ჩეკების სისტემა კი უნდა იყოს მარტივი და გასაგები ადამიანთა უმრავლესობისთვის. ჩეხოსლოვაკიაში კუპონური პრივატიზაციის სისტემა არ

ითვალისწინებდა შუამავლების ჩართვას პრივატიზაციის პროცესში. პრივატიზაციის სახელმწიფო სააგენტოს ხელმძღვანელი აღნიშნავდა, რომ შუამავლების არ არსებობა არ ქმნის რაიმე პრობლემას, რამდენადაც კუპონების გაყიდვა, საბოლოო ჯამში, მიგვიყვანს ზოგიერთების ხელში მათ კონცენტრაციამდე.

პრივატიზაციის საპენსიო ფონდების კაპიტალიზაციის მეთოდი შემოთავაზებულია ჯეფრი საქსის[1] მიერ. მთავრობას გადაჰყავს სახელმწიფო საწარმოთა საკუთრების ნაწილი კერძო საპენსიო ფონდების საკუთრებაში, რითაც საპენსიო უზრუნველყოფა ნაწილობრივ გადადის სახელმწიფო სისტემიდან კერძო სექტორში, ხოლო საწარმოთა საკუთრება მეტწილად კონცენტრირებული ხდება.

„შიგა" და „გარე" პრივატიზაცია. „შიგა" პრივატიზაცია ითვალისწინებს საკუთრების გაყიდვას ან გადაცემას საწარმოს მუშებისა და მმართველებისთვის. „გარე" პრივატიზაცია – ესაა კომპანიების აქციების გაყიდვა ან გადაცემა იმათთვის, ვინც ამ საწარმოში არ მუშაობს.

აღსანიშნავია, ის რომ სტიქიურ პრივატიზაციას გააჩნია რიგი ნაკლოვანებები, კერძოდ:

1. **უსამართლობა.** სტიქიური პრივატიზაციის პირობებში საზოგადოების ძირითადი ფონდები მოქალაქეთა შორის ნაწილდება თავისუფალი სახით. ზოგიერთი მუშაკი მდიდრდება მხოლოდ იმიტომ, რომ ისინი აღმოჩნდნენ სწორედ პრივატიზაციას დაქვემდებარებულ საწარმოში, სხვები კი არაფერს არ ღებულობენ. პენსიონერები, სამხედრო მოსამსახურეები, სტუდენტები, ისინი, ვინც დასაქმებულია სხვადასხვა სახელმწიფო სამსახურში და მოსახლეობის სხვა ჯგუფები, ასეთი პრივატიზაციის შედეგად აღმოჩნდებიან მოვლენებს მიღმა. ამასთან დაკავშირებით შეიძლება წარმოიშვას უკმაყოფილება მოსახლეობის სხვადასხვა ფენებს შორის.

2. **სტიქიურად პრივატიზებული საწარმოების მუშაობის დაბალეფექტიანობა.** მათი საქმიანობა შეიძლება იყოს არაეფექტიანი, განსაკუთრებით თუ რეფორმები ჯერ კიდევ არ არის დამთავრებული და სახელმწიფო აგრძელებს საწარმოთა ზარალის სუბსიდირებას (ანუ მოქმედებს ლიბერალური საბიუჯეტო შეზღუდვის რეჟიმი). მმართველებს არ ექნებათ საკმარისი სტიმულები ფირმის

---

[1] *ჯეფრი საქსი* – ჰარვარდის ცნობილი ეკონომისტი, სპეციალისტი ეკონომიკური რეფორმების სფეროში, ამასთან ცენტრალიზებული-გეგმიანი ეკონომიკიდან საბაზრო ურთიერთობებზე გადასასვლელის საქმეში იყო ეკონომიკური მრჩეველი ჩინეთში, პოლონეთსა და რუსეთში.

კაპიტალის გასაფართოებლად, ხშირად გადაიხრებიან ხელფასის მომატებისკენ და არა ინვესტიციების გადიდებისკენ. მაგრამ იმ შემთხვევაშიც კი, თუ სხვა რეფორმები დასრულებულია და არსებობს მკაცრი საბიუჯეტო შეზღუდვა, შეიძლება ეჭქვეშ დადგეს ამ გზით პრივატიზებულ საწარმოთა ეფექტიანობა. ბევრი მიიჩნევს, რომ მუშაკები, რომლებიც ცუდად მოშუშავე საწარმოს მფლობელები არიან გამოვლენ დათხოვნების წინააღმდეგ, ხოლო მუშაკები, რომლებიც წარმატებით ფუნქციონირებადი საწარმოების მესაკუთრეები არიან გადაიხრებიან ხელფასის გადიდების და არა საწარმოს გაფართოებისკენ. არსებობს საფრთხე იმისა, რომ ხელფასის განუწყვეტელი ზრდის ტენდენცია არ გაქრება მანამ, სანამ პროფკავშირებთან მოლაპარაკებაში მონაწილეობას არ მიიღებენ მესაკუთრეები, რომლებიც არ არიან მოცემული საწარმოს მუშაკები. ამასთან, არსებობს საფუძველი იმისა, რომ იმ ტიპის საწარმოებში, რომლებიც დასავლეთში იქმნება ESOP[1]-ის მექანიზმის მეშვეობით და სადაც მუშაკები არიან საწარმოს მფლობელები, წარმოიქმნება მძლავრი სტიმულები სრულყოფისა და სიახლეებისათვის.

3. სტიმულების უქონლობა უცხოელი ინვესტორებისთვის. უცხოელი ინვესტორები, ნაკლებად იქნებიან დაინტერესებული იმით, რომ გახდნენ მფლობელები საწარმოს მუშაკებთან ერთად, ამიტომ ნაკლებ სარწმუნოა, რომ ასეთი საწარმოები შეძლებენ მოიზიდონ უცხოური კაპიტალი და ნოუ-ჰაუ პერსპექტივაში.

ამდენად, გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნებში მსხვილ სახელმწიფო საწარმოთა პრივატიზაცია მეტად რთული საქმეა. 1992 წლიდან აღმოსავლეთ ევროპისა და ყოფილი სსრკ-ის ქვეყნებში მასობრივი პრივატიზაცია მხოლოდ დაიწყო. თუ მცირე საწარმოთა რაღაც რაოდენობა გაყიდულ ან გადაცემულ იქნა კერძო მესაკუთრეთათვის, მსხვილ საწარმოთა უმრავლესობა კვლავ რჩება სახელმწიფოს ხელში.

პრივატიზაციის პროცესში იზრდება ზეწოლა სხვადასხვა დაინტერესებული ჯგუფების მხრიდან, რომლებიც მოითხოვენ თავიანთ წილს სახელმწიფო საკუთრების პრივატიზაციისას.

საწარმოს სტრუქტურული გარდაქმნა (რესტრუქტურიზაცია) – ეს არის იმ საწარმოთა განახლებისა და მუშაობის ეფექტიანობის

---

[1] ESOP (Emplojee Stok Ownership Program) – აშშ-ში მოქმედი პროგრამა საწარმოს მუშაკების კოლექტიური საკუთრების განვითარების შესახებ, რომელიც ითვალისწინებს საწარმოს მუშაკების მიერ მისი აქციების შესყიდვას შეღავათიან პირობებში.

ამაღლების პროცესი, რომლებიც დროებით დარჩნენ სახელმწიფო საკუთრებაში, იმის გამო, რომ შეძლეს კონკურენტუნარიანობის შენარჩუნება როგორც საშინაო, ისე საგარეო ბაზრებზე. ჩვეულებრივ მისი საბოლოო მიზანია – პრივატიზაცია, გარდაქმნა კი – ეს არის შუალედური ეტაპი, იმის აღიარება, რომ სახელმწიფო საწარმო უნდა გახდეს უფრო ეფექტიანი, რომ მოიზიდოს ინვესტორები. პოლონეთსა და იუგოსლავიაში შექმნილი იყო სახელმწიფო სააგენტოები, რომლებიც გარდაქმნის დროს საწარმოებს უზრუნველყოფდნენ კონსულტაციებით და ტექნიკური დახმარებით. აღმოსავლეთ გერმანიაში, სადაც დასავლეთგერმანელი სპეციალისტები უწევდნენ დახმარებას საწარმოებს, ეს პროცედურა საკმაოდ რთული იყო. სტრუქტურული გარდაქმნების მთავარი მიზანია სახელმწიფო საწარმოთა მომზადება ეფექტიანი მუშაობისთვის კონკურენციის პირობებში, ამიტომ ზოგიერთი პრობლემის გადაწყვეტა უკეთესია პრივატიზაციამდე. კერძოდ, უკეთესი იქნება არა ახალმა კომპანიებმა, არამედ მთავრობამ გადაწყვიტოს ისეთი პრობლემები, რომლებიც დაკავშირებულია მასობრივ დათხოვნებთან, რომელიც აუცილებელია საწარმოთა სტრუქტურული გარდაქმნების პროცესში. მთავრობამ უნდა უზრუნველყოს სოციალური დაცვის შესაბამისი სისტემის ჩამოყალიბება ახალ პირობებზე გადასვლის პროცესის შესამსუბუქებლად.

იმ სახელმწიფო საწარმოებს, რომლებიც გაკოტრების ზღვარზე აღმოჩნდნენ მსოფლიო ბანკი სთავაზობს სტრუქტურული გარდაქმნის შემდეგ ღონისძიებებს:

1. **განისაზღვროს პრობლემა.** აუცილებელია იმ კონკრეტული მიზეზების განსაზღვრა, რომლებმაც საწარმო მიიყვანეს კრიზისულ მდგომარეობამდე. იქნებ არ არსებობს ბაზარი მისი პროდუქციისთვის, ან არ მოქმედებს პროდუქციის ხარისხის კონტროლის შესაბამისი სისტემა, ან პრობლემებია შექმნილი სამუშაო ძალასთან დაკავშირებით, მოძველებულია მოწყობილობა, არაკომპეტენტურია ხელმძღვანელობა და სხვ. უნდა გამოვლინდეს სწორედ სპეციფიკური პრობლემები და არა მხოლოდ სიძნელეები, რომლებიც დაკავშირებულია მთავრობის არასასურველ გადაწყვეტილებებთან. როგორც წესი, ასეთი პრობლემა მრავალგვარი შეიძლება იყოს.

2. **ღონისძიებების შემუშავება დამატებითი ზარალის შესაზღუდად.** ჩატარებული ანალიზის საფუძველზე შეიძლება მიღებულ იქნეს სხვადასხვა ზომები, მაგალითად, განისაზღვროს რა სახის საქმიანობაზე თქვას უარი საწარმომ და რომელი განაახლოს. შესაძლოა საჭირო იქნეს მართვის აპარატის გაძლიერება,

ახალი სპეციალისტების მოწვევა, იმ საქმიანობის შეწყვეტა, რომელსაც საწარმო მიჰყავს ზარალის მიღებამდე. აუცილებელია მიღებულ იქნეს ისეთი გადაწყვეტილება, რომელიც კორექტირებას შეიტანს კომპანიის აღრინდელ პოლიტიკაში და მიმართული იქნება პრობლემების დაძლევისაკენ, აგრეთვე კორექტირება გაუკეთეს კომპანიის პოლიტიკას ფასების ცვლილების, გადასახადებისა და ახალი კანონმდებლობის ჩარჩოებში.

3. **ზარალის განაწილება.** საწყის ეტაპზე რამდენადაც ზარალისთვის პასუხისმგებელია სახელმწიფო, ზარალი უნდა იყოს განაწილებული პრივატიზაციამდე. სახელმწიფომ თავიდანვე უნდა განსაზღვროს მისი დაფინანსების ხერხები, რომ ძალიან არ გაურთულდეს ახალ მმართველ პერსონალს ამოცანები.

4. **აღდგეს საწარმოს მომგებიანობა.** აუცილებელია საწარმოს ახალმა ხელმძღვანელობამ რაც შეიძლება სწრაფად აღადგინოს მისი კონკურენტუნარიანობა და მომგებიანობა. ზემოთ აღნიშნულის უზრუნველსაყოფად საჭიროა დამატებითი კაპიტალდაბანდებები და ახალი ტექნოლოგია. ამასთან, სასარგებლოა დასავლეთის საკანონსულტაციო ფირმებთან და დაწესებულებებთან თანამშრომლობა.

კომერციალიზაცია. შუალედური ღონისძიების სახით სულ უფრო ფართო გავრცელებას პოულობს სახელმწიფო ჰოლდინგური კომპანიების შექმნა. ამ პროცესს ხშირად „კომერციალიზაციას" ან „კორპორატიზაციას" უწოდებენ, რომელიც წარმოადგენს სახელმწიფო საწარმოების სააქციონერო საზოგადოებებად გარდაქმნას, რომლის აქციებს ფლობენ სახელმწიფო ჰოლდინგური კომპანიები. ამ უკანასკნელთა შემოსავლები უნდა იყოს გამოყენებული ახალი კაპიტალდაბანდებების დაფინანსებისთვის ინვესტიციების შემოსავლიანობის განსაზღვრის კრიტერიუმის გამოყენებით. მმართველები პასუხისმგებელნი იქნებიან აქტივების ღირებულების მაქსიმიზაციისთვის გრძელვადიან პერსპექტივაში. ამასთან, სახელმწიფო საწარმოები როგორც კომერციული კომპანიები, რომლებსაც არა აქვთ შეღავათები არასახელმწიფო საწარმოებთან შედარებით, მოქმედებენ რა კონკურენტულ გარემოში, ორიენტირებულნი უნდა იყვნენ ბაზარზე. ისინი თეორიულად თავისუფალი იქნებიან საწარმოო პრობლემების გადაწყვეტასას და რესურსების გამოყენებაში მოქმედებენ ბაზრის სიგნალებზე დაყრდნობით. კომერციალიზაცია სტრუქტურული გარდაქმნასთან შედარებით უფრო მეტ დროს მოითხოვს. ზოგიერთი პოლიტიკოსი, რომელსაც ეჭვი შეაქვს პრივატიზაციის აუცილებლობაში, კომერციალიზაციას განიხილავს, როგორც

პრობლემის გადაწყვეტის გრძელვადიან საშუალებას, როგორც ეფექტიან კომპრომისს სახელმწიფო საწარმოების, და კერძო სექტორის განვითარებას შორის.

კომერციალიზაცია და ეფექტიანობა. იმ შემთხვევაში როცა სახელმწიფო საწარმოთა მმართველები მიისწრაფიან იმოქმედონ ეფექტიანად, ეს ჯერ კიდევ არ ნიშნავს იმას, შეძლებენ თუ არა ისინი მიაღწიონ თავიანთ მიზანს. ეს დამოკიდებულია იმაზე ექნებათ თუ არა მათ რეალური ძალაუფლება და დამოუკიდებლობა. პრობლემა იმაში მდგომარეობს, რომ ძნელია დაიცვა სახელმწიფო საწარმოები, მაშინაც კი თუ ისინი წარმოადგენენ სახელმწიფო სააქციონერო საზოგადოებებს მთავრობის მხრიდან პოლიტიკური ზეწოლისგან, რომელიც შეიძლება თავისი პოლიტიკით არ ისახავდეს ეკონომიკურ მიზანს. ამავე დროს თუ კომპანიის ზარალი უნდა დაიფაროს სახელმწიფო სუბსიდიების ხარჯზე სისტემის ფუნქციონირება შეიძლება არ იყოს წარმატებული. ამასთან, ძალიან ძნელია არაეფექტიანი და უპერსპექტივო სახელმწიფო საწარმოთა დახურვა, სადაც 15 ათასი ადამიანია დასაქმებული.

დემონოპოლიზაცია არის სახელმწიფო მონოპოლიის ნგრევისა და კონკურენტული გარემოს ფორმირების პროცესი. გარდამავალი ეკონომიკის რიგ ქვეყნებში, უზომო მონოპოლიზაცია ასევე წარმოადგენს ერთ-ერთ პრობლემას, რომელიც აძნელებს კონკურენტული და ეფექტიანი საბაზრო სისტემის ფორმირებას.

დემონოპოლიზაცია შეიძლება გატარდეს სტრუქტურული გარდაქმნების ან საწარმოთა კომერციალიზაციის პერიოდში. კერძოდ, როცა შეიძლება გამოიყოს საწარმოს ის ქვედანაყოფები, რომელთა პრივატიზება შესაძლებელია ცალკე. მაგალითად, ჩეხეთის უმსხვილესი მანქანათმშენებელი კომპანიის მმართველებმა განსაზღვრეს 18 ქვედანაყოფი, რომლებიც დაექვემდებარა ცალ-ცალკე პრივატიზებას.

ათასობით სახელმწიფო საწარმოს პრივატიზაცია რთულდება იმითაც, რომ სახელმწიფო აპარატი ყოფილ სოციალისტურ ქვეყნებში მრავალრიცხოვანი რეორგანიზაციის მიუხედავად საკმაოდ გაბერილია. სხვადასხვა სახის პოლიტიკური ცელილებები, ადრე მიღებული გადაწყვეტილებების ხშირი გადასინჯვა აძნელებს პრივატიზაციის პროცესს. მით უფრო, ყველაფერი ეს რთულდება იმის გამოც, რომ საზოგადოების მცირე ნაწილს თუ აქვს გაცნობიერებული დასმული ამოცანების სირთულე და მასშტაბები. მთავრობები კაცობრიობის ისტორიის მანძილზე რამდენადაც პირველად ცდილობენ ერთდროულად განახორციელონ ასეთი ფართო

მასშტაბით საწარმოთა პრივატიზაცია იმ შემთხვევაში, როცა გათვალისწინებულია საწარმოთა გაყიდვა და არა მათი უფასოდ გადაცემა, საქმე რთულდება საწარმოს რეალური ღირებულების შეფასების მეთოდიკის უქონლობის გამო. საწარმოს მდგომარეობა წარსულში ბევრს არაფერს ნიშნავს, რამდენადაც ის დამახინჯებული იყო დარგების მონოპოლიური სტრუქტურით და სახელმწიფო ფასებით.

ბუნებრივია დაისვას კითხვა: რა ზომითაა შესაძლებელი სახელმწიფოს ჩარევა პრივატიზაციის პროცესში? უნდა გამოიტანოს თუ არა მთავრობამ სახელმწიფო საწარმოები აუქციონზე და სხვა დანარჩენს გააკეთებს ბაზარი, თუ საჭიროა შეიქმნას სახელმწიფო ორგანო, რომელიც დაგეგმარება სახელმწიფო კომპანიების პრივატიზაციაში, განახორციელებს მსხვილ საწარმოთა გარდაქმნას, დახურავს არაეფექტიან ფირმებს, გადაამზადებს გამოთავისუფლებულ მუშაკებს?

სახელმწიფოს ჩარევას გარკვეული ზომით ყოველთვის ექნება ადგილი, მაგრამ საკითხავია რა ზომით. ეს დამოკიდებული იქნება იმ ტრადიციებზე, რომელიც დაფუძნდა ქვეყანაში სოციალური დაცვისა და სოციალური უზრუნველყოფის სფეროში, აგრეთვე იმაზე, თუ რა შეხედულებები ჭარბობს სახელმწიფოს როლის შესახებ გარდამავალ ეკონომიკაში.

საბოლოოდ რა კრიტერიუმები უნდა გამოიყენოს მთავრობამ საწარმოთა სტრუქტურული გარდაქმნისა და პრივატიზებისთვის? ბუნებრივია პრივატიზაციის სხვადასხვა მიდგომებსა და მეთოდებს შორის შეიძლება შერჩეულ იქნეს რამოდენიმე ვარიანტი. მაგრამ ცალკეული მიდგომა ხასიათდება სხვადასხვა პრობლემითა და შერჩეული გზის ეფექტიანობის შესახებ სხვადასხვა შეხედულებებით. კერძოდ, აუცილებელია თუ არა მსხვილ სახელმწიფო საწარმოთა სრული პრივატიზაცია თუ შესაძლებელია შევიზღუდოთ მათი საქმიანობის კომერციალიზაციით? რამდენად სწრაფად უნდა განხორციელდეს პრივატიზაცია?

თეორიულად, რაც უფრო სწრაფად დამთავრდება რეფორმები, მით უფრო ეფექტიანი იქნება ეკონომიკის ფუნქციონირება. მაგრამ ძალიან საეჭვოა, რომ პრივატიზაცია დასრულდეს მოკლე პერიოდში. ბევრი მიიჩნევს, რომ რეფორმის წარმატებით დასრულებისთვის საჭიროა საკმაოდ დიდი დრო. როგორც ირკვევა მათი ამოცანა, ვინც იღებს გადაწყვეტილებას რეფორმების განხორციელებასთან დაკავშირებით მეტად რთულია. აუცილებელია ამ რთული საკითხების გადაწყვეტისას გარკვეული კრიტერიუმების გამოყენება. უმეტესობის აზრით, ასეთი კრიტერიუმები შეიძლება იყოს:

სამართლიანობა. როცა მიიღება გადაწყვეტილება ქვეყნის ძირითადი ფონდების გადანაწილების შესახებ, აუცილებელია ყველა მოქალაქის აზრის მხედველობაში მიღება. მათ უნდა ჰქონდეთ თავიანთი წილი კაპიტალში. თუ მოსახლეობის დიდი ნაწილი თელის, რომ პრივატიზაციის პროგრამა უსამართლოა, ნაკლებ სავარაუდოა, რომ იგი იყოს წარმატებული. მაგრამ სამართლიანობის საკითხი ძნელად ექვემდებარება გადაწყვეტას. სადისკუსიო საკითხია უნდა ჰქონდეს თუ არა ერთნაირი წილი საზოგადოების ყველა წევრს, თუ უპირატესობა უნდა მიენიჭოს საპრივატიზაციო საწარმოს მუშაკებს, უნდა გამოირიცხოს თუ არა საწარმოს აქტიეების განაწილების პროცესიდან საზოგადოების ზოგიერთი წევრი, მაგალითად, ისინი, ვინც ექსპლუატაციას უწევდა ხალხს წინა ეკონომიკურ სისტემაში. საერთოდ, სამართლიანობის კრიტერიუმის გამოყენებას მიეყავართ საწარმოთა აქტიეებთან უცხოელების დაშვების შეზღუდვამდე.

ეფექტიანობა. საწარმოთა ეფექტიანად ფუნქციონირებისთვის აუცილებელია სხვა რეფორმების გატარებაც, რომლებზედაც ზემოთ გექონდა საუბარი. კერძოდ, საჭიროა ფასების და ვალუტის კურსის ლიბერალიზაცია,მკაცრი საბიუჯეტო შეზღუდვების დაწესება, შესაბამისი კანონმდებლობის შექმნა, კონკურენტული გარემოს ფორმირება და მმართველების ავტონომია. ზოგჯერ ეფექტიანობის კრიტერიუმი შეიძლება წინააღმდეგობაში მოვიდეს სამართლიანობის კრიტერიუმთან. აუცილებელია საწარმოს მუშაკები მონაწილეობდნენ ახალი კომპანიების სააქციო საკუთრების მართვაში, მაგრამ თუ ამ უკანასკნელს აკონტროლებენ საწარმოს მუშაკები, მისი ეფექტიანობა შეიძლება დაეცეს. ერთერთი მიდგომა, რომელიც განიხილებოდა რუსეთში, ითვალისწინებდა მუშებისათვის პრივილეგირებული აქციების მიცემას, რომელიც ხმის უფლებას არ იძლევა. მეორე წინააღმდეგობა წარმოიქმნება უცხოელების მონაწილეობის შემთხვევაში, რომელიც ზრდის საწარმოს მუშაობის ეფექტიანობის ალბათობას. ამ შემთხვევაში, თუ უცხოელები არ დაიშვებიან საწარმოს საკუთრებასთან, ახლად პრივატიზებულმა კომპანიებმა მართვის საკითხებში უნდა გამოიყენონ დასავლეთის კონსულტანტები. საწარმოთა ეფექტიანობა შეიძლება გაუმჯობესდეს მისი აქციების ნაწილის ბანკებზე მიყიდვის ან გადაცემის გზით. ზემოთ აღნიშნულმა შეიძლება გამოიღოს სასურველი შედეგი თუ საბანკო სისტემა საიმედოა, რაც ნაკლებად სარწმუნოა რეფორმის პირველ წლებში. ბანკების მონაწილეობა კომპანიების საკუთრებაში ხელს უწყობს ამ უკანასკნელთა განვი-

თარებისთვის ჯანსაღი გრძელვადიანი პერსპექტივის შექმნას. სახელმწიფო საკუთრების უფასო, მასობრივი პრივატიზების პროცესში აუცილებელია გათვალისწინებულ იქნეს სპეციალური მექანიზმები, სხვანაირად საკუთრების დანაწილების გამო იგი არ იქნება ეფექტიანი და ვერ შექმნის საკმარის სტიმულებს საწარმოთა საქმიანობის სრულყოფისთვის.

პოტენციალი და პერსპექტივა. მთავრობა უნდა განიხილავდეს საწარმოთა შესაძლებლობებს გრძელვადიანი პერსპექტივის პოზიციებიდან. მაგალითად, თუ კომპანიას აქვს პოტენციალი აწარმოოს კონკურენტუნარიანი პროდუქტი, მაგრამ იგი იმყოფება კრიზისულ მდგომარეობაში კაპიტალის „შთანთქმის", მუშაკებისა და სახელმწიფო ორგანოების მხრიდან ბოროტმოქმედებათა გამო უაზრობა იქნებოდა პრივატიზების დაჩქარება და მისთვის ბიძგის მიცემა გაკოტრებისკენ. ასეთ კომპანიას უეჭველად სჭირდება სტრუქტურული გარდაქმნა და რაღაც პერიოდში შესაძლებელია მისი კომერციალიზაციაც.

პრივატიზაციის ტემპი. რაც უფრო მეტი დროა საჭირო პრივატიზაციის პროგრამის განხორციელებისთვის, მით მეტია ალბათობა იმისა, რომ ცალკეულმა დაინტერესებულმა ჯგუფებმა გაჟღენა იქონიონ პროგრამის შინაარსზე.

სიმარტივე. მარტივი პროგრამა უკეთესია. პრივატიზაციის ბევრი პროგრამა ზედმეტად რთულია, მათი გაგება ძნელია. პროგრამის სიმარტივე ავსებს სამართლიანობის და სისწრაფის კრიტერიუმებს.

IV.3. საკუთრებითი ურთიერთობების ტრანსფორმაციის სოციალურ-ეკონომიკური შედეგები

როგორც კი ქვეყანაში მიიღება გადაწყვეტილება საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის შესახებ, როგორც წესი, წარმოიშობა საწარმოთა პრივატიზაციის მოთხოვნა, განსაკუთრებით თვითმართველი საწარმოების მუშაკების მხრიდან, რომლებიც უფლებას აცხადებენ თავიანთი საწარმოს საკუთრებაზე. მაგრამ ბევრი პოლიტიკური მოღვაწე თელის, რომ უგუნურებაა საწარმოს გაყიდვა, თუ დადგენილი არ არის მისი რეალური ფასი და არ არის საიმედო ფინანსური ინფორმაცია, რომელიც ნებას დართავდა პოტენციურ მყიდველებს კაპიტალდაბანდებებზე გადაწყვეტილების მისაღებად. სხვებს მიაჩნიათ, რომ სწრაფი პრივატიზაცია აუცილებელია მაში-

ნაც კი, როცა არ არის ზუსტი ინფორმაცია. სწრაფი პრივატიზაციის –„მომხრეები" და „მოწინააღმდეგეები" აყენებენ სხვადასხვა არგუმენტებს. განვიხილოთ მოსაზრებები სწრაფი პრივატიზაციის სასარგებლოდ.

1. **პოლიტიკური შეხედულებები.** რეალური ფასების მოქმედებისას არსებობს დასაბუთებული მოსაზრება სწრაფი პრივატიზაციის სასარგებლოდ. კერძოდ, გარკვეულ დაინტერესებულ ჯგუფებს, მაგალითად, ყოფილ ბიუროკარტებს ან სამუშაოდაკარგულ მუშებს იგი არ აძლევს ორგანიზებისა და რეფორმიდან გადახვევის საშუალებას. საწყის პერიოდში წარმოიქმნება უკმაყოფილება მაღალი უმუშევრობით და უმნიშვნელო ეკონომიკური ზრდით. გარდა ამისა, ძნელია შეცვალო სახელმწიფო საკუთრება, განსაკუთრებით თუ სხვა რეფორმები ხორციელდება მტკივნეულად, ხოლო საწარმო მუშაობს შედარებით ეფექტიანად.

გარდამავალ ეკონომიკაში საკმაოდ ძლიერია პოლიტიკური არგუმენტები სწრაფი პრივატიზაციის სასარგებლოდ. არის საშიშროება იმისა, რომ თუ პრივატიზაცია რამდენიმე წლის განმავლობაში არ წაიწევს წინ, იგი არასოდეს არ გატარდება. შეიძლება აღმოჩნდეს, რომ პრივატიზაცია ასოცირებული იქნება უმუშევრობასთან, უკანონო მაქინაციებთან, შავი ბაზრის საქმოსნებისა და კაპიტალის მფლობელების უზარმაზარ მოგებასთან. ასეთი სიფრთხილის წახალისება შეიძლება სახელმწიფო საწარმოთა მუშებისა და მმართველების ინტერესებში, რამდენადაც მათ შეიძლება დაკარგონ საკუთრება პრივატიზაციის მსვლელობაში თუ თითონ არ იქნებიან საწარმოთა მფლობელები. რაც უფრო ხანგრძლივია პრივატიზაციის პროცესი, მით მეტია ალბათობა იმისა, რომ საწარმოები დარჩებიან სახელმწიფო საკუთრებად ან რეორგანიზებულ იქნებიან აქციონერულ კომპანიებად, რომლებსაც სახელმწიფო აკონტროლებს. პრივატიზაციის წინააღმდეგ პოლიტიკური მოძრაობის გააქტიურებას ადგილი ჰქონდა აღმოსავლეთ ევროპის ბევრ ქვეყანაში, საბჭოთა კავშირის ყოფილ რესპუბლიკებში, მათ შორის რუსეთში. ეჭვი იმისა, რომ პრივატიზაცია საერთოდ არ გატარდება თუ ის ხანგრძლივი დროით გადაიდება, ძლიერი არგუმენტია პრობლემის „ერთი დარტყმით" ანუ რეფორმის ერთდროულად და სწრაფად განხორციელების მომხრეთა სასარგებლოდ.

2. **დეკაპიტალიზაციის სტიმულები (ძირითადი კაპიტალის „შთანთქმა").** ეს სტიმულები გააჩნიათ სახელმწიფო საწარმოთა მუშაკებს და მმართველებს. სხვა სიტყვებით, ეს არის სტიმულები საწარმოთა ხარჯზე რაც შეიძლება მეტად გამდიდრებისა – მაღა-

ლი ხელფასების, პრემიების დაწესების და უბრალოდ დატაცების წყალობით. თუ დაიშვება კრედიტებისა და სუბსიდიების გამოყენება ზარალის დასაფარავად, გამდიდრების შესაძლებლობა იზრდება. მანამ სანამ საწარმო იმყოფება სახელმწიფოს ხელში არ იქმნება შრომის მწარმოებლურობის ზრდის სტიმულები, რამდენადაც მუშების დიდი ნაწილი არ არის დარწმუნებული, რომ ისინი შეიძლება გახდნენ საწარმოს წინსვლის მონაწილეები. სწრაფი პრივატიზაცია – უკეთესი ხერხია ასეთი ზარალის შემცირებისთვის.

3. **მდგომარეობის სწრაფი გაუმჯობესება.** პრივატიზაცია უფრო სწრაფად აამაღლებს საწარმოს ეფექტიანობას. სახელმწიფო საწარმოები არაეფექტიანი მკაცრი საბიუჯეტო შეზღუდვების, რისკისა და სიახლეთა სტიმულების უქონლობის გამო შესაძლებელია დარჩნენ. აღმოსავლეთ ევროპის ბევრმა კომპანიამ დაკარგა საექსპორტო ბაზარი ეკონომიკური ურთიერთდახმარების საბჭოს ქვეყნების ჩარჩოებში ორმხრივი საეჭვო შეთანხმებების გაუქმების გამო, ამაღე დროს მათ დაკარგეს თავიანთი საშინაო ბაზარიც, საგარეო ვაჭრობის ლიბერალიზაციის და ამ ბაზარზე მათი მონოპოლიური მდგომარეობის შერყევის შედეგად. ასეთ საწარმოებს რეპუტაცია შელახული აქვთ, ამიტომ სწრაფად სურთ აიმაღლონ ეფექტიანობა, გახდნენ კონკურენტუნარიანი. ჩვენი აზრით, ამგვარ საწარმოთა პრივატიზება, პრობლემის გადაწყვეტის საუკეთეს საშუალებაა.

ახლა კი განვიხილოთ მოსაზრებები ნელი პრივატიზაციის სასარგებლოდ:

1. **პრივატიზაციის წარმატებით განხორციელების მიზნით აუცილებელია ინსტიტუციური რეფორმების გატარება.** უნდა განისაზღვროს კერძო საკუთრების უფლება, შეიქმნას ამ უკანასკნელის გარანტიები, რომ ნამდვილად იყოს სტიმულირებული კერძო ინიციატივა. ადამიანმა რომელიც იძენს რომელიმე კომპანიის აქტივებს უნდა იცოდეს, რას ფლობს ის და როგორია მისი უფლებები.

2. **მსხვილმასშტაბიანი პრივატიზებისთვის აუცილებელია სხვა სახის რეფორმების გატარება.** როგორც აღვნიშნეთ, ეს რეფორმები ითვალისწინებს საბაზრო ფასების ფორმირებას, რეალური საეალუტო კურსისა და დადებითი საპროცენტო განაკვეთების ჩამოყალიბებას, მკაცრ საბიუჯეტო შეზღუდვებს, კონკურენციას, მმართველთა დამოუკიდებლობას. ზემოთ დასახელებული რეფორმების გარეშე პრივატიზაციის შედეგად შექმნილი ახალი ფირმები ვერ შეძლე-

ბენ კონკურენცია გაუწიონ მაღალგანვითარებული ქვეყნების კომპანიებს.

3. საწარმოთა ღირებულების ზუსტი განსაზღვრა მოითხოვს დროს. თუ საწარმო გაიყიდება აუქციონზე, ასეთი შეფასება მისაღები იქნება როგორც მთავრობის, ისე ინვესტორისთვის. საწარმოს გაყიდვა მისი ღირებულებაზე დაბალი ფასით საზოგადოების წევრთა უმრავლესობის მიერ განიხილება როგორც უსამართლობა.

4. დაჩქარებული პრივატიზაციის მაღალი დანახარჯები. მსხვილი სახელმწიფო საწარმოების დაჩქარებული პრივატიზაცია დაკავშირებულია დიდძალ დანახარჯებთან, რომელთა შორის ყველაზე დიდია დანახარჯები უმუშევრობასთან დაკავშირებით. პოლიტიკური და მაკროეკონომიკური სტაბილურობის პირობებში ქვეყანამ ექსპერიმენტების გამოყენებით შეიძლება მისცეს საკუთარ თავს ნელი ტემპით ეკონომიკური რეფორმების განხორციელების ფუფუნების უფლება. ამასთან, შეიძლება თავიდან იქნეს აცილებული ფასების სწრაფი ზრდით გამოწვეული მაღალი უმუშევრობა.

5. პოლიტიკური მოსაზრებები. არსებობს არგუმენტები როგორც დაჩქარებული, ისე ნელი პრივატიზაციის სასარგებლოდ. გარდამავალი ეკონომიკის ბევრ ქვეყანაში საზოგადოება ვერ შეძლებს აიტანოს ხანგრძლივი ეკონომიკური დაცემა და მასობრივი უმუშევრობა, რომლებიც წარმოიშობა „ერთი დარტყმის" სტრატეგიის შედეგად. ერცელდება მოსაზრება, რომ აუცილებელია სახელმწიფო საწარმოების მხარდაჭერა და დახმარება (სუბსიდიებით) გარკვეულ პერიოდში მაინც. ეს საჭიროა იმისათვის, რომ მომავალში ამ საწარმოებს ჰქონდეთ წარმატების მეტი შანსი. მოსაზრებები სწრაფი პრივატიზაციის წინააღმდეგ მომდინარეობს არა მარტო ადრინდელი სისტემის მომხრეებიდან, რომელთა სურვილი იყო სახელმწიფო საწარმოთა ხელშეუხებელი შენარჩუნება, არამედ კერძო სექტორის განვითარების მომხრეებიდანაც, რომლებიც თვლიან, რომ პრივატიზაციის პროცესის გახანგრძლივება უკეთესია ქვეყნისთვის.

ზნეობრივ პრობლემებს შორის უმთავრესია პრივატიზაციის ეფექტიანობის და სამართლიანობის შესახებ საკითხი. მრავალი ზნეობრივი პრობლემა აღმოცენდება როგორც პრივატიზაციის პროცესში, ისე სახელმწიფო საწარმოთა სტრუქტურული გარდაქმნების დროს. ზოგიერთი მათგანი ზემოთ განვიხილეთ. საინტერესოა რა უფლებები აქვთ მოქალაქეებს სახელმწიფო აქტივების გადანაწილებასთან დაკავშირებით? ბუნებრივია, მათ მიაჩნიათ, რომ უნდა მიიღონ გადასანაწილებელი აქტივების ნაწილი. საზოგადოებას სამართლიანობასთან ერთად უნდა აღელვებდეს პრივა-

ტიზაციის ეფექტიანობის პრობლემაც. ეკონომიკის მდგომარეობა მომავალში დამოკიდებულია იმაზე, თუ როგორ ხორციელდება მსხვილი სახელმწიფო კომპანიების მართვა, ამიტომ მთავრობა უნდა იყოს პასუხისმგებელი იმაზეც, რომ რეფორმების პროგრამამ შექმნას უფრო მეტი შესაძლებლობები სასურველი ეკონომიკური შედეგების მიღწევისთვის. როგორც წესი, ძნელია ასეთი გადაწყვეტილებების მიღება მოსახლეობის ცალკეულ ჯგუფებსა და მთლიანად საზოგადოების ინტერესებს შორის კონფლიქტის გამო. ამის საილუსტრაციოდ შეიძლება მოვიტანოთ შემდეგი მაგალითები:

შესაძლებელია თუ არა საწარმოს კონტროლი გადაეცეს მის მუშაკებს, თუ დასაბუთებულია, რომ ამასთან დაკავშირებით წამოჭრება მისი მართვის ეფექტიანობის პრობლემა. კერძოდ, დანახარჯების შემცირების პრობლემები ეკონომიკის დაცემის პერიოდში? ამ საკითხის გადასაწყვეტად შეიძლება განხორციელდეს სტიქიური პრივატიზაცია ან ფონდების უფასო, მასობრივი გადაცემა მუშებისადმი, მაგრამ ამასთან ერთად უნდა გაუქმდეს სუბსიდიები პრივატიზებული საწარმოებისადმი, რომ არაეფექტიანი კომპანიები არ ფუნქციონირებდეს უსასრულოდ. მთავრობამ კი უნდა უზრუნველყოს გაკოტრებულ საწარმოთა მუშების გადამზადების პროგრამა. რა თქმა უნდა, ეს უკანასკნელი შეიძლება აღმოჩნდეს ძვირადღირებული ღონისძიება.

უნდა იქნეს თუ არა რეალიზებული პროგრამა, რომლის მიხედვითაც, საპრივატიზაციო ჩეკები ნაწილდება ყველა მოქალაქეზე თანაბრად, მაგრამ, ამასთან, საკუთრების ფართო გავრცელებას მივყავართ საწარმოთა საქმიანობაზე კონტროლის ეფექტიანობის შემცირებამდე? აქტივების მასობრივი, უფასო გადაცემის კონცეფციის განხილვისას მითითებული იყო, რომ კუპონების სისტემა ითვალისწინებს შუამავლების ინსტიტუტის, საინვესტიციო ტიპის კომპანიების და აქციების ფლობის ურთიერთსაპაიო ფონდების არსებობას, რომლებიც ახორციელებს კომპანიათა მართვის აპარატზე კონტროლის ფუნქციას. სწორი იქნება თუ არა მოქალაქეებს მიეცეს კომპანიების აქციები, მაგრამ ხმის მიცემის უფლების გარეშე?

როგორ უნდა გაანაწილოს სახელმწიფომ ფონდები? გაანაწილოს თანაბრად საზოგადოების ყველა წევრზე თუ მხოლოდ ქვეჯინის ზრდასრულ მოსახლეობაზე? უნდა ჰქონდეთ თუ არა უპირატესობა საწარმოს მუშაკებს მისი აქტივების განაწილების დროს? საჭიროა თუ არა პრივატიზაციის პროცესში მოქალაქეთა იმ დანაკარგების კომპენსაცია, რომელსაც ადგილი ჰქონდა ფასების

ლიბერალიზაციის შედეგად? საჭიროა თუ არა ყოფილი ლიდერების გამორიცხვა ახალ კომპანიებში წილის განაწილების პროცესიდან? სამართლიანობის განსაზღვრა სხვადასხვა საზოგადოებაში სხვადასხვანაირია. შესაძლებელია მთავრობებმა გამოიყენონ რეფერენდუმი ამ პრობლემაზე საზოგადოებრივი აზრის შეფასებისთვის.

თავი V. სოციალური პოლიტიკა და სოციალური დაცვის სისტემა გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნებში

V.1. სოციალური რისკის თავისებურებები ტრანსფორმირებად ეკონომიკაში

სოციალური რისკი – გასაღებია გარდამავალი ეკონომიკის გზაზე დამდგარი ქვეყნებისთვის. გარდამავალი ეკონომიკისთვის ნიშანდობლივია:

I. სიღარიბის, უთანასწორობის, უმუშევრობის ზრდა და რეალური შემოსავლების დაცემა;

II. ჯანმრთელობის გაუარესება, რაც გამოიხატება სიცოცხლის ხანგრძლივობის შემცირებაში, მოსახლეობის კვლავწარმოების მაჩვენებლების დაცემაში, სამედიცინო დახმარებასთან დაშვების პირობებისა და დაავადებათა ხასიათის შეცვლაში;

III. განათლების დონის დაცემა, რაც ვლინდება განათლების მომცველობის შემცირებაში, განათლების ხარისხის გაუარესებაში, განათლები-დან უკუგების გადიდებასა და მზარდი უთანასწორობის წარმოქმნაში;

IV. სოციალური გარემოს ნგრევა (დაშლა);

V. კონფლიქტები და ომები (ცენტრალური და აღმოსავლეთ ევროპის, აგრეთვე ცენტრალური აზიის ქვეყნების 4.5 მლნ ადამიანზე მეტი შეადგენს, მსოფლიოს მოსახლეობის 7%-ს).

ისმის კითხვა: საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლა არის თუ არა სოციალური კატასტროფა?

მიუხედავად იმისა, რომ გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნებში წარმოიქმნება პრობლემები, მაგრამ იგი არ შეიძლება აღქმულ იქნეს კატასტროფად. გარდამავალი ეკონომიკის **პარადოქსია სიტუაციის უარესად აღქმა, ვიდრე თვით სიტუაციაა.**

გარდამავალ ეპოქაში სოციალური დანახარჯების განაწილების ორი ტიპია ცნობილი: კონცენტრაცია და ქრონიკული სიღარიბე; უნივერსალიზაცია და დროებითი სიღარიბე. ამ ორი პროცესის შეთანაწყობა არის მთავარი პრობლემა. დროებითი სიღარიბეც კი ძირს უთხრის სოციალურ დინამიკას. გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნებში უკიდურესად ძნელდება რესურსების განაწილება. სოციალურ დაძაბულობას მიეყვანართ პოლიტიკურ არასტაბილურობამდე, რაც, თავის მხრივ, ამაღლებს რისკის დონეს. რის-

კი და სოციალური დაძაბულობა აფერხებს ეკონომიკის რესტრუქტურიზაციას.

სოციალური რისკის სახეა შემოსავლების დაკარგვის და არამატერიალურ კეთილდღეობასთან დაშვების რისკი. რისკის წყაროა: ინფორმაციისა და ბაზრის არასრულყოფილება.

სოციალური რისკი შემდეგი მაჩვენებლებით გამოიხატება: **დანაზოგებისა და კაპიტალის ოდენობა** – დანაზოგები, ქონების ღირებულება, მიწაზე საკუთრება და უძრავი ქონება; **შრომის ბაზრის მდგომარეობა და კრედიტის პირობები** – ხელფასის წილი შემოსავლებში, უმუშევრობის დონე და ხანგრძლივობა, საპროცენტო განაკვეთის ოდენობა და საოჯახო მეურნეობებისთვის კრედიტის ხელმისაწვდომობა; **ურთიერთდახმარება და შემწეობა** – პენსიონერების წილი, პენსია, ხელფასი, შემწეობის მიმღებთა წილი, შემწეობის წილი შემოსავალში, შიდასაოჯახო და საოჯახთაშორისი გადანაწილების მასშტაბები, შემწეობაზე დაშვება კატასტროფების (სხვადასხვა დონის) შემთხვევაში.

რამდენადაც ხანდაზმული ადამიანების წილი გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნებში საკმაოდ მაღალია, ხარჯები ხანგრძლივი საპენსიო უზრუნველყოფისთვის შეიძლება იქცეს ძირითად ტვირთად საზოგადოებისთვის და ეს უნდა იქნეს გათვალისწინებული საპენსიო უზრუნველყოფის სისტემის შემუშავებისას. საპენსიო რეფორმა შეიძლება მოიცავდეს პენსიის მიღების უფლებაზე მოთხოვნის გამკაცრებას.

მოსახლეობის სქესობრივ-ასაკობრივი ჯგუფების ჭრილში სიღარიბის რისკის ანალიზი ადასტურებს იმას, რომ გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნებში ღარიბების რიცხვში მოხვედრის მეტი ალბათობით გამოირჩევიან ბავშვები, განსაკუთრებით 7-დან 15 წლამდე ასაკში. უნდა აღინიშნოს,რომ ეს ჯგუფი ინარჩუნებს ლიდერობას სიღარიბის რისკის მიხედვით რეფორმების მთელი პერიოდის მანძილზე.

გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნების სტატისტიკური ორგანოების მიერ გამოყენებული ასაკობრივი ჯგუფების აგრეგირების სისტემა მალავს ზოგიერთ ჯგუფებს სიღარიბის მაღალი რისკით. ასე, მაგალითად, 7 წლამდე ასაკის ბავშვების დაახლოებით 30% და 1.5 წლამდე ბავშვებით ოჯახების 50% პრაქტიკულად ხვდება ღარიბების რიცხვში.

ანალოგიური სიტუაცია დამახასიათებელია სხვადასხვა ასაკის პენსიონერებისთვის. რეფორმის დასაწყისში სიღარიბის მაღალი რისკის ერთ-ერთ ჯგუფს შეადგენდნენ პენსიონერი ქალები, მაგრამ

შემდგომ წლებში მათ შეძლეს გამოსელა ამ ჯგუფიდან. ამასთან, მაღალი რისკის ზონა გადაადგილდა წინასაპენსიო ასაკის ქალების ჯგუფში. ასეთი ძვრები ძირითადად განპირობებულია შრომის ბაზარზე და საპენსიო უზრუნველყოფის სისტემაში მიმდინარე ცვლილებებით.

მას შემდეგ, რაც გარდამავალი ეკონომიკის რიგ ქვეყნებში საპენსიო კანონმდებლობამ ნება დართო მომუშავე პენსიონერებს ერთდროულად მიიღონ პენსიაც და ხელფასიც, მომუშავე პენსიონერები გამოეიდნენ ღარიბი მოსახლეობის რიცხოვნობიდან და სწორედ ამიტომ საპენსიო-ასაკობრივი ჯგუფები არ გამოირჩევა ღარიბების რიცხვში მოხვედრის მაღალი რისკით. წინასაპენსიო ასაკის ქალები აღმოჩნდნენ შრომის ბაზრის გარეთ, ამიტომ ისინი ან დასაქმებულნი არიან დაბალანაზღაურებად სამუშაოზე ან საერთოდ არ მუშაობენ, რაც იწვევს მათ თავმოყრას ღარიბების ჯგუფში.

ახალი ეკონომიკური სისტემის პირობებში მძიმე მატერიალურ მდგომარეობაში აღმოჩნდნენ მრავალშვილიანი ოჯახები, რომელთა შორის ღარიბების წილი 60-90%-ს აღწევს. პრობლემას ისიც ამწვავებს, რომ უკანასკნელ ათწლეულში განსაკუთრებით ნათლად წარმოჩინდა არასრული ოჯახების წილის გადიდების ტენდენცია განქორწინების რიცხვის, ქორწინების გარეშე შობადობის, აგრეთვე შრომისუნარიანი მამაკაცების სიკედილიანობის ზრდასთან დაკავშირებით. მრავალშვილიანი ოჯახები ალბათობის მაღალი ხარისხით ხვდებიან ღარიბების ჯგუფში არა მარტო ბავშვების რჩენის ტვირთის მიზეზით, არამედ ოჯახის შრომისუნარიანი წევრების ხელფასის დაბალი დონის გამო. აქ შეინიშნება სიღარიბის სხვადასხვა ფაქტორების ერთდროული ამოქმედება. ოჯახში ბავშვების მრავალრიცხოვნება – ეს ხშირად დედების დასაქმების შესაძლებლობის შეზღუდვის ფაქტორია, რაც თავის მხრივ, აუარესებს მრავალშვილიანი ოჯახების მატერიალურ მდგომარეობას. სპეციალური გამოკვლევების მონაცემები მოწმობს, რომ ასეთი ოჯახების 40%-ში დედები არ მუშაობენ ან დაკავებულნი არიან სამუშაო ადგილებზე, რომლებიც არ მოითხოვენ კვალიფიკაციას და შესაბამისად, დაბალანაზღაურებადია.

სოციალური რისკის მართვის მექანიზმი ეყრდნობა პრევენციულ სტრატეგიას, პოტენციური ზარალის მინიმიზაციის სტრატეგიას: დიფერსიფიკაცია, დაზღვევა (ფორმალური და არაფორმალური), რისკების გადანაწილება და გაცვლა, შედეგების შემსუბუქების სტრატეგიას.

გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნების თავისებურებათა შორის საყურადღებოა მაკროეკონომიკური არასტაბილურობა და სტრუქტურული ცვლილებები, რისკების მართვის რიგი საკვანძო არაფორმალური მექანიზმების დანაწილება, ფორმალური რეფორმა, რაც თავისთავად რისკის წყაროა.

რისკების მართვის საკვანძო პრობლემა – პროცესის დინამიკასა და განუსაზღვრელობის ზრდაშია. როგორც მთლიანად საზოგადოებისთვის, ისე ცალკეული საოჯახო მეურნეობისთვის რისკი განსაზღვრავს სიღარიბის დონეს და მიზეზებს.

რისკების მართვის კონცეფცია საშუალებას იძლევა: მივაღწიოთ სიღარიბის შემცირებას რესურსების პირდაპირი გადანაწილების გარეშე, დავნერგოთ სოციალური ასპექტები ეკონომიკური პოლიტიკის ნებისმიერ სფეროში, რაც მოითხოვს: სოციალური პოლიტიკის მონიტორინგს, მოსალოდნელი სოციალური შედეგების ანალიზს, სოციალური პოლიტიკის პრიორიტეტების შეცვლას.

გარდამავალ ეკონომიკაში სოციალური პოლიტიკის ძირითადი მიზნობრივი ფუნქციის შერჩევის შესაბამისად აიგება მისი რეალიზაციის მექანიზმი, რომელიც შედგება სტრატეგიისა და ტაქტიკისგან, სოციალური ტექნოლოგიებისა და სოციალურ პროცესებზე სახელმწიფოს ზემოქმედების მეთოდებისგან.

სიღარიბის შემცირებაზე ზემოქმედების სტრატეგია ეფექტიანი იქნება მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ იგი წარიმართება სამი ძირითადი მიმართულებით:

1. პირობების შექმნა დასაქმებულთათვის, რათა მისი გამომუშავება საკმარისი იყოს, რომ ოჯახმა თავი დააღწიოს სიღარიბეს;

2. სოციალურად გაჭირვებული მოსახლეობის ჯგუფების (ხანდაზმულები, ინვალიდები, ოჯახები კმაყოფაზე მყოფთა მაღალი ტვირთით, ექსტრემალურ სიტუაციაში მყოფი ოჯახები – დევნილები და სხვ.) მხარდაჭერის ეფექტიანი სისტემის შექმნა;

3. ღარიბების დისკრიმინაციის დაუშვებლობა უფასო ან დოტირებულ სოციალურ მომსახურებასთან დაშვებისას.

გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნებში ღარიბი მოსახლეობის რიცხოვნობის შემდგომი ზრდის თავიდან ასაცილებლად ასევე აუცილებელია სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების განსაზღვრული პრინციპების დაცვის უზრუნველყოფა. უპირველეს ყოვლისა, ყველა მასშტაბური რეფორმების გატარება უზრუნველყოფილი უნდა იყოს სოციალური შედეგების ექსპერტიზის პროცედურის მეშვეობით. იმ შემთხვევაში, თუ რეფორმებს მიეყავართ სასოგა-

დოების ღარიბი ფენის მდგომარეობის გაუარესებამდე, იგი არ უნდა იქნეს მოწონებული კომპენსაციური სოციალური კომპონენტის არსებობის გარეშე. მედიცინის, განათლების, საბინაო-კომუნალური მეურნეობის სფეროში რეფორმების გატარებისას ეს პრინციპი განსაკუთრებულ აქტუალობას იძენს.

სიღარიბის შემცირებაზე ზემოქმედების პოლიტიკის ასეთი პრინციპები არ შეიძლება იყოს რეალიზებული ეკონომიკური ზრდის და სიღარიბის შემცირებისკენ მიმართული სახელმწიფო და საზოგადოებრივი ინსტიტუტების სრულყოფის გარეშე. ამ პროცესში მთავარი როლი მოსახლეობის სოციალური მხარდაჭერის ინსტიტუტებს ეკუთვნის, ამ სისტემის ყველა კომპონენტი გადასაწყვეტ ამოცანებთან შესაბამისობაში უნდა იყოს მოყვანილი.

სიღარიბის განსაზღვრის და გაზომვის ინსტრუმენტები უნდა შეესაბამებოდეს სახელმწიფო სოციალური დაცვის ინსტიტუტების ფინანსურ და ორგანიზაციულ შესაძლებლობებს, რომ არ შეიქმნას პრეტენდენტი ღარიბებისთვის განკუთვნილი პროგრამის გავრცელებისა მოსახლეობის საშუალოდ უზრუნველყოფილ ფენებზე. რაც ნიშნავს, რომ უკიდურესად ღარიბები, უნდა წარმოადგენდნენ პრიორიტეტულ ჯგუფს სოციალური დაცვის სისტემის მხარდასაჭერად. სახელმწიფო პოლიტიკის აღიარებული პრიორიტეტების თანახმად, სწორედ ამ ჯგუფს უნდა გააჩნდეს სოციალური დაცვის რესურსებთან პრიორიტეტული დაშვების უზრუნველყოფა.

ამასთან, სიღარიბის დონის შემცირების ამოცანა არ შეიძლება ჩაითვალოს გადაწყვეტილად შრომისუნარიანი მოსახლეობის შემოსავლებთან დაშვების გაფართოვების გარეშე. ამიტომ სიღარიბის შემცირების სფეროში პირველი რიგის ამოცანაა: უკიდურესი ღარიბების პრიორიტეტული დაშვება სოციალური დაცვის რესურსებთან და იმ მოქალაქეების შემოსავლებთან დაშვების გაფართოება, რომლებიც ფლობენ გარკვეულ პროფესიულ კვალიფიკაციას, სოციალურ და ადაპტაციურ პოტენციალს.

V.2. სოციალური პოლიტიკის და სოციალური დაცვის სისტემის თავისებურებები გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნებში

სახელმწიფო საქმიანობის სოციალური მიმართულება, როგორც სოციალურად ორიენტირებული სახელმწიფოს არსებითი თავისებურება, თავის პრაქტიკულ გამოელენას პოვებს სახელმწიფოს

მიერ განხორციელებულ სოციალურ პოლიტიკაში. სახელმწიფოს სოციალური პოლიტიკა ქვეყნის ეკონომიკური პოლიტიკის სისტემაწარმომქმნელი კომპონენტია, რომელიც მისი ყველა სხვა ელემენტების ფუნქციონირებას წარმართავს სოციალური სამართლიანობის, სოციალური დაცვის და ცხოვრების მაღალი დონის რეალიზაციის პოზიციებიდან.

ბაზარზე გადასვლისას სახელმწიფოს სოციალურ პოლიტიკაში პრიორიტეტული ხდება სოციალური დაცვისა და შემოსავლების გადანაწილების ფუნქცია, რომლებიც თანდათან ცვლის რეფორმამდელი სოციალური პოლიტიკის ეკონომიკურ და იდეოლოგიურ მიმართულებას, რაც გარდამავალი ეკონომიკის სოციალური პოლიტიკის ერთ-ერთი ძირითადი თავისებურებაა, რომელიც შემდეგი გარემოებებით აიხსნება: თუ სოციალისტურ ეკონომიკაში სახელმწიფოს ჰქონდა შესაძლებლობა ეკონომიკური პოლიტიკის სოციალური შემადგენელი დასახული ამოცანების გადაწყვეტისადმი ცენტრალიზებული წესით დაექვემდებარებინა და ამით მიეღწია სახელმწიფოში ეკონომიკური და სოციალური ეფექტიანობის ბალანსისთვის, გარდამავალ ეკონომიკაში ეს ბალანსი, განისაზღვრება ბაზრის მიერ, სახელმწიფოს მხრივ გადანაწილებით პროცესებში მინიმალური ჩარევის შედეგად. ამიტომ, ახალ სისტემაზე გადასვლისას განსაზღვრული ეკონომიკური ამოცანების გადასაწყვეტად სოციალური პოლიტიკის გამოყენება არ არის ყოველთვის აუცილებელი.

გარდამავალი ეკონომიკის სოციალური პოლიტიკა – რთული სტრუქტურაა,რომელიც ორ ურთიერთსაწინააღმდეგო პრინციპზე– პატერნალიზმსა და ინდივიდუალიზმზე არის დაფუძნებული. ნათელია, რომ გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნებში სოციალური დაცვის სისტემა მდგრადი და ეფექტიანი იქნება, თუ თანამედროვე სოციალური დაცვის სისტემის პატერნალიზმის ხარისხის შემცირება (სოციალური გარანტიების შემცირება, სოციალური სფეროს მომსახურების მარკეტიზაცია, სოციალური დახმარების ადრესულ სისტემაზე გადასვლა, შეღავათებისა და კომპენსაციების შეკვეცა) მისი ინდივიდუალიზმის (თვითუზრუნველყოფის, თვითდასაქმების, თვითდაცვის პირობების შექმნით) ხარისხის გაფართოებასთან ერთად განხორციელდება. წინააღმდეგ შემთხვევაში, ყველა ღონისძიებას, რომელიც მიმართული იქნება სოციალური დაცვის სისტემის ლიბერალიზაციისკენ ეკონომიკურად აქტიური მოსახლეობის თვითუზრუნველყოფის და კოლექტიური დაცვის შესაბამისი კომპენსაციური მექანიზმის შექმნის გარეშე თან ახლავს მოსახლეობის ცხოვრების დონის დაცემა და სიღარიბის ზრდა.

სახელმწიფო საქმიანობაში სოციალური მიზნების აღიარება ძირითად პრიორიტეტებად ჯერ კიდევ არ ნიშნავს, რომ გარდამავალ ეკონომიკაში უკვე შექმნილია და მოქმედებს ისეთი გადანაწილებითი სისტემა, რომელიც შეესაბამება სოციალური სახელმწიფოს პრინციპებს. რამდენადაც ნებისმიერ ეკონომიკურ სისტემაში სოციალური პოლიტიკის არსი მის ფუნქციებში (ეკონომიკური, განმანაწილებლობითი, დაცვის, იდეოლოგიური და სხვ.) ვლინდება. იმიტომ, რომ განვსაზღვროთ თუ რამდენად მიახლოვებული ან დაშორებული არიან გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნები დასახულ მიზნებს აუცილებელია განვიხილოთ გარდამავალ ეკონომიკაში სოციალური პოლიტიკის ძირითადი ფუნქციების ცვლილებების ეექტორი.

საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლისას შეიცვალა რეფორმამდელი სოციალური პოლიტიკის მიზნობრივი ფუნქცია – ეკონომიკური ზრდის მაღალი ტემპების უზრუნველსაყოფად ხელსაყრელი სოციალური პირობების შექმნა. ზემოთ აღნიშნული შეესაბამებოდა ცენტრალიზებულად რეგულირებად სოციალურ ნორმატივებს, გარანტიებს, შეღავათებს, რომლებიც უზრუნველყოფდნენ მინიმალურ სოციალურ სტანდარტებს, რაც სოციალისტურ სახელმწიფოებს საშუალებას აძლევდა მოხმარებაში ეკონომიის შედეგად რესურსები მიემართა ეკონომიკის ინვესტიციურ სექტორში.

ამ მიზანს ექვემდებარებოდა სოციალური პოლიტიკის არა მარტო განმაწილებლობითი ფუნქცია, რომელიც მიმართული იყო შემოსავლების შეზღუდვისა და მათი გამოთანაბრებისკენ მკაცრი დარგობრივი სატარიფო ქსელისა და შრომის ნორმირების მეშვეობით, არამედ სოციალური დაცვის ფუნქციაც, რომელიც მოწოდებული იყო პირველადი მოხმარების საქონელსა და მომსახურებაზე მნიშვნელოვანი დოტაციების მეშვეობით მოეხდინა შრომის დაბალი ანაზღაურების კომპენსაცია მოსახლეობის ცხოვრების დონის სამუშაო ძალის კვლავწარმოების დონესთან მიახლოებით (გათანაბრებით), რაც არ ქმნის წინააღმდეგობას ეკონომიკური ზრდისთვის.

სოციალური პოლიტიკის იდეოლოგიური ფუნქცია, რომელიც სოციალური გარანტიების სახით შრომაზე, უფასო საცხოვრებელ ბინაზე, განათლებაზე, ჯანმრთელობის დაცვაზე, კულტურაზე სოციალისტური სისტემის უპირატესობათა დემონსტრირებას ახდენდა, ხსნიდა პოტენციურად მაღალ სოციალურ დაძაბულობას, რომელიც შექმნილი იყო გამოთანაბრებითი განაწილებისა და შრომის დაბალი ანაზღაურების შედეგად და თავიდან იცილებდა პოლიტიკურ წინააღმდეგობას ეკონომიკური ზრდის გზაზე.

თანამედროვე ეკონომიკურ თეორიაში არსებობს ორი ძირითადი მიდგომა გარდამავალ ეკონომიკაში სოციალური პოლიტიკის არსისა და როლის გაგებისადმი: ლიბერალური და სახელმწიფოებრივი. ლიბერალები ასაბუთებენ შემზღუდავი, პასიური, კომპენსაციური სოციალური პოლიტიკის გატარების აუცილებლობას, აქცენტი გადააქვთ რა საბაზრო რეფორმების სოციალურ სარგებლიანობაზე; სახელმწიფოებრივი მიდგომა კი, პირიქით – სახელმწიფოსგან მოითხოვს გაფართოებული, აქტიური, შემტევი სოციალური პოლიტიკის განხორციელებას. ისინი თავიანთი პოზიციის დასასაბუთებლად განიხილავენ ბაზარზე გადასვლის სოციალურ დანახარჯებს.

გარდამავალ ეკონომიკაში სახელმწიფოს სოციალური როლის გაძლიერების მომხრეები ამტკიცებენ, რომ ეკონომიკური პოლიტიკა უნდა იყოს წარმოდგენილი, როგორც სოციალური პოლიტიკის ქვესისტემა და ყველა ეკონომიკური სახის ღონისძიება უნდა იყოს გათვლილი სოციალური მიზნების პრიორიტეტებზე. ამ შეხედულების თეორიული დასაბუთების საფუძველი გახდა რადიკალური რეფორმების სოციალური კონცეფცია, რომელიც ყურადღებას ამახვილებს საბაზრო ტრანსფორმაციის პროცესის ნეგატიურ მოვლენებზე.

საბაზრო რეფორმების გატარებისას ნეოკლასიკური თეორიის (რომელიც ითვლება თანამედროვე დასავლური ეკონომიკური აზრის ძირითად მიმდინარეობად) ძირითადი პოსტულატებისადმი ფარულ თუ აშკარა მხარდაჭერას მიეცა ართ იქამდე, რომ საბაზრო გარდაქმნების საერთო მახასიათებელს წარმოადგენს რეფორმების სოციალური შემადგენლის მეორადობა, რომელიც უფრო მეტად იმ ქვეყნებში გამოვლინდა, რომლებიც „შოკური" თერაპიის რეფორმირების გზას დაადგნენ და უფრო ნაკლებად იმ ქვეყნებში, რომლებიც ბაზარზე თანდათანობით („გრადუალიზმი") გადადიან.

როგორც წესი, გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნებში რეფორმების განხორციელებისას არ გაითვალისწინებოდა ეკონომიკურ გარდაქმნათა სოციალური დანახარჯები და არ იყო მიღებული შესაბამისი ზომები მათი შემცირებისთვის; არ მოქმედებდა სოციალური სფეროს გარდაქმნის პროგრამები; რეფორმირების პირველ ეტაპზე არ იყო შემუშავებული სოციალური განვითარების კონცეფცია. გამონაკლისია ყოფილი ჩეხოსლოვაკია, რომელმაც რეფორმირების საწყის ეტაპზევე შეიმუშავა ეკონომიკური და სოციალური განვითარების ორი პროგრამა; უფრო გვიან ჩეხეთსა და სლოვაკეთს შეუერთდნენ პოლონეთი და უნგრეთი, რომლებმაც

მე-20 საუკუნის 90-იანი წლებისთვის შეიმუშაავეს სოციალური რეფორმების კონცეფცია.

რეფორმის მეორე ეტაპზეც ეკონომიკური ზრდის დაწყების პირობებშიც სოციალური სფერო და გადანაწილებითი სისტემა ძველებურად რჩება ეკონომიკური ურთიერთობების ნაკლებად რეფორმირებად ნაწილად, რომელიც ჯერ კიდევ ვერ გადაიქცა ეკონომიკური ზრდის დამოუკიდებელ ფაქტორად, რომელიც ზემოქმედებს მასზე ერთობლიეი მოთხოვნის, დაგროვების და ინვესტიციების მეშვეობით.

გარდამავალ პერიოდში სოციალური პოლიტიკის განსაკუთრებულობა ისაა, რომ იგი მნიშვნელოვნადაა დამოკიდებული სუბიექტურ ფაქტორებზე: პოლიტიკურ არჩევანსა და იდეოლოგიურ უპირატესობაზე. ეს დამოკიდებულება უფრო ნათლად წარმოჩინდება არამდგრად, ავტომატური რეგულირებისთვის მოუხერხებელ გარდამავალ ეკონომიკაში, ვიდრე სტაბილურ, ობიექტურ კანონზომიერებას დაქვემდებარებულ განვითარებულ საბაზრო სისტემაში, სადაც მე-20 საუკუნის 80-იანი წლების ნეოლიბერალურმა ცელილებებმაც კი ვერ შეძლეს ეკონომიკაში სახელმწიფოს სოციალური პოზიციების პრინციპული ტრანსფორმაცია.

პრაქტიკა ცხადყოფს, რომ 21-ე საუკუნის დასაწყისისთვის ეკონომიკურ სისტემათა უმრაელესობაში ევროლიბერალური მიდგომა სოციალურ-ეკონომიკური ურთიერთობებისადმი ფართოდ გავრცელდა. რამაც გამოიწვია სოციალური მდგრადობის უზრუნველყოფის განსაკუთრებული ეროვნული მოდელების ჩამოყალიბება. ეს არის ჩრდილო-ევროპული მოდელი, რომელმაც თავისი გამოხატულება ჰპოვა შვედურ სისტემაში, გფრ-ის სოციალური საბაზრო მეურნეობის მოდელი, ეკონომიკური განვითარების და სოციალური მდგრადობის იაპონური მოდელი. ამერიკის ეკონომიკურ სისტემაშიც კი,რომელიც ლიბერალური ვარიანტის ნიმუშად გვეელინება, თანდათან მკვიდრდება სოციალური გარანტიების ელემენტები.

სოციალურად მდგრადი საზოგადოების ფორმირების პრობლემის გადაწყვეტის ეროვნული თავისებურება ჯერ ერთი, ვლინდება რაოდენობრივ პარამეტრებში. კერძოდ, სახელმწიფო ხარჯები სოციალური სფეროს დაფინანსებაზე შეეციაში მშპ-ის 39.9%-ს, გფრში 27.5%-ს, ხოლო იაპონიაში 16%-ს შეადგენს. მეორე მხრივ კი, განისაზღვრება ისეთი – თვისებრივი მაჩვენებლებით, რომლებიც ასახავენ ეროვნული მოდელის სპეციფიკას. იგი მოიცავს ეროვნული ეკონომიკის თეორიულ საფუძველს, ინსტრუმენტთა ნაკრებს და მაკროსისტემის ელემენტების ურთიერთქმედების ხასიათს.

ფულადი შემოსავლების გადანაწილების შეედური მოდელი ხორციელდება სახელმწიფოს მარეგულირებელი როლის მეშვეობით. სოციალური განვითარების გერმანული მოდელი ეყრდნობა ყველა ეკონომიკური სუბიექტის ვიწრო სოლიდარული პასუხისმგებლობის პრინციპს შრომის ეფექტიანობაზე პირადი პასუხისმგებლობის პირობებში. იაპონური მოდელის სპეციფიკა ვლინდება მუშაკების სოციალურ უზრუნველყოფაში უმსხვილესი კორპორაციების განსაკუთრებული როლით.

სოციალურად ორიენტირებული მდგრადი მაკროსისტემების განვითარების აუცილებელ ელემენტს წარმოადგენს საკუთრებით ურთიერთობათა იმგვარი ტრანსფორმაცია, რომელიც საშუალებას იძლევა შესუსტდეს სოციალური დაძაბულობა და კომერციული დატვირთვა სოციალურ სფეროზე, რაც ყველა ქვეყანაში ხორციელდება სტრუქტურულ და ინსტიტუციურ გარდაქმნათა ჩარჩოებში.

სახელმწიფო სოციალური დაცვის ცნებაში გაინიხილება ურთიერთობათა სისტემა: ინდივიდი – სახელმწიფო და ოჯახი – სახელმწიფო, რომელიც წარმოიქმნება სახელმწიფოს მიერ მოსახლეობის ცხოვრების დონის გარანტირებულ მინიმალურ უზრუნველყოფასთან დაკავშირებით და რომელიც აუცილებელია სამუშაო ძალის ნორმალური კვლავწარმოებისთვის, შრომისუნარიანების მიერ კმაყოფაზე მყოფთა შენახვისთვის, ცხოვრების ადრინდელი დონის შენარჩუნებისთვის იმათთვის, ვინც სოციალური რისკების (საწარმოთა ტრამვები, შრომისუნარიანობის დაკარგვა დროებით და ასაკის გამო, ავადმყოფი ბავშვების დაბადება და სხვ.) შედეგად დაკარგა შრომისუნარიანობა ან ვისაც თავიდანვე (ბავშვები და ინვალიდები) არ გააჩნდა იგი.

გარდამავალ ეკონომიკაში ფორმირებადი სოციალური დაცვის სისტემისთვის დამახასიათებელია ბაზარამდელი პატერნალისტური დაცვის მექანიზმის შერწყმა მის საბაზრო ლიბერალურ ელემენტებთან პირველის მკვეთრი შემცირების და მეორის არასაკმარისად ზრდის პირობებში.

სოციალური დაცვის სისტემა წარმოადგენს იერარქიულ პირამიდას, რომელიც შედგება სოციალური დაცვის რამდენიმე დონისაგან. მისი შეიწროება ზევით ნიშნავს ადამიანების რიცხოვნობის შემცირებას, რომლებიც დაცვის სხვადასხვა საფეხურზე ხვდებიან. მოცემული სოციალური დაცვის სისტემის ბაზისს წარმოადგენს სახელმწიფო სოციალური გარანტიები მინიმალური ფიქსირებული შემოსავლებით (მინიმალური ხელფასი და პენსია),

აგრეთვე საზოგადოების ნორმალური საყოფაცხოვრებო პირობების უზრუნველყოფის სისტემა – ჯანმრთელობის დაცვის, განათლების, კულტურის, ხელმისაწვდომი საბინაო პირობების სახით. მოცემული გარანტიები საყოველთაოა და მოწოდებულია უზრუნველყოს საზოგადოების ყველა წევრისთვის მინიმალური საყოფაცხოვრებო სტანდარტები და ერთნაირი სასტარტო პირობები.

მიუხედავად გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნების კონსტიტუციაში დეკლარირებული ამ გარანტიების საყოველთაო ხასიათისა მათი მიღწევის შესაძლებლობა სისტემატურად მცირდება სოციალური მომსახურების (ჯანდაცვა, განათლება, საცხოვრებელი ბინები) მარკეტიზაციის განუხრელი პროცესის შედეგად. გარანტიების სისტემასთან დაშვების შესანარჩუნებლად აუცილებელია, რომ ფასიანი მომსახურების ზრდას თან ახლდეს მოსახლეობის შემოსავლების, განსაკუთრებით კი შრომის ფასის ზრდა. გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნებში სანამ არ შეიქმნება მოსახლეობის თვითუზრუნველყოფის მყარი ბაზა, მიზანშეწონილია მინიმალური სახელმწიფო გარანტიების შენარჩუნება უფასო სოციალური მომსახურების გაწევისთვის თუნდაც მინიმალური სტანდარტების დონეზე, რომელიც გათვალისწინებულია ამ ქვეყნების კონსტიტუციითა და სახელმწიფოებრივი კანონმდებლობით (უფასო საშუალო სკოლა, პროფესიული განათლება, საბაზო მედიცინა, საცხოვრებლის სოციალური ნორმა).

სოციალური დაცვის სისტემის ელემენტია სახელმწიფო სოციალური **უზრუნველყოფა**, რომელიც სოციალური გარანტიებისგან განსხვავებით წარმოადგენს სოციალურ რისკებზე რეაქციას (ტრავმები, ავადმყოფობა, ინვალიდობა, სიბერე, ავადმყოფი ბავშვების დაბადება, მრავალშვილიანობა და სხვ.) და ეძლევა მხოლოდ იმათ, ვინც ხვდება სოციალური რისკის ქვეშ. სოციალური უზრუნველყოფა გვევლინება ორგვარი ორგანიზაციულ-სამართლებრივი ფორმით: 1. სახელმწიფო (სავალდებულო) სოციალური უზრუნველყოფისა და 2. სახელმწიფო დახმარების სახით, რომლებიც განსხვავდებიან ერთმანეთისგან უზრუნველსაყოფის წრით, დაფინანსების წყაროებითა და ინსტიტუტებით.

სახელმწიფო სოციალური დაზღვევის მექანიზმი დაფუძნებულია, ერთი მხრივ, სამუშაოს მიმცემისა და მუშაკების სავალდებულო სადაზღვევო ანარიცხების აკუმულაციას არასაბიუჯეტო ფონდებში, ხოლო, მეორე მხრივ, ამ ფონდებიდან სოციალური ტრანსფერტების სოლიდურ გადახდებს. თაობების, ეკონომიკის ცალ-კეული დარგის, ტერიტორიების სოლიდარობის პრინციპი ნიშნავს, რომ

მიმდინარე გადასახდელები ეძლევათ პირებს მიმდინარე შემოსულობათა ხარჯზე და არა დაგროვების ხარჯზე, რომელიც იქმნება სადაზღვევო შენატანების გადახდის პერიოდში. სოლიდარობა ვლინდება იმაშიც, რომ სამუშაოს მიმცემის მიერ სოციალური დაზღვევის შენატანების გადაუხდელობა მის მუშაკებს სადაზღვევო პენსიის და დახმარების მიღებაზე უფლებას არ ართმევს.

სოციალური დახმარება არის სოციალური უზრუნველყოფის ის ფორმა, რომელიც ავსებს სახელმწიფო სოციალურ დაზღვევას, იგი ეძლევა მოქალაქეებს იმ შემთხვევაში, როცა მათ სოციალური დაზღვევით სოციალური ტრანსფერტების მიღების უფლება არა აქვთ. სოციალური დახმარებების ძირითად სახეობებია: მატერიალური დახმარება უმუშევრებისა და მათი ოჯახის წევრებისთვის, სოციალური დახმარება ბავშვიანი ოჯახებისთვის, ერთდროული დახმარება ლტოლვილებისთვის,ბინის ქირისა და კომუნალური მომსახურების კომპენსაცია და სხვ. სოციალური დახმარების მნიშვნელოვანი ფუნქციაა – მოსახლეობის შემოსავლების გამოთანაბრება, სიღარიბესთან ბრძოლა, ადამიანური კაპიტალის „წალეკვის" პროცესის თავიდან აცილება.

სოციალური დახმარება, რომელიც გაიცემა სადაზღვევო შენატანების მონაცემების შემოწმების გარეშე პირადი შემოსავლების შეფასების საფუძველზე, საშუალებას იძლევა გაფართოვდეს იმ პირთა წრე, რომლებიც სახელმწიფო დაცვის ქვეშ იმყოფებიან და ამით ხელს უწყობს განაწილებაში ჰორიზონტალური სამართლიანობის მიღწევას, რომელიც გულისხმობს სამართლიან დამოკიდებულებას ერთნაირ პირობებში მყოფი ინდივიდების მიმართ. ამისთვის აუცილებელია, რომ სოციალური დახმარება მიიღოს ყველამ, ვისაც ეს სჭირდება. ბოლო დროს გავრცელებულია შეხედულება, რომ სოციალური დახმარების სისტემა გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნებში (განსაკუთრებით პოსტსოციალისტურ ქვეყნებში) ნაკლებად ეფექტიანია შეღავათების, დახმარებებისა და კომპენსაციების დიდი რაოდენობის გამო, რომლებსაც ყოველთვის არ ღებულობენ ისინი, ვისაც ეს სჭირდება. აუცილებელია სოციალური დახმარების ადრესულ და თვითადრესულ სისტემაზე გადასვლა.

ადრესულობა – სოციალური პოლიტიკის მიმართულებაა მოსახლეობის კონკრეტულ ჯგუფზე (ან ჯგუფებზე); **თვითადრესულობა** – დახმარების მიმართულებაა განაცხადის პრინციპის მიხედვით. ადრესულობა და თვითადრესულობა საშუალებას აძლევს სახელმწიფოს კრიზისული ეკონომიკის პირობებში გააკეთოს მრავალრიცხოვან შეღავათებში დაქსაქსული სახსრების მნიშვნელო-

ვანი ნაწილის მობილიზაცია და გადასცეს რესურსები მოქალაქეთა უფრო გაჭირვებულ კატეგორიას. სახელმწიფო ხარჯების ასეთი მომჭირნეობა დახმარების ზედმეტად დაქსაქსვის დაუშვებლობის ხარჯზე იწოდება განაწილების „ვერტიკალურ" ეფექტიანობად. ადრესულობა შეიძლება მიღწეულ იქნეს დახმარების გაცემით შემოსაელების შეფასების და სიღარიბის მაჩვენებლების (უმუშევრობა, ჯანმრთელობის მდგომარეობის გაუარესება, სიბერე და სხვა) საფუძველზე მხოლოდ იმათთვის, ვინც იმყოფება სიღარიბის ზღვარს მიღმა.

როგორც მაღალგანვითარებული, ისე პოსტსოციალისტურ ქვეყნებში მოღვაწე ეკონომისტები აღნიშნავენ, რომ ადრესულობაზე გადასვლას მიეყოვართ მნიშვნელოვან დანახარჯებამდე, რამდენადაც იგი მოითხოვს დიდ ადმინისტრაციულ ხარჯებს შემოსაელებზე ინფორმაციის მოსაპოვებლად. გარდა ამისა, დახმარების მინიმალური ნორმა გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნების უმეტესობაში მიბმულია არა სიღარიბესთან, რომელიც განისაზღვრება საარსებო მინიმუმით, არამედ მინიმალურ ხელფასთან ან სპეციალურ საანგარიშო ერთეულთან.

ადრესული დახმარება მინიმალური დახმარების სახით არა თუ ვერ გადაწყვეტს სიღარიბის პრობლემას, არამედ, როგორც მკვლევარები მიიჩნევენ, საკმარისი არ არის ფიზიკური გადარჩენისთვის. ვიწრო, ადრესულ მიმართულებას ხშირად მივყოვართ საზოგადოების წევრთა იმ ჯგუფის გამოტოვებამდე – რომელთაც ნამდვილად სჭირდებათ დახმარება. იმ შემთხვევაში, როცა „დამღის ეფექტის" შედეგად ხალხს რცხვენია დაბალი შემოსაელების აღიარების ან როცა ადმინისტრაციული ორგანოების მიერ ხდება პირადი დამხმარე მეურნეობიდან შემოსაელების აღრიცხვის ნორმატივის გადიდება, ან როცა შემოსაელების შეფასებისას გაითვალისწინება შემოსაელები ქონებიდან ამას შეიძლება მოჰყვეს მრავალრიცხოვანი სოციალური გარანტიების, შეღავათების და გადასახდელების ნაკლებადეფექტიანი, მაგრამ „ფართო" სისტემის შეცვლა სოციალური დახმარების „ვიწრო" ადრესული სისტემით, რაც სახელმწიფო ხარჯების ეკონომიის გარდა არ იძლევა პოზიტიურ შედეგებს სიღარიბესთან ბრძოლაში, ამასთან ამცირებს გარდამავალი ეკონომიკის გადანაწილებითი სისტემის ჰორიზონტალურ ეფექტიანობას.

საბაზრო ეკონომიკის პირობებისადმი ადაპტირებული, ჯერჯერობით საზოგადოების მცირერიცხოვანი ჯგუფი, სახელმწიფოს სოციალური დაცვის პირამიდის ზედა დონეზე იმყოფება. ზოგადად გაერცელებუ-

ლი თვალსაზრისის მიუხედავად, მეწარმეების და მაღალანაზღაურებადი დაქირავებული მუშაკების ჯგუფები სოციალური აქტივობის და თვითრეალიზაციის თვალსაზრისით, ასევე საჭიროებენ სახელმწიფო სოციალურ დაცვას, მაგრამ სხვა სახისას, ვიდრე ღარიბი და ახალგარემოსთან შეუგუებელი მოქალაქეები. ადაპტირებული ჯგუფებისთვის სოციალური დაცვის სისტემა უნდა უზრუნველყოფდეს სახელმწიფოს მიერ სამოქალაქო და სამეურნეო უფლებების ნორმების დაცვას, კონკურენტული გარემოს მხარდაჭერას.

კოლექტიური დაცვის ცნობილ ინსტიტუტებს წარმოადგენენ ე.წ. „მესამე სექტორის" არაკომერციული ორგანიზაციები: პროფესიული კავშირები და გაერთიანებები, საზოგადოებრივი და რელიგიური ორგანიზაციები, ფონდები, სამომხმარებლო კოოპერატივები, მომხმარებელთა უფლებების დაცვის საზოგადოებები, სადაზღვევო კომპანიები, საქველმოქმედო საზოგადოებები და სხვ. გარდამავალ ეკონომიკაში სახელმწიფომ „მესამე სექტორის" მიმართ დამოკიდებულება იმგვარად უნდა განისაზღვროს, რომ მისი საქმიანობა მიმართული იყოს არა მცირერიცხოვანი ალიანსებისა და დაჯგუფებების მოკლევადიანი სპეციალური ინტერესების დასაკმაყოფილებელ, არამედ საზოგადოებისთვის მნიშვნელოვანი კოლექტიური ინტერესების დაცვის ამოცანების გადასაწყვეტად.

როგორც განვითარებული ქვეყნების გამოცდილება გვიჩვენებს, მშრომელთა კოლექტიურ დაცვაში დიდ როლს ასრულებს საწარმოს სოციალური სფერო, რაც გამომდინარეობს პრაქტიკაში რეალიზებადი მეწარმეობის სოციალური პასუხისმგებლობის კონცეფციიდან. გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნების უმეტესობაში ეკონომიკური რეფორმების ლიბერალური კონცეფციის გაბატონების მიუხედავად თანამედროვე მეწარმეობისთვის ერთდროულად წარმოებისა და სოციალური ინფრასტრუქტურის განვითარება არ არის დამახასიათებელი, რადგანაც ამ შემთხვევაში ისინი მოგების მნიშვნელოვან ნაწილს ვერ მიმართავენ საწარმოო დაფინანსებისა და ინვესტიციებისკენ, ამიტომ სტრუქტურული გარდაქმნების განსახორციელებლად აუცილებელია საწარმოთა გათავისუფლება სოციალური სფეროსგან.

საფინანსო კრიზისის პირობებში და სამოქმედოდ აღიარებული ლიბერალური კონცეფციის განსახორციელებლად საწარმოთა სოციალური სფეროს გადაცემა ხორციელდება ხელისუფლების მუნიციპალური ორგანოების საკუთრებაში, რომლებიც ასევე განიცდიან ფინანსური რესურსების დეფიციტს, საწარმოთა საკუთრებაში დარჩენილი სოციალური დანიშნულების ობიექტები კი ექვემ-

დებარება კომერციალიზაციას. მაგრამ საწარმოს სოციალური და ეკონომიკური შემადგენლები მჭიდროდაა დაკავშირებული ერთმანეთთან: რაც უფრო განვითარებულია პირველი, მით უფრო ეფექტიანად ვითარდება მეორე. ეკონომიკური ზრდის პირობებში სახელმწიფო ითვალისწინებს რა ზემოაღნიშნულ ურთიერთკავშირს, საწარმოს უქმნის პირობებს სოციალური ინფრასტრუქტურის განვითარებისთვის – აძლევს რა მათ შეღავათებს დაბეგვრაში, ამით წაახალისებს საწარმოში საპენსიო, სოციალური და სამედიცინო დაზღვევის არასახელმწიფო პროგრამების რეალიზაციას.

გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნებში რეფორმის დასაწყისიდან დღემდე მოსახლეობის სოციალური დაცვის სისტემამ მნიშვნელოვანი ცვლილებები განიცადა: ამოქმედდა ახალი დახმარებები და შეღავათები, მაგრამ ფუძემდებლურ პრინციპები მემკვიდრეობით გადმოვიდა საბჭოთა მოდელიდან.

ზოგადად, ყველა სოციალური ტრანსფერტი შეიძლება დაიყოს სამ სახედ: ფულადი გადახდები, ნატურალური გადახდები, სუბსიდიები მომსახურების ასანაზღაურებლად.

გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნებში შენარჩუნებულია შეღავათების ფართო სისტემა, მაგრამ იგი უკიდურესად არაეფექტურია იმ ამოცანის გადასაწყვეტად, რომ გამოიყოს საზოგადოების ღირსეული და დამსახურებული წევრები და მით უფრო არაეფექტურია სიღარიბის წინააღმდეგ ბრძოლისთვის. გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნებში მოსახლეობის სოციალური დაცვის სხვადასხვა ღონისძიებათა გატარების პრაქტიკა გვიჩვენებს, რომ სოციალური შეღავათების მოქმედი სისტემის ძირითადი ნაკლოვანებებია:

- შეღავათების მიცემა კატეგორიალური პრინციპით, მიმღების მატერიალური მდგომარეობისგან დამოუკიდებლად და ოჯახის ეკონომიკური შესაძლებლობების იგნორირებით;
- სოციალური დახმარებისა და შეღავათების გაცემის საქმეში საბიუჯეტო სისტემის დონეებს შორის რწმუნების, პასუხისმგებლობის და ფინანსური წყაროების მკვეთრი გამიჯვნის უქონლობა, რასაც მიეყვეართ სოციალური გადახდებისა და შეღავათების გაცემაზე უპასუხისმგებლობამდე და ფინანსური შესაძლებლობებისა და ხარჯვის ვალდებულებათა დისბალანსამდე;
- რეგიონული და ადგილობრივი ბიუჯეტების ხარჯების გადატვირთვა სოციალური ვალდებულებებით, რომლებიც დადგენილია შესაბამისი კანონმდებლობით და რომლის შედეგად შეღა-

ვათები ქრონიკულად არ ფინანსდება, ხოლო მოსახლეობა რჩება უკმაყოფილო;

- საქონლისა და მომსახურების მწარმოებელთათვის ეკონომიკურად არამომგებიანი საბიუჯეტო დოტაციების და სუბსიდიების არსებობა ნაცვლად კონკრეტული მიზნობრივი ჯგუფებისადმი ფულად ფორმაში უშუალო სოციალური დახმარებისა გაწევისა, რასაც მივყევართ საბიუჯეტო სახსრების უმისამართო მფლანგველურ ხარჯვამდე;
- შეღავათიანი მომსახურებისა და საქონლის მწარმოებლებს შორის ფასის, ხარისხის და მოსახლეობისათვის გასაცემლების თვალსაზრისით ჯანსაღი კონკურენციის არარსებობა, რამდენადაც ბაზრის პირობებში შეღავათები პრინციპში ამახინჯებს ფასებისა და დანახარჯების ეკონომიკურ ბუნებას.

საბაზრო ეკონომიკის პირობებში სოციალური გადასახდელებისა და შეღავათების მოქმედი სისტემა მძიმე ტვირთად აწვება ერთი მხრივ, ყველა დონის ბიუჯეტს და მეორე მხრივ, ეკონომიკურ სუბიექტებს და მოსახლეობას.

ამასთან, სწორედ სახელმწიფო სოციალური დაცვის ინსტიტუტია ძირითადი რგოლი, რომელიც მიმართული უნდა იყოს სიღარიბის შემცირებისკენ. ფინანსური და ინსტიტუციური პრობლემების მიუხედავად სახელმწიფო სოციალური დაცვის სისტემამ უნდა უზრუნველყოს ღარიბების პრიორიტეტული დაშვება სოციალური დაცვის რესურსებთან იმ პირობებში, როცა სიღარიბე იზომება სტანდარტებით, რომლებიც ორიენტირებულია შრომის ანაზღაურების რეგულირებაზე. ოფიციალური ხელფასის დაბალი დონის და შრომის ბაზარზე არაფორმალური ურთიერთობების ფართო გავრცელების პირობებში მსგავს სისტემას არ შეუძლია მისთვის მინიჭებული ფუნქციების სრულად რეალიზება.

პოსტსოციალისტური ქვეყნების საერთო მახასიათებელია სოციალური დაცვის პოლიტიკის ისეთი სტრატეგიის შერჩევა, რომელიც ზღუდავს სოციალურ პოლიტიკას მოსახლეობის ცალკეული ნაკლებად დაცული კატეგორიისთვის დამხმარების გაწევამდე. საზოგადოების სხვა დანარჩენი შრომისუნარიანი წევრებისთვის წამყვანი ხდება ინდივიდუალური პასუხისმგებლობის პრინციპი, როცა ინდივიდების შემოსავლების დონე დამოკიდებულია მხოლოდ მათ შრომით საქმიანობაზე და ფხიანობაზე.

თავი VI. საფინანსო სისტემისა და პოლიტიკის პრობლემები გარდამავალ ეკონომიკაში

VI.1. საფინანსო პოლიტიკის აქტუალური საკითხები და მათი გადაწყვეტის მიმართულებები

გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნების ეკონომიკურ ცხოვრებაში მნიშვნელოვან ადგილს იკავებს საბიუჯეტო, ფულად-საკრედიტო და ფასების პოლიტიკის საკითხები. ვინაიდან სწორი საფინანსო პოლიტიკის განხორციელებაზე დიდადაა დამოკიდებული ქვეყანაში ეკონომიკური ზრდის მაღალი ტემპების მიღწევა, ინფლაციის მინიმალურ დონემდე დაყვანა, უმუშევრობის შემცირება და სოციალური პრობლემების გადაწყვეტა. აქედან გამომდინარე, საბაზრო ეკონომიკის ფორმირების პროცესში აუცილებელია სახელმწიფო ფინანსური სისტემის ძირითადი რგოლის – სახელმწიფო ბიუჯეტის ფორმირებისადმი ახლებური მიდგომა, სახელმწიფო ბიუჯეტის შემოსავლისა და ხარჯების დაბალანსების, დეფიციტის რეალური საზღვრების დადგენის, საგადასახადო სისტემის სრულყოფის, საწარმოთა ფინანსების გაჯანსაღების, ფულად-საკრედიტო და ფასების პოლიტიკის რეგულირებისა და მართვის საკითხების შესწავლა.

როგორც ცნობილია, სახელმწიფოს არსებობისა და ფუნქციონირების აუცილებელი პირობაა მყარი ფინანსური ბაზის შექმნა. სახელმწიფოს ფინანსური სისტემის ძირითადი რგოლი კი სახელმწიფო ბიუჯეტია, რომელშიც თავმოყრილია სახელმწიფოს ფინანსური რესურსები. ბიუჯეტიდან ხდება სოციალური, ეკონომიკური და პოლიტიკური დანიშნულების ყველა იმ ხარჯის დაფინანსება, რომელსაც სახელმწიფო იყენებს თავისი უმთავრესი ფუნქციებისა და ამოცანების შესასრულებლად. ამიტომ ბიუჯეტის ფორმირების საფუძვლების სწორ გააზრებას, საშემოსავლო წყაროების და არხების წარმოქმნისა და გამოყენების მიმართულებათა შესწავლას, მასში ქვეყნის წამყვანი პოლიტიკური და ეკონომიკური პოტენციალის რაციონალურად ჩართვას უდიდესი მნიშვნელობა აქვს სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების, ეკონომიკის სტრუქტურული გარდაქმნისა და სტაბილიზაციის პროცესის დაჩქარებისთვის.

სახელმწიფო ბიუჯეტის ფორმირების მთავარი წყაროა ქვეყანაში შექმნილი მთლიანი შიდა პროდუქტი. ამიტომ ამ უკანასკნე-

ლის სტრუქტურასა და დინამიკას გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს ბიუჯეტის საშემოსავლო ნაწილის ჩამოყალიბებაში. ამასთან, ბიუჯეტის ხარჯების მიმართულებები და გამოყენების ეფექტიანობა დიდ გავლენას ახდენს მთლიანი შიდა პროდუქტის წარმოებაზე. კერძოდ, როცა მთლიანი შიდა პროდუქტის მოცულობა მცირდება ან უცვლელია, სრულიად კანონზომიერად მცირდება ბიუჯეტის შემოსავლების და ხარჯების მოცულობაც და პირიქით.

გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნების უპირველეს ამოცანას წარმოადგენს სახელმწიფო ფინანსების განმტკიცება. საბიუჯეტო შემოსავლების მობილიზაციის მაღალი დონე უზრუნველყოფს მტკიცე და მდგრადი საბიუჯეტო პოლიტიკის განხორციელებას. რაც იძლევა იმის საშუალებას, რომ დაფინანსდეს მთავრობის მიერ გათვალისწინებული ძირითადი, გადაუდებელი ღონისძიებები და ოპერაციები.

მნიშვნელოვანია გარდამავალი პერიოდის საწყის ეტაპზე, რომელსაც თან ახლავს მაღალი ინფლაცია, იმთავითვე გატარდეს საბიუჯეტო შემოსულობათა დაცვის ღონისძიებები. მოგვიანებით კი გასათვალისწინებელია უფრო ფუნდამენტური ხასიათის რეფორმების განხორციელება, როგორიცაა დამატებული ღირებულების გადასახადის (დღგ) სისტემის შემუშავება.

გარდამავალი ეკონომიკის პირობებში საჭიროა შესდგეს ისეთი ბიუჯეტი, რომელიც შეესაბამება თითოეული ქვეყნის განვითარების მოთხოვნებს და სახელმწიფო პოლიტიკის პრიორიტეტულ ამოცანებს. მან უნდა უზრუნველყოს ეროვნული ვალუტის მყარი კურსისა და სახელმწიფო ხარჯების დაფინანსების არაინფლაციური ხასიათის შენარჩუნება, მოსახლეობის სოციალური დაცვასთან დაკავშირებული პრობლემების მაქსიმალური გადაწყვეტა და ეკონომიკური ზრდისთვის მყარი გარანტიების შექმნა.

გარდამავალი ეკონომიკის საბიუჯეტო პოლიტიკის ურთულეს ამოცანას წარმოადგენს ეკონომიკის სტაბილიზაციის უზრუნველყოფა საბიუჯეტო სფეროს აუცილებელი, შეუფერხებელი რეფორმირების, კერძოდ, საბიუჯეტო პოლიტიკის ინსტრუმენტების გაძლიერების გზით. ბიუჯეტმა სტიმული უნდა მისცეს ეკონომიკური საქმიანობის გამოცოცხლებას, განსაკუთრებით კერძო სექტორის ზრდას და ზემოქმედება მოახდინოს ეკონომიკური და ადმინისტრაციული ინფარსტრუქტურის სრულყოფაზე. რამდენადაც გარდამავალი პერიოდის საწყის ეტაპზე ერთბაშად წარმოუდგენელია საბიუჯეტო ორგანოების საქმიანობის რეფორმირება, განსაკუთრებით კი საგადასახადო სისტემის მუშაობისა და ბიუჯეტის შედგენის პრაქ-

ტიკის თვალსაზრისით, საბიუჯეტო პოლიტიკის ფორმირებისას ეს გარემოება აუცილებლად უნდა იქნეს მხედველობაში მიღებული. უფრო მეტიც, ბიუჯეტის სტრუქტურული გარდაქმნა უნდა განხორციელდეს ეტაპობრივად, იმგვარად, რომ არ შეწყდეს საბიუჯეტო შემოსულობანი და შენარჩუნებულ იქნეს მათი უმნიშვნელოვანესი ფუნქციები. ეკონომიკის სტაბილიზაციის მიღწევისა და მდგომარეობის შემსუბუქებისთვის აუცილებელი იქნება მოკლევადიანი საბიუჯეტო პოლიტიკის გატარებისთვის დროებითი ინსტრუმენტების შემუშავება, რომ მოიგონ დრო იმ ინსტრუმენტებში სასურველი ცვლილებების შესატანად, რომლებიც ატარებს უფრო ხანგრძლივ ხასიათს. სტრუქტურული გარდაქმნა წინა პლანზე წამოსწევს სოციალური სამართლიანობის საკითხებს, რომელთა გათვალისწინება აუცილებელია გარდამავალი პერიოდის ადრეულ ეტაპზე. ამასთან იმ ქვეყნებში, სადაც არსებობს მაღალი მგრძნობელობა სოციალური სამართლიანობისა და ჰარმონიისადმი საგადასახადო ზომები გამოყენებულ უნდა იქნეს კონსენსუსის უზრუნველსაყოფად რეფორმების წარმატებით განხორციელებისთვის.

გარდამავალი პერიოდის საწყის ეტაპზე ბიუჯეტი, როგორც ეკონომიკის სტაბილიზაციის ძირითადი ინსტრუმენტი, უნდა იყოს გამოყენებული: ეკონომიკიდან ლიკვიდური სახსრების ამოსაღებად, ყოველ შემთხვევაში მათი მოცულობის დამატებითი გადიდების აღსაკვეთად და ეკონომიკის სხვა სექტორების აღდგენისთვის საჭირო რესურსების უზრუნველსაყოფად.

სახელმწიფო საწარმოთა დონეზე დეცენტრალიზაციის პროცესმა შეიძლება მიგვიყვანოს მაკროეკონომიკური წონასწორობის სერიოზულ დარღვევამდე. თუ გავითვალისწინებთ იმას, რომ პრივატიზაცია და მატერიალური სტიმულირების სისტემის რეფორმა საშუალო ან გრძელვადიან ხასიათს ატარებს, მოკლევადიანი პერიოდისთვის მეტად მნიშვნელოვანია ამ სექტორში, სახელმწიფოს ჩარევისა და კონტროლის განხორციელება, რომელიც ეფუძნება მათ საქმიანობაზე მკაცრი საბიუჯეტო შეზღუდვების დაწესებას. გარდა ამისა, აუცილებელია დაწესდეს: 1. წმინდა საბანკო კრედიტის გაცემის რაოდენობრივი შეზღუდვები; 2. სახელმწიფო საწარმოების ახალ კაპიტალდაბანდებებზე მორატორიუმი — სასაქონლო-მატერიალური მარაგების შექმნის ჩათვლით და 3. დროებით გაგრძელდეს ზემოდან ხელფასის და შემოსაელების დონეების დადგენა.

ინფლაციის წინააღმდეგ ბრძოლასთან ერთად ბიუჯეტი ასევე გადამწყვეტ როლს თამაშობს წარმოების მოცულობის მისაღები დონის შენარჩუნებაში. გარდამავალი პერიოდის საწყის ეტაპზე,

ბაზრების ჩასახვის პერიოდში, როცა არსებობს მნიშვნელოვანი განუსაზღვრელობა ფასების ზრდასთან დაკავშირებით, ძირითადი მოხმარების საქონლის ფასების დონის მხარდასაჭერად როგორც მინიმუმი, აუცილებელია ხელფასით შესასყიდი პირველადი მოთხოვნილების საქონლის ფასების დაცვის უზრუნველყოფა. ეს ასევე ხელისუფლებას აიძულებს ფრთხილად მოეკიდოს სახელმწიფო საწარმოებს შორის და მათ შიგნით ხელფასის დონეებში არსებითი განსხვავებების დაწესებას. რა თქმა უნდა, იმის შესაბამისად, რომ ფასების ლიბერალიზაცია აღმოფხვრის დოტაციას მომხმარებლებისადმი და ამასთან დაკავშირებულ საბიუჯეტო დანახარჯებს, ფასები ძირითად საქონელზე, რომელთა შესყიდვა ხდება ხელფასით გაიზრდება, რაც შეიძლება კომპენსირებულ იქნეს იმავე თანხის დამატებითი ანაზღაურებით. ცალკეული სუბსიდიების ფართო სპექტრის ერთდროული და საბოლოო ჩანაცვლება ხელფასის თანხაზე იმავე ზომის დანამატით წარმოადგენს მისაღებ მეთოდს, რომელიც აუცილებელია გატარდეს გარდამავალი პერიოდის საწყის ეტაპზე, რაც გაზრდის დასაქმებულთა შრომის მწარმოებლურობას და კეთილდღეობას. აუცილებელია გათვალისწინებულ იქნეს რეალური ხელფასის დონის შემცირების შესაძლებლობა საგარეო ვაჭრობის პირობების გაუარესების გამო. ამასთან, ბიუჯეტის ძირითად მიმართულებად უნდა იქცეს ადეკვატური მოთხოვნის უზრუნველყოფა სამამულო საქონელზე, რომელთა შეძენა ხდება ხელფასით და რომელზედაც იხარჯება მოსახლეობის საარსებო სახსრების დიდი ნაწილი.

სახელმწიფო შემოსავლებისა და, კერძოდ, საგადასახადო შემოსავლების მობილიზაციის მაღალი დონის მიღწევა შესაძლებელია საგადასახადო პოლიტიკის სრულყოფის საფუძველზე. საგადასახადო პოლიტიკამ ხელი უნდა შეუწყოს მეწარმეთა დაინტერესებას წარმოების ამოქმედებაში, მან რეალური გაელენა უნდა მოახდინოს ეროვნულ მეურნეობაში საბაზრო ურთიერთობების განმტკიცებაზე. ამ მიზნით ღონისძიებები უნდა წარიმართოს პროდუქციის გამოშვებისა და ინვესტიციების მოცულობათა გადიდებაში საქონელმწარმოებელთა დაინტერესების გაძლიერების მიმართულებით. გადასახადები უნდა გახდეს ერთ-ერთი ყველაზე ქმედითი იარაღი იმ ეკონომიკურ ბერკეტებს შორის, რომელსაც სახელმწიფო იყენებს საბაზრო ურთიერთობათა პირობებში.

გარდამავალ ეტაპზე განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია სწორად განხორციელდეს საგადასახადო სისტემის ორი უმნიშვნელოვანესი ფუნქცია: 1. საერთო საჭირობათა დასაფინანსებლად სახელმწიფოს

მიერ სახსრების აკუმულაცია; 2. საწარმოთა, ორგანიზაციათა და მოქალაქეთა მოქმედებისთვის მასტიმულირებელი პირობების შექმნა.

გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნებს სახელმწიფო შემოსავლების ზრდისთვის მნიშვნელოვანი გამოუყენებელი რეზერვები გააჩნია. არსებობს სამეწარმეო საქმიანობის ისეთი სფეროები, სადაც წარმოებული პროდუქციიდან და მომსახურებიდან მიღებული შემოსავლების დაბეგვრის ხარისხი ზოგიერთი გამონაკლისის გარდა, საერთოდ გამოუყენებელი რჩება. ამასთან, აღრიცხვისა და ანგარიშგების სისტემის მოუწესრიგებლობის გამო სამეურნეო საქმიანობიდან მიღებული შემოსავლების მნიშვნელოვანი ნაწილი საგადასახადო სამსახურების თვალთახედვის მიღმა რჩება და ამგვარი შემოსავლების საგადასახადო ბაზაში მოქცევა ვერ ხერხდება.

გარდამავალი პერიოდის საწყის ეტაპზე მოუწესრიგებელია ვაჭრობიდან და ფასიანი მომსახურებიდან შემოსავლების აღრიცხვა-ანგარიშგება, რის გამოც დიდია საბიუჯეტო შემოსავლების დანაკარგები. ამ სფეროში მცირე ობიექტების დონეზე დაქუცმაცებული ათასობით ინდივიდუალური გადამხდელი თავს არიდებს აღრიცხვის მექანიზმის გამოყენებას და დაუკვირვებადი ეკონომიკის მთავარ საკვებ წყაროდ გვევლინებიან. ეს, თავის მხრივ, აღრმავებს წინააღმდეგობას ორგანიზებულ და არაორგანიზებულ საცალო ვაჭრობას შორის. ამის უგულვებელსაყოფად კი საჭიროა მათი ერთიან საგადასახადო რეჟიმში ჩაყენება. რაც მხოლოდ მოქნილი აღრიცხვის მექანიზმის შემუშავებით, საგადასახადო სამსახურების გააქტიურებით და მათ მიერ ქმედითი ღონისძიებების გატარების შედეგად იქნება შესაძლებელი.

სახელმწიფო შემოსავლების ზრდისა და მეწარმეობის განვითარების ხელშეწყობისთვის ძალზე მნიშვნელოვან ამოცანას წარმოადგენს **საბაჟო სამსახურის მუშაობის ხარისხის** ამაღლება. ვინაიდან ამ სფეროში არსებობს მნიშვნელოვანი აუმოქმედებელი რეზერვები, განსაკუთრებული ყურადღება უნდა დაეთმოს არაორგანიზებული ექსპორტ-იმპორტის მოცულობების დადგენას და კონტრაბანდისტული საქონლის გამოვლენას.

საგადასახადო შემოსავლების მობილიზაციის მიზნით აუცილებელია საგადასახადო პოლიტიკის გატარება იმ მიმართულებით, რომელიც მაქსიმალურად შეუწყობს ხელს ეკონომიკის ე.წ. „ჩრდილოვანი" სექტორის წილის შემცირებას და მის ლეგალიზაციას საგადასახადო სისტემაში მოქცევის გზით.

სახელმწიფო ბიუჯეტის წარმატებით შესრულების უზრუნველსაყოფად აუცილებელია მიღწეულ იქნეს საგადასახადო განაკვეთების

სტაბილურობა. გადასახადების შესახებ საკანონმდებლო აქტების მოქმედების ვადები ხანგრძლივი უნდა იყოს. საგადასახადო კანონმდებლობაში ხშირი ცვლილებების შეტანა გადასახადების გადამხდელთა შორის უნდობლობას იწვევს, თანაც იგი სამეწარმეო საქმის განვითარებისთვის საზიანო და მიუღებელია.

საქართველოს საგადასახადო პოლიტიკის ახლო წარსულში გატარებული რეფორმა ხელს არ უწყობდა ბიუჯეტის შემოსავლების გადიდებას.

საგადასახადო სისტემა უნდა ითვალისწინებდეს საგადასახადო განაკვეთების სიდიდის განსაზღვრისადმი მეცნიერულ მიდგომას. ე.ი. უნდა დასაბუთდეს ისეთი ამოსაღები წილი, რომელიც შესაძლებელს გახდის, რომ საწარმოს დარჩეს შემოსავალი ნორმალური განვითარების უზრუნველსაყოფად.

საგადასახადო პოლიტიკა უნდა წარიმართოს გადასახადების რიცხვის შემცირების, ერთი და იგივე დასაბეგრი ბაზის მქონე გადასახადების გაერთიანების, ბიუჯეტისთვის უმნიშვნელო ადგილობრივი გადასახადების და სპეციალიზებულ სახელმწიფო ფონდებში არაეფექტიანი გადასახადების გაუქმების მიმართულებით.

საგადასახადო პოლიტიკის სრულყოფა უნდა წარიმართოს ფინანსური სანქციების გამკაცრების მიმართულებით. ფინანსურმა სანქციამ უნდა აიძულოს გადამხდელი უზრუნველყოს ბიუჯეტში გადასახდელი თანხების სწორი გაანგარიშება და დროული გადახდა. საჯარიმო სანქციები უშეღავათო და სამართლიანი უნდა იყოს. ასეთ პირობებში, ცხადია, არც ერთი მეწარმე თავისი ნებით საგადასახადო კანონმდებლობას იმგვარად არ დაარღვევს, რომ ეს დარღვევა მისთვის გაკოტრების ტოლფასი აღმოჩნდეს.

აუცილებელია საგადასახადო შეღავათების ისეთი სისტემის გამოყენება, რომელიც რეალურად დაასტიმულირებს სამეწარმეო საქმიანობაში სახსრების ინვესტირების პროცესს.

საგადასახადო სისტემის სრულყოფის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი პირობაა მისი სიმარტივე. რაც გულისხმობს გადასახადების გაანგარიშება-გაკონტროლების სიადვილესა და მათი ამოღების მექანიზმის სიმარტივეს. განსაკუთრებით კი იმას, რომ ყოველი გადამხდელი ნათლად ხედავდეს რისთვის იბეგრება ან რატომ იღებს შეღავათებს. აღსანიშნავია, რომ ამ პირობის უგულებელყოფის გამო სამეწარმეო საქმიანობის მესვეურთა აბსოლუტური უმრავლესობა ძნელად ერკვევა საგადასახადო კანონმდებლობაში, რის გამოც ზარალდება ბიუჯეტი და უშუალოდ მეწარმეც.

კანონმდებლობის სრულყოფა და ამის ნიადაგზე საგადასახადო ბაზის გაფართოების გზით შემოსავლების ზრდა მნიშვნელოვან როლს შეასრულებს ფისკალურ პოლიტიკის რეალიზაციის საქმეში.

გარდამავალი ეკონომიკის პირობებში უზრუნველყოფილ უნდა იქნეს საგადასახადო მართვის ორგანოების სტრუქტურული გარდაქმნა იგი საჭიროებს წლებს, რამდენადაც მოითხოვს ყოველმხრივ რეორგანიზაციას, შესაბამისი კადრების შერჩევას და გადამზადებას. საგადასახადო ორგანოების გასაძლიერებლად შესაძლებელია ზოგიერთი გადამწყვეტი ნაბიჯების გადადგმა. აუცილებელია კონტროლის უფრო ეფექტიანი სისტემის შექმნა იმ ვაკუუმის შესავსებად, რომელიც რჩება ცენტრალიზებული დაგეგმვის სისტემის შეცვლის შემდეგ.

გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნების სახელმწიფო ბიუჯეტის ძირითადი ამოცანა მდგომარეობს მეწარმეობის ყოველმხრივი ხელშეწყობის საფუძველზე სახელმწიფოებრივი და სოციალ-ეკონომიკური განვითარების გადაუდებელი პროგრამების დაფინანსების უზრუნველყოფაში. ამიტომ საბიუჯეტო პოლიტიკა უნდა წარიმართოს იმ მიმართულებით, რომ უზრუნველყოს შემოსავლების მატება იმ დონემდე, რაც მოგვცემს სახელმწიფო ხარჯების უმეტესობის დაფინანსების შესაძლებლობას. მაგრამ გარდამავალი ეპოქის საწყის ეტაპზე ბიუჯეტის ხარჯების მოცულობა და სტრუქტურა ყალიბდება არა ქვეყნის რეალური მოთხოვნილებების საფუძველზე, არამედ საფინანსო შესაძლებლობებიდან გამომდინარე. მიუხედავად ამისა, აუცილებელია ბიუჯეტის შედგენისას ძირითადი ყურადღება გამახვილდეს აქტიური და ქმედითი სოციალური პოლიტიკის გატარებაზე. რამაც თავისი გამოხატულება უნდა პოვოს სოციალურად ორიენტირებული ბიუჯეტის კონცეფციისა და პარამეტრების შედგენაში.

საბიუჯეტო პოლიტიკის ერთ-ერთი მიმართულებაა ბიუჯეტიდან ხარჯების დაფინანსების პრიორიტეტულობის დადგენა. ცხადია, სახელმწიფო საზოგადოებრივ-ეკონომიკური საქმიანობის ყველა სფეროს ერთნაირად ვერ დააფინანსებს. რისთვისაც აუცილებელია მკაფიოდ განისაზღვროს, დასაბუთდეს და დამტკიცდეს იმ ხარჯების დაფინანსების პრიორიტეტულობა, რომელიც დროის გარკვეული პერიოდის მანძილზე უნდა გასწიოს სახელმწიფომ. გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნებში უპირატესობა უნდა მიენიჭოს ისეთი სფეროების დაფინანსებას, როგორიცაა ეკონომიკური სექტორი, სახელმწიფო ინვესტიციები, თავდაცვა, სოციალური ინ-

ფრასტრუქტურის დარგები, განათლება და მეცნიერება. ამასთან, მიზანშეწონილია შემცირდეს ხარჯები საკანონმდებლო და აღმასრულებელი ხელისუფლების ორგანოების შენახვაზე.

საბიუჯეტო ორგანოებმა უნდა შეიმუშაონ ცალკეული მექანიზმები საბიუჯეტო ხარჯების პროგრამების მიზანშეწონილობის შესახებ და არ დაეყრდნონ საგეგმო გადაწყვეტილებებს. რამდენადაც მისი შემუშავებისთვის გარკვეული დროა საჭირო, იგი კვლავ შესაძლებელს გახდის რესურსების არარაციონალურ გამოყენებას. საწყის ეტაპზე აუცილებელია კონტროლის გაძლიერება ხარჯებზე და მათ ანგარიშგებაზე.

პრინციპში სახელმწიფო საწარმოთა დიდი ნაწილის პრივატიზება იწვევს ბიუჯეტისთვის წმინდა დანახარჯების ზრდას, თუმცა იგი დამოკიდებულია სახელმწიფო საწარმოთა საბალანსო ანგარიშგების მდგომარეობაზე და იმაზე, მოისურვებს თუ არა კერძო სექტორი საწარმოთა საკუთარ კაპიტალზე გადახდას, რომლის სიდიდე განსაზღვრული იქნება დეტალური აღრიცხვის ჩატარების საფუძველზე. ეჭვგარეშეა, ეკონომიკური საქმიანობის რეორგანიზაციის თვალსაზრისით, პრივატიზაციის გატარება წარმოადგენს ძირითად მოთხოვნას. იმისთვის, რომ ამ პროცესს მიეცეს საწყისი იმპულსი, შესაძლებელია საჭირო გახდეს პირველდაწყებითი ხარჯების გაღება.

გარდამავალ პერიოდში ასევე გაიზრდება სოციალური დაზღვევის ხარჯები, კერძოდ, უმუშევართა და სოციალური უზრუნველყოფის მიზნით დახმარება გაიცემა მოსახლეობის დიდი ნაწილის მიმართ. საშუალოვადიან პერსპექტივაში სოციალური უზრუნველყოფისა და სოციალური დახმარების სისტემა უნდა გარდაიქმნას საბაზრო ეკონომიკის მოთხოვნების შესაბამისად, რომლის დროსაც: 1. გაიზრდება სხვაობა შემოსავლებში, რაც გულისხმობს, რომ მოსახლეობის ცალკეული ჯგუფები შეძლებენ თავის უკეთ უზრუნველყოფას და 2. გაიზრდება ეკონომიკური განუსაზღვრელობა, რაც გამოიწვევს იმის აუცილებლობას, რომ მეტი ყურადღება დაეთმოს სოციალურ დაზღვევას და სიღარიბესთან ბრძოლას. პირველი ითვალისწინებს სოციალური საჭიროებისთვის ხარჯების გარკვეულ ეკონომიას უნივერსალური ხასიათის მრავალი დახმარების გაუქმების ხარჯზე, რომლებიც არსებობდნენ გეგმიანი ეკონომიკის დროს – ისეთების, როგორიცაა დახმარება ბავშვებსა და დედებზე, და ამ სახსრების უფრო მიზანმიმართულ გამოყენებას. ნათელია, რომ საბაზრო ეკონომიკის პირობებში სოციალური დაცვის სისტემა და გადანაწილების მექანიზმები (საგადა-

სახადო სისტემის ჩათვლით) არ უნდა იყვნენ მოკლებულნი მწარმოებლურ (საზოგადოებრივი თვალსაზრისით) რისკზე წასვლის მზადყოფნის სტიმულებს.

გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნების საბიუჯეტო პოლიტიკის მთავარი მიმართულებაა სახელმწიფო შემოსავლებისა და ხარჯების რაციონალური ორგანიზაციის საფუძველზე ბიუჯეტის დეფიციტის შემცირება. ამიტომ საბიუჯეტო ღონისძიებათა შორის განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს ბიუჯეტის დეფიციტის დაფინანსების სისტემის შემუშავებას.

საბიუჯეტო დეფიციტის დაძლევისთვის მთავარ მიმართულებად უნდა ჩაითვალოს სახელმწიფო ფინანსური რესურსების მუდმივი ზრდა, რაც უნდა განხორციელდეს ეკონომიკის გაჯანსაღების, წარმოების გაფართოებისა და ეფექტიანობის ამაღლების საფუძველზე. დაშვებული არ უნდა იქნეს ბიუჯეტის დეფიციტის საბანკო დაფინანსება, რაც აძლიერებს ინფლაციურ პროცესებს და უარყოფითად ზემოქმედებს ინვესტიციების მოცულობაზე.

მიზანშეწონილი იქნება საბიუჯეტო შემოსავლების გაზრდის მიზნით გამოშვებული იქნეს სახელმწიფო ფასიანი ქაღალდები (ობლიგაციები, სახელმწიფო მოკლევადიანი ვალდებულებები, სახაზინო თამასუქები), რომლებიც უნდა განთავსდეს ბანკებში, საწარმოებსა და მოსახლეობაში.

საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლისას აუცილებელია შეიცვალოს დეფიციტის დაფინანსების ინსტიტუციური პრაქტიკა და ნაღდი ფულადი სახსრების მართვა. რამდენადაც შემოსულობანი ავტომატურად არ სტერილიზდება იძულებითი დანაზოგების დახმარებით, ბიუჯეტი არ შეიძლება დაფინანსდეს ფულადი ემისიის საშუალებით. ბიუჯეტის ასეთი მკაცრი შეზღუდვა აიძულებს ხარჯების გამწვევ ოფიციალურ ორგანოებს შეცვალონ თავიანთი მუშაობის ტაქტიკა.

საფინანსო პოლიტიკის ერთ-ერთი მიმართულებაა ცენტრალურ და ტერიტორიულ ბიუჯეტებს შორის შემოსავლების სამართლიანი და ობიექტური განაწილება. ბიუჯეტის შედგენისას ცენტრალურ და ტერიტორიულ ერთეულებს შორის შემოსავლების განაწილებას საფუძვლად უნდა დაედოს ტერიტორიული ერთეულების მონაწილეობის ხარისხი ამა თუ იმ გადასახადის ფორმირების საქმეში, რათა თავიდან იქნეს აცილებული გადასახადების გაზრდაში ადგილობრივი აღმასრულებელი ორგანოების ინიციატივისა და როლის ჩახშობა.

საფინანსო პოლიტიკის წარმატებით გატარებისთვის მეტად მნიშვნელოვანია სახელმწიფო ბიუჯეტის გრძელვადიანი სტრატე-

გიული პროგნოზირება. ყოველწლიური სახელმწიფო ბიუჯეტის შედგენა და განხილვა შეესაბამება ხელისუფლების ყველა დონეზე პერსპექტიული (გრძელვადიანი) ფინანსური გეგმის მონაცემებით, რაც იძლევა იმის საშუალებას, რომ ჩამოყალიბებულ იქნეს სახელმწიფოს ფინანსური ფუნქციონირების პერსპექტიული მიმართულებები. რათა მიღწეულ იქნეს სახელმწიფო შემოსავლებისა და ხარჯების მოცულობისა და სტრუქტურის შესაბამისობა საერთო-სახელმწიფოებრივ და საერთო-ეკონომიკურ მოთხოვნილებებთან, როგორც მთლიანად ქვეყანაში, ისე რეგიონულ დონეზე დაგეგმვის ასეთი პრინციპების საფუძველზე უნდა განხორციელდეს სახელმწიფო შემოსავლების დინამიკის შეფასება და აქედან გამომდინარე მოხდეს სახელმწიფო ხარჯების დასაშვები მასშტაბების განსაზღვრა.

სახელმწიფოს საფინანსო პოლიტიკის ტაქტიკური და სტრატეგიული ხასიათის ამოცანების მაქსიმალურად ეფექტიანი გადაჭრის საქმეში **გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭება სახელმწიფო ვალის მართვის და რეგულირების საკითხებს.** რისთვისაც აუცილებელია შეიქმნას საგარეო და საშინაო ვალის მართვის ეფექტიანი მექანიზმი. აღსანიშნავია, რომ გარდამავალი ეკონომიკის ბევრ ქვეყანაში ჯერჯერობით ვერ ხერხდება ვალის მომსახურებისა და მართვის ცივილიზებული მეთოდების გამოყენება. საგარეო დავალიანების მართვის მთავარი მიზანი უნდა იყოს სარგებლობის მიღწევა საგარეო დაფინანსებიდან, მაკროეკონომიკური სტაბილიზაციის უზრუნველყოფა და გადახდისუნარიანობის შენარჩუნება.

ცნობილია, რომ საფინანსო პოლიტიკის ძირითად ასპექტებთან ერთად მნიშვნელოვანია **ფულად-საკრედიტო პოლიტიკა,** რომელიც მნიშვნელოვან ზეგავლენას ახდენს ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკურ განვითარებაზე. გარდამავალი ეკონომიკის პირობებში ფულად-საკრედიტო პოლიტიკის ძირითადი მიმართულებები შეიძლება განისაზღვროს იმის მიხედვით, თუ როგორი გვინდა იყოს თვით საფინანსო სისტემა, საკრედიტო, საბიუჯეტო, თვითანაზღაურებისა და ფულადი რესურსებით საწარმოთა მოთხოვნილებების დაკმაყოფილების მექანიზმი.

ფულად-საკრედიტო პოლიტიკის ამოცანა ისეთი მოქნილი საკრედიტო პოლიტიკის რეალიზაციაა, რომელიც უზრუნველყოფს ფულის მასის ისეთ დინამიკას, რომლის მეშვეობითაც შესაძლებელია როგორც ინფლაციური პროცესების შეჩერება, ისე წარმოების განვითარების სტიმულირება. ამის მიღწევა ძირითადად შესაძლებელია მოქნილი საპროცენტო პოლიტიკით, ბანკთაშორისი დაკრედ-

იტების განვითარებით, უპერსპექტივო საბიუჯეტო დაფინანსების შეწყვეტით და საკრედიტო ემისიის რაციონალური მართვით.

გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნებში საბაზრო ურთიერთობების ეფექტიანად ჩამოყალიბებისა და საფინანსო პოლიტიკის სრულყოფის საქმეში უდიდესი მნიშვნელობა ენიჭება **საბანკო სისტემის განვითარებას.** საბანკო სისტემის რეფორმამ უნდა გადაწყვიტოს ცენტრალური ბანკის მიერ ფულად-საკრედიტო რეგულირების სამი ინსტრუმენტის – სავალდებულო რეზერვების, საპროცენტო განაკვეთის დონისა და კომერციული ბანკის რეფინანსირების მოცულობის განსაზღვრის პოლიტიკის განხორციელება.

ფულად-საკრედიტო რეგულირების ინსტრუმენტებს შორის განსაკუთრებული როლი აკისრია საპროცენტო განაკვეთს. იგი განსაზღვრავს კომერციული ბანკების მიერ გაცემული სესხებისა და დეპოზიტების (ანაბრების) სარგებლის განაკვეთებს. ოფიციალური სარგებლის განაკვეთი საფუძვლად უნდა დაედოს საბაზრო განაკვეთებს. საპროცენტო განაკვეთი უნდა იქცეს მთავარ ინდიკატორად და იგი უნდა არეგულირებდეს ფინანსური რესურსების დაბანდებას ეკონომიკაში.

ცენტრალური ბანკი კომერციულ ბანკებზე ზემოქმედებისა და ფულად-საკრედიტო რეგულირებისთვის იყენებს კომერციული ბანკების რეფინანსირების მეთოდს, რომელიც მიჩნეულია კომერციული ბანკების საკრედიტო დაბანდებებისა და ლიკვიდურობის მოქნილ მექანიზმად.

გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნებში საბანკო სისტემამ ხელი უნდა შეუწყოს ქვეყანაში ეკონომიკის სახელმწიფოებრივ რეგულირებას, გრძელვადიანი დაბანდებების მწყობრი მექანიზმის ჩამოყალიბებას და ეკონომიკის ყველა სფეროში საბაზრო ურთიერთობათა განვითარებას. ამასთან, ფულად-საკრედიტო პოლიტიკის სრულყოფისთვის აუცილებელია განხორციელდეს საკრედიტო რეგულირება, რადგანაც მას შეუძლია ზემოქმედება მოახდინოს ისეთ ეკონომიკურ პარამეტრებზე, როგორიცაა კაპიტალდაბანდებათა მოცულობა, მყიდველობითუნარიანობის მასშტაბები, ვალუტის კურსის დონე და ა.შ.

გარდამავალი პერიოდის საწყის ეტაპზე კომერციული ბანკები თავიანთ საქმიანობას დაკრედიტების დარგში წარმართავენ მოკლევადიანი კრედიტების გაცემისთვის, თანაც ძირითადად დასაქმებული არიან სავაჭრო-საშუამავლო საქმიანობის დასაკმაყოფილებლად და არა მატერიალური წარმოების სფეროს მომსახურებაზე. მოგვი-

ანებით კი, კომერციული ბანკებისათვის და მთლიანად ეროვნული მეურნეობისთვის სტრატეგიული მნიშვნელობის მიმართულება უნდა გახდეს ფულად-საკრედიტო პოლიტიკის ორიენტაციის ისეთი შეცვლა, როცა შესამჩნევი უპირატესობა მიენიჭება მატერიალური წარმოების სფეროს დაფინანსებას, რითაც უზრუნველყოფილი იქნება ეკონომიკის პერსპექტიული განვითარება.

ფულად-საკრედიტო პოლიტიკის ერთ-ერთი მიმართულებაა ცენტრალური ბანკის მიერ კომერციული ბანკების საქმიანობის რეგულირება და კონტროლის გაძლიერება, რაც გამოიხატება ყველა ბანკის მიმართ მინიმალური სარეზერვო მოთხოვნის დაწესებით, რათა ბანკის კლიენტები რამდენადმე მაინც იქნენ დაცული შესაძლო დანაკარგებისაგან, ხოლო კომერციულმა ბანკებმა იგრძნონ ფინანსური პასუხისმგებლობა და თავი აარიდონ სარისკო და ნაკლებად ეფექტიან საკრედიტო გარიგებებს.

საფინანსო პოლიტიკის აქტუალური საკითხია საგადამხდელო ბალანსის რეგულირება. საგადამხდელო ბალანსი, ერთი მხრივ, ქვეყნის საგარეო-სავაჭრო და სავალუტო-საფინანსო პოლიტიკის შემუშავების საფუძველია, ხოლო, მეორე მხრივ, უზრუნველყოფს ქვეყნის შიგნით სწორი საკრედიტო პოლიტიკის გატარებას.

ეკონომიკის სტაბილიზაციის უზრუნველსაყოფად აუცილებელია საგადამხდელო ბალანსის მდგომარეობაზე ზემოქმედება მოვახდინოთ ისეთი ფაქტორებით, როგორიცაა: ფასები შიდა ბაზარზე, ეროვნული წარმოება, ეროვნული შემოსავალი და დასაქმების დონე.

აღსანიშნავია, რომ საგადამხდელო ბალანსი დიდ ზეგავლენას ახდენს ქვეყნის ფულადი ერთეულის სავალუტო კურსის ჩამოყალიბებაზე.

VI.2. საფინანსო სისტემის ფორმირებისა და განვითარების პრობლემები გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნებში

როგორც ადრე აღინიშნა, საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლისთვის ერთ-ერთი მთავარი ნაბიჯია ეფექტიანი საბანკო და საფინანსო სისტემების შექმნა. ფინანსური ინსტიტუტების და პირველ რიგში, ბანკების ამოცანაა შიდა რესურსების მობილიზაცია და მათი ეფექტიანი განაწილება. არსებული საწარმოების განვითარება, აგრეთვე ახალი საწარმოების შექმნა შეუძლებელი იქნება აუცილებელი კაპიტალის გარეშე. ამ პრობლემის გათვალისწინებით

გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნები პირველხარისხოვან მნიშვნელობას ანიჭებენ საბანკო სექტორის რეფორმას. ეს ამოცანა საკმაოდ რთულია, რამდენადაც საწყის ეტაპზე ამ ქვეყნების უმრავლესობაში ფინანსური სფეროს განვითარებისთვის საჭირო ინფრასტრუქტურა არ არსებობს. მაშინაც კი, როცა ეს რეფორმები ტარდება საწყის ეტაპზეც აუცილებელია ახალი ბუღალტრული სტანდარტების შექმნა, სხვადასხვა აქტივების ეფექტიანობის შეფასების ნორმების დაწესება, კანონებისა და დადგენილებების მიღება საბანკო სისტემისა და საწარმოების გაკოტრების შესახებ, პერსონალის მომზადება, აუცილებელი ინფრასტრუქტურის შექმნა, ზარალის განაწილება. საბანკო პორტფელის სტრუქტურის გარდაქმნა, კერძოდ კი, ეფექტიანი საბანკო სისტემის შექმნა ხანგრძლივ პერიოდს მოითხოვს.

გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნებში საბანკო და საფინანსო სისტემების გარდაქმნის ძირითადი მიზანია:

- ხელი შეუწყოს დანაზოგების მობილიზაციას, საგადასახდელო მექანიზმის ეფექტიანობის ამაღლებას საფინანსო ინსტრუმენტების გაფართოებების გზით;
- აამაღლოს დეფიციტური რესურსების განაწილების ეფექტიანობა საწარმოების მიხედვით. პირველ ეტაპზე გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნების უმეტესობაში შეიძლება მიღებულ იქნეს გადაწყვეტილება სამეწარმეო სექტორში ფონდების მიზნობრივი გადანაწილების შესახებ. ამასთან შეიქმნას პირობები, როცა კაპიტალდაბანდებებს აქვთ უპირატესობა სამომხმარებლო ხარჯებთან შედარებით;
- დადგინდეს საფინანსო დისციპლინა როგორც საწარმოების, ისე ბანკებისთვის;
- ამაღლდეს ფულად-საკრედიტო პოლიტიკის ეფექტიანობა მთელი საფინანსო სისტემის სრულყოფის გზით.

საფინანსო სისტემის სფეროში რეფორმის მიმდინარეობისას გადასაჭრელი ამოცანებია:

1. მკაცრი საბიუჯეტო შეზღუდვის პირობების შექმნა საბანკო სისტემისთვის;
2. ინფრასტრუქტურის შექმნა და გაუმჯობესება;
3. ბუღალტრული და აუდიტორული სტანდარტების დანერგვა კომპანიების და ახალი პროექტების ზუსტი შეფასებისთვის, აგრეთვე ბანკების ეფექტიანობისა და გადახდისუნარიანობის შეფასებისთვის;
4. კადრების მომზადება;
5. საკრედიტო პორტფელის შეფასება;
6. ფილიალებისა და მომსახურების ქსელის გაფართოება.

ეკონომიკურად განვითარებული ქვეყნების საფინანსო ინსტიტუტები მაღალეფექტიანია, რამდენადაც ისინი მოიცავს სხვადასხვა საფინანსო დაწესებულებებს, რომლებიც სთავაზობენ სხვადასხვა სახის ფინანსურ მომსახურებას, რაც ხელს უწყობს ეკონომიკაში ინდივიდთა პირად მონაწილეობის და დანაზოგების ზრდას. ასეთ რთულ სისტემას აქვს სხვადასხვა ფინანსური ინსტრუმენტების ფართო ნაკრები, როგორიცაა სასესხო ვალდებულებები – ობლიგაციები და თამასუქები, აქციები, ვარანტები, დეპოზიტური სერტიფიკატები, სვოპები, ფორვარდული კონტრაქტები და ვადიანი დეპოზიტები. საფინანსო ინსტიტუტები მოიცავენ საინვესტიციო ბანკებს, საფინანსო კომპანიებს, სალიზინგო და ფაქტორინგულ კომპანიებს, საპენსიო ფონდებს, „სარისკო" კაპიტალის კომპანიებს და სხვ.

საფონდო ბაზრები შეიძლება შეიქმნას რეფორმირების ადრეულ ეტაპზე, მაგრამ შეფასებისა და ინფორმაციის შეგროვების მექანიზმების არასრულყოფილების გამო გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნების უმრავლესობას წლები დასჭირდება, ვიდრე ეს ბაზრები მნიშვნელოვან როლს შეასრულებენ.

საქართველოში ფინანსური ბაზრის ფორმირება-ფუნქციონირება თანმხლები პრობლემებით მიმდინარეობს. დაბალია წარმოების ზრდის ტემპი, ეროვნული ეკონომიკა ნაკლებად ემორჩილება საბაზრო ურთიერთობათა კანონზომიერებებს, ფაქტობრივად მოდუნებულ მდგომარეობაშია – ფასიანი ქაღალდების პირველადი ბაზარი, ნაკლებად არის ახალი ემისიები. ყოველივე ამის გამო სუსტძალოვანია კაპიტალის ბაზარი, იგი მინიმალურადაც ვერ აკმაყოფილებს ეროვნული ეკონომიკის მოთხოვნილებებს.

ფასიანი ქაღალდების მეორადი ბაზრის განვითარების პროცესში აუცილებელია ქვეყანაში განხორციელდეს ახალი ემისიები და სხვადასხვა ფასიანი ქაღალდების გამოშვება, სხვანაირად საჭიროა ჩამოყალიბდეს ლიკვიდური საფონდო ბაზარი.

ფასიანი ქაღალდების მეორადი ბაზარი საფონდო ბირჟის სახით ეკონომიკის რეალურ სექტორში ინვესტიციების მოზიდვის ნაცადი საშუალებაა. დიდი მნიშვნელობა ენიჭება ისეთი კანონების მიღებას როგორიცაა: კანონი საინვესტიციო ფონდების შესახებ, კანონი მუნიციპალური და სახელმწიფო ქონების გამიჯვნის შესახებ, ცვლილებების შეტანა საგადასახადო კოდექსში და სხვა.

საჭიროა მიღწეულ იქნეს სამეურნეო სუბიექტების საწარმოო-საფინანსო საქმიანობის ანალიზი და მაქსიმალური გამჭვირვალობა. სწორედ ამ საქმის მოგვარება იქნება იმისი გარანტია, რომ

კორპორაციებმა საკუთარი ფასიანი ქაღალდების გაყიდვით უზრუნველყონ ინვესტორების მოზიდვა.

საფონდო ბაზრის განვითარების მსოფლიო პრაქტიკა მოწმობს, რომ წარმატებების მიღწევა შესაძლებელია მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ სახელმწიფოს მიერ შემუშავებულია და თანმიმდევრულად არის დაცული საფინანსო პოლიტიკის უმთავრესი პრინციპები, რომელთა შორის აღსანიშნავია:

1. ფასიანი ქაღალდების ბაზრის განვითარებისთვის მაქსიმალური ხელშეწყობის პრინციპი;

2. სახელმწიფოს მინიმალური ჩარევისა და მაქსიმალური თვითრეგულირების პრინციპი;

3. თანაბარი შესაძლებლობების პრინციპი, რაც გულისხმობს კონკურენციის სტიმულირებას, სახელმწიფოს მიერ ფასიანი ქაღალდების ბაზრის ცალკეული მონაწილისთვის პრივილეგიების აღკვეთას, სახელმწიფო ორგანოების მიერ საფონდო ბაზრის პროფესიონალ მონაწილეთა საჯარო შეფასების აკრძალვა.

ფინანსური ბაზარი არ წარმოადგენს საქართველოსთვის უკვე ჩამოყალიბებული და ტრადიციული საქმიანობის სფეროს. ამიტომ მისი განვითარებისთვის აუცილებელია დამატებითი სტიმულები, განსაკუთრებით შეღავათიანი დაბეგვრის რეჟიმის შემუშავება-დაწესება.

განსაკუთრებით ყურადსაღებია ის გარემოება, რომ ფასიანი ქაღალდების ბაზრის ფორმირება-განვითარებაში აჩქარება საზიანოა. ბირჟა, უპირველეს ყოვლისა, არის ლიკვიდობა, რომელიც ათეული წლების მანძილზე გროვდება. თუმცა ეს იმას არ ნიშნავს, რომ მის განსავითარებლად დიდხანს უნდა ეიცადოთ. პირველ რიგში, აუცილებელია საბროკერო ბიზნესის განვითარება, წინააღმდეგ შემთხვევაში ხელში არალიკვიდური ბირჟა შეგვრჩება, დაბალი ოპერატიული და საფასო ეფექტიანობით, ე.ი. ხშირი იქნება სკანდალები და საბოლოო ჯამში, დაეცემა მისი რეპუტაცია. დღეს ქვეყანას სჭირდება კარგი კანონები, რომლებიც უზრუნველყოფს და-მოუკიდებელი საბროკერო ფირმების თავისუფლად განვითარებას და საინვესტიციო ბიზნესის ეროვნული ეკონომიკის დამოუკიდებელ დარგად ჩამოყალიბებას.

ნებისმიერი ქვეყნის საფინანსო სისტემა საბაზრო ეკონომიკის პირობებში ფინანსური ბაზრის და საკრედიტო-საბანკო დაწესებულებების მეშვეობით ხელს უწყობს ფულადი სახსრების დაგროვების პროცესს და მათ დაბანდებას იმ სფეროში, რომელიც მაღალი შემოსავლების მიღების შესაძლებლობას იძლევა. სწორედ აღნიშნულის გათვალისწინებით აუცილებელია საქართველოში

ფართო გზა გაეხსნას საფინანსო ინსტიტუტების, განსაკუთრებით კი კაპიტალის ბაზრის შექმნა-განვითარებას, რომლებიც გეგმიანი სახელმწიფოებრივი რეგულირების ნაცვლად საბაზრო ეკონომიკის მექანიზმებით უზრუნველყოფს ასეულ ათასობით მეანაბრისა და მსესხებლის პრობლემათა დეცენტრალიზებულ გადაწყვეტას.

საბაზრო ეკონომიკის მართვის მექანიზმების თანადათანობით ამოქმედება ქმნის პირობებს ფინანსური რესურსების შეუფერხებელი ფორმირებისათვის. მათი ეფექტიანი მიზანმიმართული წარმართვისათვის. აღნიშნული პირობები უნდა შეიქმნას საფინანსო პოლიტიკის მეშვეობით ფინანსური ბაზრის ფორმირების პროცესში.

საქართველოში ფინანსური ბაზრის ფორმირება-განვითარებას ხელს უწყობს პრივატიზაციის პროცესი, მესაკუთრეთა ფენის წარმოშობა, რომლებიც ფლობენ რეალურ ქონებას და ეკონომიკურად დამოუკიდებლები არიან. სწორედ ეკონომიკურად დამოუკიდებელ მესაკუთრეებს გააჩნიათ სავაჭრო გარიგებათა დადების უნარი და შესაძლებლობები ფინანსურ ბაზარზე.

ამასთან, ფინანსური ბაზრის ფუნქციონირების აუცილებელი პირობა ნორმატიული დოკუმენტების შექმნაა. საყურადღებოა, რომ დღეისთვის ქვეყანაში შექმნილია გარკვეული სამართლებრივი ბაზა და სტრუქტურა ამ საქმის წინ წასაწევად. თუმცა, ჯერ-ჯერობით ეროვნულ ეკონომიკაში თავისუფალი ფულადი სახსრების მობილიზაცია და მისი ეფექტიანი გამოყენება დაყვანილია სპეკულანტურ ურთიერთობამდე.

საქართველოში ფინანსურ ბაზარს გააჩნია შემდეგი თავისებურებები:

1. მცირე მოცულობები და არალიკვიდობა;

2. მატერიალური ბაზის, ვაჭრობის ტექნოლოგიების, რეგულატიური და საინფორმაციო ინფრასტრუქტურის, დეპოზიტარული და კლირინგული ქსელის განუვითარებლობა, სახელმწიფოს დაბალი მარეგულირებელი როლი;

3. ბაზრის სახელმწიფოებრივი რეგულირების დაქუცმაცებული, სპორადული სისტემა. სახელმწიფო ხელისუფლება ბაზარზე პირდაპირ ზემოქმედებს ისეთი ორგანოების მეშვეობით, როგორიცაა: ეროვნული ბანკი (ბანკების მიერ ფასიანი ქაღალდების ოპერაციებზე კონტროლი, ფინანსთა სამინისტრო (არასაბანკო საფინანსო ინსტიტუტების კონტროლი), ფასიანი ქაღალდების ეროვნული კომისია;

4. რისკის მაღალი დონე;

5. ეკონომიკის არასტაბილურობა;

6. საინვესტიციო კრიზისი;

7. საბაზრო დეფიციტი და ბაზრის აგრესიულობა და ა.შ.

საქართველოში ფინანსური ბაზრის განვითარების ერთ-ერთი მთავარი ხელისშემშლელი ფაქტორია საფონდო ბირჟის განვითარების სახელმწიფო კონცეფციის უქონლობა, რის გარეშეც წარმატებების მიღწევა მნიშვნელოვნად გადაიწევს დროში.

ფინანსური ბაზრის განვითარების კონცეფციის შემუშავებისას უნდა იქნეს გათვალისწინებული აღნიშნული ბაზრის მდგომარეობის ანალიზის ჩატარება, ამ სფეროში სახელმწიფო პოლიტიკის განსაზღვრა და ბაზრის განვითარების ღონისძიებათა კომ-პლექსური გეგმის (პროგრამის) შემუშავება.

გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნების საინვესტიციო კლიმატის გაჯანსაღებაში მნიშვნელოვან როლს უცხოური ინვესტიციები ასრულებს, რადგან მათ მხოლოდ საკუთარი ძალებით საინვესტიციო პრობლემის დაძლევა არ შეუძლიათ. ამასთან, დიდი ყურადღება უნდა დაეთმოს უცხოური ინვესტიციების პირობების და ხელსაყრელობის ანალიზს, საუკეთესო ვარიანტების შერჩევას.

გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნებში უცხოური კაპიტალი ითვლება საინვესტიციო კაპიტალის ერთ-ერთ მთავარ წყაროდ. სინამდვილეში კი ნებისმიერ ქვეყანაში კაპიტალდაბანდებათა დიდი ნაწილი ხორციელდება შინაგანი დაგროვების ხარჯზე, რისთვისაც აუცილებელია საბანკო სისტემის რეფორმა და საფინანსო შუამავლების ქსელის შექმნა (საფონდო ბირჟა, სადაზღვევო კომპანიებით და სხვ.) ინვესტირების შიდა წყაროების ეფექტიანი გამოყენების მიზნით. შიდა დაგროვების უკმარისობის პირობებში უცხოური კაპიტალის მოდინება კაპიტალის დამატებითი წყაროს როლს ასრულებს.

გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნებს კაპიტალის დაბანდების გარდა ტრანსნაციონალური კორპორაციები გადასცემენ თანამედროვე ტექნოლოგიებს, ცოდნას მართვისა და ბიზნესის სფეროში, ამასთან, აფართოებენ ვაჭრობას ზემოთ აღნიშნულ ქვეყნებთან.

გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნებით ტრანსნაციონალური კორპორაციების დაინტერესების მიზეზებია: 1. სამუშაოს ძალის დაბალი ფასი. 2. პოტენციურად დიდ ბაზარზე საკუთარი მდგომარეობის უზრუნველყოფის შესაძლებლობა.

ამასთან, გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნებში უცხოური კაპიტალდაბანდებათა მოდინების ხელისშემშლელი მიზეზია:

1. ტრანსნაციონალური კორპორაციების ინტერესთა დამცველი საკანონმდებლო ბაზის არარსებობა;

2. რთული ბიუროკრატიული სისტემა, რომელიც ბევრ დროს ართმევს და აძნელებს მოლაპარაკებებს;

3. მოშლილი ინფრასტრუქტურა;

4. სამუშაო ძალის დაბალი შრომისნაყოფიერება.

უცხოური კაპიტალის დიდი ნაწილი ძირითადად გამოიყოფა მრავალმხრივი და ორმხრივი დახმარების სახით. მსოფლიო ბანკი აღმოსავლეთ ევროპისა და ყოფილი საბჭოთა კავშირის ქვეყნებთან უკვე დიდი ხანია თანამშრომლობს. იგი გამოუყოფს ამ ქვეყნებს კრედიტს პირველ რიგში, ინფრასტრუქტურის, მრეწველობისა და სოფლის მეურნეობის განვითარებისთვის, აგრეთვე საგადამხდელო ბალანსის მოკლევადიანი მიზნების მისაღწევად. გარდა ამისა, გარდამავალი ეკონომიკის პირობებში მსოფლიო ბანკის მრავალი სააგენტო აწარმოებს გამოკვლევებს ვაჭრობის, ეკონომიკის, ფინანსური სექტორის, მრეწველობის, გარემოს დაცვის, ცხოვრების დონის გაუმჯობესების, ჯანმრთელობის დაცვის სფეროებში. მსგავს გამოკვლევებს აწარმოებენ სხვა ორგანიზაციებიც როგორიცაა საერთაშორისო სავალუტო ფონდი (სსფ), ევროპის კავშირი (ეკ), ევროპის საინვესტიციო ბანკი, იაპონიის ექსპორტ-იმპორტის ბანკი და სხვ.

გარდამავალი ეკონომიკის პირობებში აღმოსავლეთ ევროპისა და დსთ ქვეყნებში ხდება კაპიტალდაბანდებათა მოდინება ეკონომიკის სტაბილიზაციის, საგადამხდელო ბალანსის პრობლემების გადაწყვეტის უზრუნველყოფის, ახალი ინფრასტრუქტურის შექმნის, ახალი კომპანიების დაფუძნების და მოქმედი ფირმების საწარმოო ბაზის გაუმჯობესების მიზნით.

გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნები საერთაშორისო საფინანსო და საკრედიტო ორგანიზაციებს სთხოვენ გამოუყონ თანხები სტაბილიზაციის ფონდის შესაქმნელად და საგადამხდელო ბალანსის მხარდასაჭერად. კაპიტალის ამგვარი გადანაწილება მიგვიყვანს განვითარებად ქვეყნებში კაპიტალის მოდინების შემცირებამდე, ან გაძვირებამდე ანუ გაიზრდება საპროცენტო განაკვეთები და მაღლაგანვითარებული ქვეყნების წმინდა დაგროვების დიდი ნაწილი ჩაიდება გარდამავალი ქვეყნების ეკონომიკაში, თუ კაპიტალზე მოთხოვნა და მიწოდება თვით მაღალგანვითარებულ ქვეყნებში დარჩება უცვლელი.

ამრიგად, ქვეყნის ფინანსური პრობლემების დაძლევის გზაზე დიდი დახმარების გაწევა შეუძლიათ საერთაშორისო საფინანსო ორგანიზაციებსა და დასაელეთის მოწინავე ქვეყნებს, მაგრამ საქართველომ საკუთარი ინვესტიციების დასაფინანსებელი წყაროები უპირატესად შიდა რეზერვებითა და მოსახლეობის დანაზოგების მობილიზაციით უნდა გამონახოს, რადგან საგარეო დაფინანსების

წყაროებზე დამოკიდებულება განაპირობებს ქვეყნის საერთო მდგომარეობის არამდგრადობას და მნიშვნელოვან არამყარობას.

თავი VII. ადამიანური კაპიტალის როლი გარდამავალ ეკონომიკაში

VII.1. პიროვნების ადგილი და როლი პოსტსოციალისტურ ძვეყნებში

გარდამავალ ეპოქაში ძალზე მნიშვნელოვანია სოციალურად მდგრადი საზოგადოების ფორმირების ტენდენციის ჩამოყალიბება. ამგვარი საზოგადოების ფორმირებისას გამოიყენება ორგვარი მიდგომა: სოციალური და ვიწრო-ლიბერალური.

სოციალური მიდგომის შესაბამისად, მაკროსისტემის მდგრადობა ქმნის საზოგადოების წევრთა სოციალურად მდგრადი მდგომარეობისა და გარკვეული სოციალური სტაბილურობისთვის საფუძველს. ასეთი მაკროსისტემებისთვის ეკონომიკური განვითარების სოციალური ფაქტორი სამეურნეო პროგრესისა და მდგრადი ეკონომიკური ზრდის ამოსავალ მომენტად გადაიქცევა. მაკროსისტემების განვითარების კვალობაზე ხდება ეკონომიკური სუბიექტების მწარმოებლური შესაძლებლობების გათავისუფლება წოდებრივი შეზღუდულობისგან. უფასო განათლება, სოციალური უზრუნველყოფის სისტემის განვითარება და სოციალური პრობლემების გადაწყვეტის ახალი ხერხების გამოყენება ქმნის წინამძღვრებს პიროვნების წარმოჩენისა და რეალიზაციისთვის: ამგვარი მიდგომის შესაბამისად, მიჩნეულია რომ 21-ე საუკუნეში სოციალური კეთილდღეობა, სოციალური მდგრადობა შრომასთან, კაპიტალთან, ტექნოლოგიებთან და მეწარმეობასთან ერთად ეკონომიკური ზრდის დამოუკიდებელ ფაქტორად გადაიქცევა.

გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნებში განსახორციელებელი რეფორმების ძირითადი მიზანია მოსახლეობის ცხოვრების დონის ამაღლება დემოკრატიული საბაზრო საზოგადოების აშენების ბაზაზე. საბაზრო ურთიერთობების გზაზე დამდგარი ქვეყნების უმრავლესობამ, გამოხატა ეს თავიანთ კონსტიტუციებში, რითაც აღიარეს ეკონომიკის სოციალური ორიენტაცია, რომლის მიზანია ყველა მოქალაქის ცხოვრებისა და კეთილდღეობის, მაღალი დონის უზრუნველყოფა.

რადიკალური რეფორმის განხორციელების პროცესში სოციალური დანახარჯები სახელმწიფოსგან მოითხოვს აქტიური სოციალური პოლიტიკის გატარებას, რომელიც გამიზნული იქნება ნეგატი-

ური სოციალური ეფექტების ნეიტრალიზაციაზე, ისეთი პირობების შექმნაზე, რომელიც ხელს შეუწყობს ბაზრის სოციალურ უპირატესობათა სრულად გამოვლენას, გარდამავალი პერიოდის არა მიმდინარე, არამედ ფუნდამენტური ამოცანების გადაწყვეტას, რომელთაგან ძირითადი – მოსახლეობის ცხოვრების დონის ამაღლებაა.

გარდამავალ პერიოდში სოციალური პოლიტიკის თავისებურება მდგომარეობს მის მრავალვარიანტულობაში, ალტერნატიულობაში, არასტაბილურობაში, როცა დროის მოკლე პერიოდის განმავლობაში შეიძლება დიამეტრალურად შეიცვალოს სოციალური პოლიტიკის მიზნები, მისი შინაარსი და როლი, რაც იმით აიხსნება, რომ გარდამავალი პერიოდის სოციალური პოლიტიკა მნიშვნელოვნადაა დამოკიდებული სუბიექტურ ფაქტორებზე (ეკონომიკური განვითარების არჩეული დოქტრინის, საზოგადოებაში პოლიტიკური სიტუაციის) და ობიექტურად მოცემულ შეზღუდვებზე.

ობიექტურ შეზღუდვებს, რომლებიც გავლენას ახდენენ სოციალური პოლიტიკის და მისი განხორციელების მექანიზმის მიზნობრივ ფუნქციაზე, მიეკუთვნება:

- რეფორმის სოციალური დანახარჯები (მოსახლეობის ცხოვრების დონის დაცემა, მასობრივი სიღარიბე, მასობრივი უმუშევრობა და სხვ.), რომლებიც წარმოიშობა რეფორმის პირველ წლებში და, რომლებიც შემდგომ მყარ, ძნელად რეგულირებად ხასიათს იღებს;
- საგადასახადო საბიუჯეტო კრიზისით გამოწვეული ფინანსური შეზღუდვები, რომელიც რეალური ხელფასისა და მოგების შემცირების შედეგად საგადასახადო ბაზის მკვეთრ შევიწროებას იწვევს. აღნიშნულ კრიზისს ამავე დროს ბიუჯეტის სოციალური ტვირთის გადიდებაც იწვევს, რაც მოსახლეობის ნაკლებადუზრუნველყოფილი ჯგუფების (რომლებიც სახლმწიფო დახმარებას საჭიროებენ) ზრდით არის განპირობებული.

ინსტიტუციურ შეზღუდვებს მიეკუთვნება:

- პროფესიონალი მმართველობითი აპარატის არყოლა, რომელიც ფართო და სარწმუნო ინფორმაციული ბაზის საფუძველზე მომავალი სოციალური პოლიტიკის პროგრამებისა და ღონისძიებების შეჯერებას შეძლებდა, რათა მიღო გონიერული მმართველობითი გადაწყვეტილებები და მათი შედეგები განვითარებულ ქვეყნებში არსებული ახალი მეთოდების საფუძველზე შეეფასებინა;
- ძლიერი ჯგუფების არსებობა, რომლებიც სოციალურ სფეროში გადაწყვეტილებებზე ზეწოლას ახდენენ;
- ბიუროკრატიული აპარატის ინტერესების შერწყმა მსხვილ მეწარმეთა ინტერესებთან, რომლებიც მათი შემოსავლების

გადანაწილებითი ტვირთის გადიდებას ეწინააღმდეგებიან და ამიტომ ლობირებენ სოციალური ხარჯების და სოციალური პროგრამების შემცირებას.

გარდამავალ პერიოდში ამ და სხვა შეზღუდვათა გამო სოციალური პოლიტიკა მოქცეულია გარკვეულ ჩარჩოებში.

საბაზრო ურთიერთობათა დამკვიდრების საწყის ეტაპზე სიღარიბის პრობლემა პოლიტიკოსებისა და ექსპერტების შეფასებების საგნად არ იყო ქცეული, რამდენადაც იგი განიხილებოდა როგორც რეფორმირების პროცესში სოციალურ-ეკონომიკური პრობლემის დროებითი გამწვავება. ამ პრობლემატიკაზე გამართულ დისკუსიებში მუსირებდა მოსაზრება, რომ გარდამავალი პერიოდის საწყის ეტაპზე რეფორმები უკავშირდება სიღარიბის პროვოცირებას, მაგრამ შემდგომი ეკონომიკური ზრდა, პოსტკომუნისტური ქვეყნების მოსახლეობის განათლების მაღალი დონე და არსებული სოციალური კაპიტალის რეალიზაციის ახალი შესაძლებლობები ხელს შეუწყობს სიღარიბის სწრაფ შემცირებას.

გარდამავალი პერიოდის კანონზომიერი შედეგია სიღარიბის მასშტაბების და სიღრმის ზრდა, რაც, არ შეიძლება დარჩეს საზოგადოების, აღმასრულებელი და საკანონმდებლო ხელისუფლების ყურადღების მიღმა.

დღეს მთელ მსოფლიოში მეცნიერებს, პოლიტიკოსებს და ექსპერტებს შორის იმართება დებატები სიღარიბის მიზეზების, ცხოვრების სხვადასხვა დონის ქვეყნებში მისი გამოვლენის თავისებურებებისა და ღარიბი მოსახლეობის დასახმარებლად სხვადასხვა სტრატეგიის შემუშავებაზე. პრაქტიკულად მიღწეულია კონსენსუსი რომ სიღარიბე, როგორც სოციალურ-ეკონომიკური მოვლენა მჭიდროდაა დაკავშირებული ეკონომიკური განვითარების დონესთან. რაც ნიშნავს, რომ, ჯერ ერთი, იგი იარსებებს ყოველთვის, იცვლება მხოლოდ მისი გამოვლენის ფორმები; და მეორე, რომ სიღარიბის განსაზღვრა შეფარდებითია დროსა და სოციალურ-ეკონომიკურ სივრცეში.

ცხადია, რომ გარდამავალი პერიოდის მიზნობრივი ფუნქცია უდგენს მას დროებით ჩარჩოებს: გარდამავალი პერიოდი შეიძლება ჩაითვალოს დასრულებულად მხოლოდ მაშინ, როცა მიღწეული იქნება მისი ძირითადი მიზანი – მოსახლეობის კეთილდღეობის მსოფლიო სტანდარტების შესაბამისი დონე.

ამასთან, სხვადასხვა ქვეყნის მიდგომები სიღარიბის იდენტიფიკაციის მიმართ თავსდება მისი განსაზღვრის და გაზომვის კონცეფციების საკმაოდ მარტივ კლასიფიკაციაში. ამ კლასიფიკაციის თანახმად, მიღებულია გამოიყოს სიღარიბის განსაზღვრისადმი სამი

მიდგომა: აბსოლუტური, შეფარდებითი და სუბიექტური. აბსოლუტური კონცეფცია გამომდინარეობს მინიმალური სამომხმარებლო კალათის ფორმირების საშუალებით სიღარიბის ზღვარის დადგენიდან. სიღარიბის შეფარდებითი კონცეფცია ემყარება იმას, რომ ღარიბებს მიეკუთვნება ისინი, ვისი ცხოვრების დონეც არსებითად განსხვავდება ქვეყანაში დადგენილი სტანდარტისგან. მოცემულ შემთხვევაში ექსპერტული და სოციოლოგიური მეთოდებით ფასდება როგორც ცხოვრების ჭარბი (ნამეტი) სტანდარტი, ისე ცხოვრების დონე, რომელიც განიხილება როგორც არსებითი გადახრა სტანდარტისგან. სიღარიბის სუბიექტური კონცეფცია კი გულისხმობს სიღარიბის ზღვარის დადგენას მოსახლეობის შეხედულებების ანალიზის საფუძველზე იმის შესახებ, თუ რესურსების რა მოცულობაა აუცილებელი მინიმალური მოთხოვნილების დასაკმაყოფილებლად. უნდა აღინიშნოს, რომ ერთი ქვეყნის ჩარჩოებში სხვადასხვა სოციალური პროგრამებისთვის ხშირად გამოიყენება სიღარიბის სხვადასხვა კონცეფცია.

საბაზრო გარდაქმნათა დაწყების შემდეგ საქართველოში სიღარიბის გაზომვის ოფიციალური მეთოდიკის მიღების მიუხედავად აღსანიშნავია, რომ მინიმალური სამომხმარებლო კალათის შემოღება ვერ წყვეტს სიღარიბის დონის შეფასების ყველა პრობლემას, რამდენადაც მისი რაოდენობრივი შეფასება რამდენიმე მიზეზის გამო გაძნელებულია. კერძოდ:

- არაფორმალური სექტორისა და ეკონომიკაში არაფულადი ურთიერთობების ფართო გავრცელება არსებითად აძნელებს ოჯახების შემოსავლების გაზომვის პროცედურას;
- საოჯახო მეურნეობების შემოსავლების მაღალი არასტაბილურობა იწვევს შემოსავლების არარეგულარულობას და შეფერხებას შრომის ანაზღაურებაში;
- მოსახლეობის საშუალო და მაღალშემოსავლიანი ჯგუფების მასობრივი უარი საბიუჯეტო გამოკვლევებში მონაწილეობაზე აძნელებს შემოსავლების განაწილების შესახებ რეპრეზენტატული მონაცემების მიღებას;
- სიღარიბის ზღვარის დადგენისა და შემოსავლების დონის შეფასებისთვის სხვადასხვა მეთოდოლოგიური მიდგომების გამოყენება.

არსებობს მსოფლიო ბანკის მიერ შემოთავაზებული სიღარიბის განსაზღვრის მეთოდიკა, რომლის თანახმად, ღარიბებს მიეკუთვნებიან პირები, რომლებიც თბილ ქვეყნებში დღეში 1 დოლარზე ნაკლებს ხარჯავენ, ხოლო ჩრდილოეთის ქვეყნებში მსოფლიო

ბანკის რეკომენდაციის თანახმად, სიღარიბის ერთდოლარიანი ზღვარის ეკვივალენტად ითვლება სიღარიბის ზღვარი დღეში 2.15 დოლარის დონეზე, რამდენადაც ციფი ბუნებრივ-კლიმატური პირობები მოითხოვს დამატებით ხარჯებს გათბობის, ზამთრის ტანსაცმლისა და კვებისათვის. ასეთი გაანგარიშებისას ღარიბების რიცხვს მიეკუთვნება საქართველოს მოსახლეობის ნახევარზე მეტი.

გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნებში განსაკუთრებით მწვავედ დგას უკიდურესი სიღარიბის პრობლემა, საერთაშორისო პრაქტიკის თანახმად, უკიდურესი სიღარიბის მნიშვნელოვანი მაჩვენებელია საკვების უკმარისობა. ამ შემთხვევაში უკიდურესი სიღარიბის მასშტაბი იზომება ისეთი მაჩვენებლებით, როგორიცაა წონის უკმარისობის გავრცელება ბავშვებში 5 წელზე ქვეით, მოსახლეობის წილი მინიმალურზე ნაკლები კალორიების მოხმარების დონით და სხვ. მათი შედარება მოხმარების არსებულ ნორმებთან საშუალებას იძლევა შევაფასოთ მოსახლეობის წილი კალორიების მოხმარების მინიმალურზე დაბალი დონით.

სიღარიბის მასშტაბების შეფასებები იმდენად ფართო და მრავალმხრივია, რომ რთულია განესაზღვროთ ღარიბი მოსახლეობის მხარდასაჭერად აუცილებელი რესურსების ოდენობა. მისი გაზომვის ერთადერთი შესაძლებელი გზაა, როცა სიღარიბესთან ბრძოლის პროგრამების რესურსები განისაზღვრება ზოგიერთი სხვა ინდიკატორებით, ხოლო შემდგომ აიგება დამატებითი ადმინისტრაციული ბარიერები, რომლებიც აბალანსებენ პროგრამების უზრუნველყოფას და მათზე პრეტენდენტების რიცხვს.

საბაზრო რეფორმების სოციალურ დანახარჯებს, სხვადასხვა ქვეყნებში მათი განსხვავებულობის მიუხედავად, აქვთ საერთო ტენდენციები, რომლებიც დაკავშირებულია მოსახლეობის ცხოვრების დონის დაცემასთან, მასობრივი უმუშევრობისა და სიღარიბის წარმოქმნასთან, მოსახლეობის შემოსავლების დიფერენციაციის გაღრმევებასთან, სოციალისტური ეკონომიკისთვის დამახასიათებელი სოციალური გარანტიების განეიტარებული სისტემის ნგრევასთან. განვიხილოთ ეს ტენდენციები დაწვრილებით.

- მოსახლეობის რეალური შემოსავლების დონე – მოსახლეობის ცხოვრების დონის ერთ-ერთი ძირითადი მაჩვენებელია. საბაზრო ურთიერთობებზე გადასვლას, რომელიც ეკონომიკურად და სოციალურად უფრო ეფექტიანია ცენტრალიზებულ-გეგმიან მეურნეობასთან შედარებით, არ შეუძლია დამოუკიდებლად უზრუნველყოს მოსახლეობის კეთილდღეობის ავტომატური ზრდა. საერთო კეთილდღეობის ასეთი მკვეთრი დაცემა მოსახლეობის მცირე-

რიცხოვანი ჯგუფის ცხოვრების დონის გაუმჯობესებისას არ იძლევა საშუალებას (ლიბერალური შეხედულებების წარმომადგენლების მსგავსად) მოცემული სიტუაცია ინტერპრეტაციით შეეფასოთ როგორც პარეტო-გაუმჯობესება, როცა მოსახლეობის ერთი ჯგუფის მდგომარეობა უმჯობესდება, ხოლო მეორე ჯგუფისა – უცვლელი რჩება;

- შემოსაელების დონის დაცემა არათანაბრად ნაწილდება მოსახლეობის სოციალურ ფენებსა და ჯგუფებს შორის, რასაც მიეყავართ ქონებისა და შემოსაელის მნიშვნელოვან დიფერენციაციამდე. შემოსაელების შემდგომი დიფერენციაცია ტრანსფორმაციის ერთ-ერთ მახედ იქცევა: ერთი მხრივ, ნეოკლასიკური თეორიის თანახმად, შემოსაელების დიფერენციაცია წარმოადგენს რა შრომითი და ინვესტიციური მოტივაციის წყაროს ხდება საბაზრო მექანიზმის აგების ერთ-ერთი აუცილებელი ელემენტი, ხოლო, მეორე მხრივ, წარმოების შემდგომ დაცემას იწვევს, რაც თავის მხრივ, გვეელინება წარმოების მოცულობისა და მოსახლეობის შემოსაელების შემცირების მიზეზად.

ასე მაგალითად, 1997 წელს 1990 წელთან შედარებით მშპ მოსახლეობის ერთ სულზე რუსეთში 1.7-ჯერ, უკრაინაში – 2-ჯერ, ბელორუსიასა და ყაზახეთში – 1.5-ჯერ შემცირდა. იმავე პერიოდში ჯინის კოეფიციენტით გამოხატული შემოსაელების დიფერენციაცია რუსეთსა და უკრაინაში 2-ჯერ, ბელორუსიაში – 1.2-ჯერ, ყაზახეთში – 1.3-ჯერ გაიზარდა. აღმოსაელეთ ეეროპის ქვეყნებში, სადაც დიფერენციაცია არც ისე ღრმა იყო, მშპ-ის საშუალო სულადობრივი მოცულობის შემცირების ტენდენცია დაძლეულ იქნა გასული საუკუნის 90-იანი წლების შუა პერიოდისთვის. კერძოდ, პოლონეთში, სადაც ჯინის ინდექსი რეფორმების პირველ ეტაპზე გაიზარდა 1.1-ჯერ, 1995 წლისათვის მშპ-ის მოცულობამ მოსახლეობის ერთ სულზე, 1.1-ჯერ გადააჭარბა რეფორმამდელ მაჩვენებელს; ჩეხეთში, სადაც დიფერენციაციის პროცესი უფრო ღრმა იყო შესაბამისად – 1.4-ჯერ, საშუალო სულადობრივი მაჩვენებლები კი უმნიშვნელოდ – 1.02-ჯერ გაიზარდა. ამრიგად, შემოსაელების უთანაბრობის ზრდასა და წარმოების მოცულობის დაცემას შორის არსებობს პირდაპირი კავშირი.

გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნებში ვაუჩერული და შემდეგ ფულადი პრივატიზაციის შედეგად შემოსაელები საკუთრებიდან კონცენტრირებულ იქნა მოსახლეობის უმნიშვნელო ნაწილის ერთ პოლუსზე, რასაც ადასტურებს შემოსაელების დიფერენციაციის გაძლიერება საკუთრებიდან შემოსაელების ზრდის პირობებში.

გამოკვლევები ცხადყოფს, რომ ღარიბ ოჯახებს პრაქტიკულად არანაირი შემოსავალი საკუთრებიდან და სამეწარმეო საქმიანობიდან არა აქვთ, რაც შემოსავლების წყაროს მიხედვით მყარ დიფერენციაციაზე მეტყველებს.

სიღარიბის მიზეზები, არსი და ფორმები განვითარებულ საბაზრო და გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნებში მკვეთრად განსხვავდება ერთმანეთისგან. თუ განვითარებულ ქვეყნებში სიღარიბე განპირობებულია გარკვეული კატეგორის მუშაკთა შრომის დაბალი ნაყოფიერებით, მათი არასაკმარისი კვალიფიკაციით და განათლებით, შრომის დაბალი ინტენსიურობით (ანუ როგორც უცხოელი მკვლევარები მიუთითებენ სიღარიბე ატარებს უპირატესად ნებაყოფლობით და არა იძულებით ხასიათს), გარდამავალ ეკონომიკაში ურთიერთკავშირი ზემოთ ჩამოთვლილ ფაქტორებსა და სიღარიბეს შორის ელინდება საკმაოდ სუსტად. ამაზე მიუთითებს გარდამავალ ეკონომიკაში „მომუშავე ღარიბების" საკმაოდ მრავალრიცხოვანი ჯგუფის არსებობა, რომელთა უმრავლესობა თავისი განათლებით, კვალიფიკაციით, სოციალური სტატუსით და დემოგრაფიული მდგომარეობით ადრე არასოდეს არ შედიოდა მოსახლეობის დაბალშემოსავლიან ფენებში, მაგრამ ახალ ეკონომიკურ პირობებში მისი შრომა არ იძლევა ისეთ შემოსავალს, რომელიც საშუალებას მისცემს, მას ამაღლდეს სიღარიბის ზღვარს ზევით.

მასობრივი სიღარიბე ასევე წარმოადგენს ბაზარზე გადასვლის პირდაპირ შედეგს, რამდენადაც, მიუხედავად ნაკლებადუზრუნველყოფისა და ცხოვრების დაბალი დონისა, რეფორმამდელ პერიოდში არ არსებობდა მოსახლეობის რამდენადმე მნიშვნელოვანი ჯგუფი, რომელთა ცხოვრების დონე მოხმარების სტანდარტულ ნორმებზე უფრო დაბალი იყო და დიდი მასშტაბით არ ჰქონდა ადგილი მოსახლეობის მარგინალიზაციის პროცესს (ჯგუფების წარმოქმნა, რომლებმაც მთლიანად დაკარგეს კავშირი საზოგადოებასთან და არ აქვთ საზოგადოებრივი წარმოების პროცესში დაბრუნების უნარი). ცენტრალიზებული ეკონომიკის პირობებში სიღარიბის მასობრივი მოვლენის არარსებობის ერთ-ერთი მიზეზი იყო – მთელი მოსახლეობისთვის საგანმანათლებლო, ჯანდაცვის, პროფესიული მომზადების და გადამზადების, კულტურისა და სპორტის სფეროში უფასო მომსახურება, რომლებიც დასაყრდენი მეცნიერების აზრით, მსოფლიო სტანდარტების ადეკვატური იყო.

სიღარიბის, მყარი, გაფართოებული კვლავწარმოება გარდამავალ ეკონომიკაში მოწმობს იმას, რომ სახელმწიფოს „გასვლით" სოციალური სფეროდან, მისი ნაჩქარევი კომერციალიზაციით და

მოსახლეობის რეფორმამდელი დაბალი „სასტარტო" შემოსავლებით, დანაზოგებისა და ინვესტიციების დაბალი დონით, კაპიტალის დაგროვების დაბალი ტემპით, შრომისნაყოფიერებისა და საშუალო შემოსავლების დაბალი დონით და ა.შ. გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნები აღმოჩნდნენ „სიღარიბის მანკიერ წრეში". ამრიგად, განვითარებული ბაზრის პირობებში ეკონომიკური ზრდისა და ეფექტიანობისადმი დაქვემდებარებული პრობლემიდან სიღარიბე გადაიქცა გარდამავალი ეკონომიკის დამოუკიდებელ მაკროეკონომიკურ პრობლემად, რომელსაც ცენტრალური ადგილი უკავია სოციალურ-ეკონომიკურ პრობლემებს შორის.

VII.2. ეკონომიკური რეფორმების სოციალური დანახარჯები

დემოკრატიისა და ეფექტიანობის პრობლემა მუდმივად წარმოიშობა ეკონომიკური რეფორმის დროს ამა თუ იმ გადაწყვეტილების მიღებისას. შედარებით არასტაბილური პოლიტიკური მდგომარეობა ართულებს ზნეობრივ პრობლემებს გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნებში. აღმოსავლეთ ევროპისა და ახალი დამოუკიდებელი ქვეყნების მოქალაქეების სწრაფვა შეცვალონ თავიანთი ეკონომიკური სისტემა, მბრძანებლური ეკონომიკა გადააქციონ საბაზროდ, თავისუფლად აირჩიონ თავიანთი ლიდერები დემოკრატიული გზით, შესაძლებელია სწორად იქნეს მიჩნეული. მაგრამ ამ გარდაქმნების ცხოვრებაში გატარებას ხელს უშლის „ზედმეტი" დემოკრატია. აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნებში მრავალი პოლიტიკური პარტიის აღმოცენება ხელს უშლის სამთავრობო გადაწყვეტილებათა მიღებას, რომელიც ეხება რეფორმის შინაარსსა და გატარების ხანგრძლივობას. ძლიერ ლიდერს, სადაც გადაწყვეტილების (სხვადასხვა დაინტერესებული ჯგუფების მხრიდან ზეწოლა, რომლებიც უბიძგებენ საწინააღმდეგო მიმართულებით) მიღებითაც კი შეუძლია მიაღწიოს დიდ წარმატებებს.

გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნების ერთ-ერთი რთული ეთიკური პრობლემაა – რეფორმების ტემპების პრობლემა. გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნებში მკაცრი დებატები იმართება რეფორმების გატარების ტემპებთან დაკავშირებით. გარდაქმნების თანმიმდევრობის მიმართ სხვადასხვა მიდგომებს შორის კონსერვატული ვარიანტი ითვალისწინებს თავდაპირველად საბიუჯეტო-საფინანსო პოლიტიკის გამკაცრებას და ფასების რეგულირებას, რომლებიც რეფორ-

მის საწყის ეტაპზე დაექვემდებარება ცენტრალიზებულ კონტროლს, ხოლო ორი-სამი წლის მანძილზე გაგრძელდება ფასებზე კონტროლის გაუქმება. თანამედროვე ეტაპზე რეფორმის ტემპებისადმი ასეთი ტრადიციული მიდგომა იცვლება და ბოლო წლებში. უპირველეს ყოვლისა, პოლიტიკური არასტაბილურობის გამო სულ უფრო მეტი, ეკონომისტი მხარს უჭერს რეფორმების სწრაფ განხორციელებას. არსებობს შიში იმისა, რომ თანდათანობითი რეფორმირების პროცესში, სხვადასხვა ჯგუფების პოლიტიკური ზეწოლა, რომელიც მიმართულია რეფორმების წინააღმდეგ ძლიერდება. რამდენადაც ადამიანები უმუშევრობას, ინფლაციას და საერთო ქაოსს საბაზრო ეკონომიკას უკავშირებენ. ზემოთ აღნიშნული მეტყველებს რეფორმის პროცესის რაც შეიძლება სწრაფად გატარებაზე. ზოგიერთი სკეპტიკოსი ამტკიცებს, რომ როცა რეფორმა სწრაფად არ ხორციელდება იგი თავისთავად შეჩერდება და სახელმწიფო სექტორის პრივატიზება ვერასოდეს მოხერხდება.

მიდგომა „შოკური თერაპიის“ პოზიციებიდან იწვევს მოსახლეობის უკმაყოფილებას, რამდენადაც იგი პირდაპირ კავშირშია შემოსავლების დონის შემცირებასთან, ხოლო ბევრისთვის – სამუშაოს დაკარგვასთან. თეორიულად, თანდათანობითი გადასვლა, რომელიც გულისხმობს საწარმოთა სტრუქტურულ გარდაქმნებს და კვალიფიციური პერსონალის მომზადებას კონკურენციის პირობებში წარმატების რეალური შანსის შესაქმნელად, ითვალისწინებს მშრომელთა კეთილდღეობის საკითხებს და, ალბათ, ეს არის გზა, რომელიც სასურველია ადამიანების მეტი ნაწილისთვის. უკანასკნელ წლებში მოსაზრებები მკვეთრად გაიყო. ეკონომისტთა დიდი ნაწილის აზრით, შედეგების მიუხედავად აუცილებელია სწრაფი რეფორმები, რამდენადაც რეფორმების გაჭიანურებისას მთავარი მიზანი – საბაზრო ეკონომიკის ფორმირება და კეთილდღეობის ამაღლება შეიძლება სრულად არ იქნეს მიღწეული. „შოკური თერაპიის“ საშიშროება ისაა, რომ იგი ხელს უწყობს იმ მოსაზრების გავრცელებას, თითქოს საბაზრო ეკონომიკა სასარგებლოა მდიდრებისთვის და სრულიად არ ზრუნავს მოქალაქეთა უმრავლესობაზე.

რადიკალური მიდგომა ფასების უმეტესობაზე კონტროლის გადაუდებელ გაუქმებასთან ერთად გულისხმობს ბიუჯეტის დეფიციტის სწრაფ შემცირებას მშპ-ის 2-3%-ის დონეზე, საგარეო ვაჭრობის ლიბერალიზაციას და მცირე საწარმოების პრივატიზებას მსხვილი სახელმწიფო საწარმოების პრივატიზაციის დაწყებასთან ერთად. ბევრი პოლიტიკოსი მიდის იმ დასკვნამდე, რომ სწრაფი

რეფორმა აუცილებელია (ამასთან, იყენებენ ტერმინებს „ციცი შხაპი", „დიდი ნახტომი", „შოკური თერაპია") განსაკუთრებით თუ პოლიტიკური გარემო არასათმედოა. პოლიტიკური სტაბილურობის პირობებშიც კი ნაწილობრივ რეფორმას მიეყაყართ სიძნელეებამდე.

პოლონეთმა, რუსეთმა და საქართველომ გამოიყენა „შოკური თერაპია" და შეეცადნენ რეფორმების უმრაელესობა ერთდროულად განეხორციელებინათ. 1992 წლიდან დაიწყო ძერები რეფორმის უფრო თანდათანობით განხორციელებასთან დაკაეშირებით. მთაერობები რეაგირებდნენ იმაზე, რომ ადამიანები შეწუხებულნი იყვნენ წარმოების ხანგრძლივი დაცემით და მისი მოცულობის შემცირებით. რეფორმების თანდათანობითი, ევოლუციური გზით გატარებისას ხელისუფლება აგრძელებდა ზოგიერთი არაეფექტიანი სახელმწიფო საწარმოების სუბსიდირებას და არ ხურავდა მათ, რომ არ გაერთულებინა უმუშევრობის პრობლემა. თანდათანობითი მიდგომა არის უფრო ეფექტიანი და მოითხოეს ნაკლებ დანახარჯებს. როცა სინათლე გვირაბის ბოლოს არ ჩანს „უსწრაფესი" რეფორმები, როგორც ირკვევა, ნაკლებად მიმზიდველი ხდება და საზოგადოების მხრიდან იზრდება მოთხოვნა თანდათანობით მიდგომაზე.

რეფორმები უნდა იყოს განხილული ერთიანობაში, რამდენადაც ბევრ შემთხვევაში ჯერ ერთი რეფორმა უნდა გატარდეს, სანამ შესაძლებელი იქნება მეორის დაწყება ან ერთი რეფორმა იწვევს მეორის აუცილებლობას. კერძოდ:

1. პირველდაწყებითი რეფორმები მაკროეკონომიკური სტაბილიზაციის მიმართულებით (საბიუჯეტო და ფულად-საკრედიტო პოლიტიკის გამკაცრება) ჰქმნის საგანგებო სოციალური დაცვის ღონისძიებების სისტემის აუცი-ლებლობას;

2. არაპირდაპირი მაკროეკონომიკური რეგულირება, რომელიც უნდა გამოელინდეს რეფორმების დაწყებიდან რამდენიმე წლის განმავლობაში, მოითხოვს რეალური საპროცენტო განაკეთების დადგენას, ავტონომიური საბანკო სისტემის შექმნას და მკაცრ საბიუჯეტო შეზღუდვებს;

3. რაციონალური ფასები მნიშენელოვანია მცირე პრივატიზაციის გასატარებლად, რამდენადაც ფირმების მოგება ან ზარალი რეალურად უნდა ასახაედეს მათ ეფექტიანობას. ამასთან, როცა ხდება ფასების გამო სუბსიდიების შეწყეტა და ფასები იწყებენ საბაზრო პირობების ასახვას, უნდა ამოქმედდეს შემოსაელების პოლიტიკა, რომ არ იქნეს დაშეებული ხელფასის უფრო მეტად ზრდა ფასებთან შედარებით;

4. შემოსაელების პოლიტიკა უნდა შენარჩუნდეს მანამ, სანამ არ შეიქმნება ფირმებისთვის კონკურენციის და მკაცრი საბიუჯეტო შეზღუდვების გარემო. ამ შემთხვევაში საბაზრო ძალები ზღუდავს ხელფასის ზრდას;

5. კონტროლის მოხსნა ფასებზე გამოიწვევს ინფლაციას, რომელიც აუცილებელს ხდის მკაცრი ფულად-საკრედიტო პოლიტიკის გატარებას. ასეთ პირობებში გაცვლითი კურსის დევალვაცია ხელს უწყობს რეალური ფულადი მასის მიწოდების შემცირებას.

არასრულყოფილი კონკურენციის სფეროში კემბრიჯის სკოლის (მისი ცნობილი წარმომადგენლები არიან ჯ. რობინსონი, ნ. კალდორი, პ. სრაფფა) თეორიულმა გამოკვლევებმა ცხადყო, რომ ნებისმიერი გადახრა იმ პირობებისგან, რომლებიც უზრუნველყოფს სრულყოფილ კონკურენციას, იწვევს ბაზრის ალოკაციური ეფექტიანობის დარღვევას, რასაც თან სდევს უარყოფითი სოციალური ეფექტები: ექსპლუატაციის ზრდა, პროპორციების შეცვლა შემოსაელების განაწილებაში მოგების და არა ხელფასის სასარგებლოდ, ხელფასის არაელასტიკურობა ეკონომიკური ზრდის მიმართ, მოსახლეობის შემოსაელების დიფერენციაცია მათი წარმოებაში მონაწილეობის გაუთვალისწინებლად, მომხმარებლის „სუვერენიტეტის" დარღვევით და სხვ.

არასრულყოფილი კონკურენციის თეორიაში აღწერილი ყველა უარყოფითი სოციალური ეფექტი, რომელიც მე-20 საუკუნის პირველი ნახევრის მონოპოლიზირებული დასაელური ეკონომიკისთვის იყო ნიშანდობლივი, სრულად შეიძლება მივაკუთვნოთ მე-20 საუკუნის უკანასკნელი ათწლეულის გარდამავალ ეკონომიკას, რამდენადაც მათი გამომწვევი მექანიზმები ერთნაირია.

VII.3. დასაქმებისა და უმუშევრობის პრობლემები პოსტსოციალისტურ ქვეყნებში

გეგმიანი მეურნეობრიობის პირობებში პრაქტიკულად არ არსებობდა ადმინისტრაციული სტრუქტურა, რომელიც უმუშევრობის პრობლემებით იყო დაკავებული (ყოფილ სოციალისტურ ქვეყნებში ყველა მოქალაქე გარანტირებული იყო სამუშაოთი). ამიტომაც გარდამავალი ეკონომიკის მქონე ქვეყნებში დაუყონებლივ უნდა შეიქმნას საგანგებო დახმარების ფონდი. მართალია, საწყის ეტაპზე ცალკეული ქვეყნის ხელისუფლებამ შეიძლება მნიშვნელოვანი დახმარება გაიღოს უმუშევრობისთვის იმის შიშით, რომ გარდამავალი

პერიოდის ქაოსით და ცელილებებით დაბნეულმა საზოგადოებამ არ დაკარგოს რეფორმებისადმი ინტერესი და არ მოისურვოს დასაქმებით და საარსებო პირობებით გარანტირებული ადმინისტრაციულ-მბრძანებლურ სისტემისაკენ შემობრუნება. თუმცა მთავრობამ უნდა გაითვალისწინოს ის გარემოება, რომ პოლიტიკა, რომელიც ფორმირდება და ტარდება საწყის ეტაპზე შეიძლება იყოს პოლიტიკა, რომლითაც მოუხდება მას ცხოერება მრავალი წლის მანძილზე.

დასაქმების სწორი პოლიტიკის გატარების შემთხვევაში საბაზრო ეკონომიკის პირობებშიც კი უმუშევრობა შეიძლება შენარჩუნებულ იქნეს დაბალ დონეზე. უმუშევრობა შესაბამისად დაბალია, როცა დახმარება უმუშევრობისთვის გაიცემა მოკლე ვადით. უმუშევრობისთვის დახმარების მიღებაზე განუსაზღერელი ვადით უფლების მინიჭება არაგონივრული აღმოჩნდა. რაც უფრო მეტია უმუშევრობისთვის დახმარების მიღების ვადა, მით უფრო მაღალია უმუშევრობა. როცა დახმარების მიღების პერიოდი ხანმოკლეა, უმუშევრები აქტიურ კონკურენციას გასწევენ შრომის ბაზარზე და სწრაფად დაუბრუნდებიან სამუშაოს.

საბაზრო ეკონომიკის პირობებში ერთ-ერთი ყველაზე აქტიური პოლიტიკა დასაქმების სფეროში არის უმუშევრების მომზადება კონკურენციისთვის. ასეთი პოლიტიკა ძალზე მნიშვნელოვანია ტრანსფორმირებადი ეკონომიკის ქვეყნებისთვის, სადაც დასაქმებულებს არ აქვთ დიდი შესაძლებლობა გადავიდნენ ერთი სახის შრომითი საქმიანობიდან მეორეზე, ამასთან, ეკონომიკურ გარემოში თავს რამდენადმე დაუცველად გრძნობენ. გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნებმა მიზანშეწონილია გაითვალისწინონ შრომის ბაზრის რეგულირების პროგრამის შექმნა შვედური პროგრამის მსგავსად, რომელიც უკანასკნელი ოთხი ათეული წლის განმავლობაში ყველაზე წარმატებულია ევროპაში. იგი მოიცავს შემდეგ კომპონენტებს:

- გადამზადების და კვალიფიკაციის ამაღლების კურსების ორგანიზებას;
- შრომითი მოწყობის კარგად დაკომპლექტებულ სამსახურებს, რომლებსაც შეუძლიათ დახმარება გაუწიონ უმუშევრებს;
- სუბსიდიების გაცემას სამუშაოს დამკვეთებზე.

თუ ზემოთ დასახელებული ღონისძიებები არ იქნება წარმატების მომტანი, უნდა შეექმნას დროებითი სახელმწიფო დასაქმების გარანტიები.

გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნებში შრომითი ურთიერთობების სპეციფიკური თავისებურებები, რომლებიც განპირობებულია ნეგატიური სოციალური ეფექტებით შეიძლება ფორმულირებულ იქნეს შემდეგნაირად:

- დასაქმების სფეროში ფარული, პროცესების სიჭარბე: ფარული უმუშევრობა (ნაწილობრივი, დროებითი დასაქმება, ადმინისტრაციული შეებულებები), ფარული დასაქმება (მეორადი დასაქმება, დასაქმება ეკონომიკის დაუკვირვებად სექტორში), შრომის ფარული ანაზღაურება (ოფიციალურად გაუთვალისწინებელი), მუშაკსა და სამუშაოს მიმცემს შორის ზეპირი შეთანხმებები შრომის პირობებზე და ანაზღაურებაზე – შრომითი კანონმდებლობის საფუძველზე ოფიციალურად გაფორმებული შრომითი ხელშეკრულებების ნაცვლად ფარული, ოფიციალურად გაუფორმებელი ხელშეკრულებების (შეთანხმებების) დადება;
- შრომითი საქმიანობის სივრცის მკვეთრი სეგმენტაცია სახელმწიფო და პრივატიზებულ საწარმოთა სექტორებად, სადაც დაქირავების შესახებ ურთიერთობა ფორმდება იურიდიულად და არსებობს, თუნდაც ფორმალური შესაძლებლობა ხელშეკრულების საფუძველზე მათი რეგულირებისა, და ახალი კომერციული სექტორი (ინდივიდუალური მეწარმეობა), სადაც არ მოქმედებს ინდივიდუალური და კოლექტიური შრომითი ხელშეკრულების დადების პრაქტიკა, სჭარბობს არაფორმალური (იურიდიულად გაუფორმებელი) შრომითი ურთიერთობები ზეპირი შეთანხმების საფუძველზე, რაც მკვეთრად ცვლის ძალთა თანაფარდობას სამუშაოს მიმცემთა სასარგებლოდ არა მარტო დაქირავების, არამედ შრომითი და განაწილებითი ურთიერთობების შემდგომ სტადიებზეც;
- სამუშაოს მიმცემთა მიერ სოციალური მომსახურების „შეზღუდული" ოდენობით გაწევა, განსაკუთრებით რეფორმამდელ პერიოდთან შედარებით;
- მენეჯმენტის პატერნალისტური სტილი სახელმწიფო საწარმოებში, რომელიც, უპირველეს ყოვლისა, ვლინდება მისწრაფებაში თავი დააღწიონ მასობრივ გათავისუფლებებს პერსონალის გამოთავისუფლების უფრო მსუბუქი ფორმების გამოყენებით, პირველ რიგში, აუნაზღაურებელი შეებულებების მიცემით ან შემცირებული სამუშაო კვირის შემოღებით. პატერნალიზმის თავისებურება გარდამავალ ეკონომიკაში განვითარებული ქვეყნების პატერნალიზმისგან იმით განსხვავდება, რომ მისი დაფინანსება წარმოებს არა შრომის ნაყოფიერების ამაღლების, სამეურნეო პროცესების რაციონალიზაციის, არამედ საწარმოო კაპიტალდაბანდებების შემცირების, ვალების ზრდის, აუნაზღაურებელი შრომის ხარჯზე;
- მართვის მეთოდების რუტინიზაცია „ტეილორიზმის" დონეზე (დამახასიათებელია რეფორმის საწყისი პერიოდისთვის) მისი მექანიკური შეხედულებით ადამიანზე, დამქირავებლის მიერ მუშაკის კვალიფიკაციის, მისი პროფესიული ცოდნის, პასუხისმგე-

ბლობის დაბალი ღირებულებით შეფასებით და როგორც შედეგი, მუშაკის შრომის დაბალი ანაზღაურებით, შემოსავლების განაწილებაში გამოთანაბრებითი სისტემის დამკვიდრებით;

- რეფორმამდელ პერიოდთან შედარებით შრომის სტიმულების სისტემის შეცვლა მატერიალური (ფულადი) დაინტერესებით, როცა შრომის ანაზღაურების გამოთანაბრებითი სისტემის პირობებში უპირველესი მნიშვნელობა ენიჭებოდა არაფულადი ხასიათის სოციალურ გარანტიებს (ბინები, საბავშვო ბაღები, შეღავათები და სხვ.);
- შრომისნაყოფიერების უაღრესად დაბალი დონე, რაც ზღუდავს ხელფასის ზრდას. ამასთან, მკვლევართა უმეტესი ნაწილი აღნიშნავს, რომ დაბალ მწარმოებლურობას შეესაბამება კიდევ უფრო დაბალი ხელფასის დონე;
- ეკონომიკის ყველა სექტორში, ხელფასის გაცემის სფეროში სამუშაოს მიმცემთა მიერ შრომის კანონმდებლობის დარღვევის მყარი და მასობრივი ხასიათი;
- კონფლიქტების, გაფიცვების მასობრივი ხასიათი, რაც მეტყველებს გარდამავალ ეკონომიკაში ეკონომიკური და სოციალური ეფექტიანობის თვალსაზრისით სამუშაოს მიმცემთა და დაქირავებული მუშაკების ინტერესებს შორის წინააღმდეგობათა ზრდაზე.

გარდამავალი ეკონომიკის შრომითი ურთიერთობების ასეთი წინააღმდეგობრივი ნიშნების ნაკრები (ერთი მხრივ, სამუშაოს მიმცემთა პატერნალიზმი, ხოლო მეორე მხრივ – შრომის კანონმდებლობის დარღვევა მათ მიერ ერთი მხრივ, შრომის მატერიალური სტიმულების ზრდა ფასებისა და ხელფასების ლიბერალიზაციის შედეგად, ხოლო, მეორე მხრივ, ხელფასის არაელასტიურობა ეკონომიკური ზრდის მიმართ და სხვ.) არ შეიძლება აიხსნას მხოლოდ ცენტრალიზებულად მართვადი ეკონომიკის მემკვიდრეობით.

ტრანსფორმირებად ეკონომიკაში შრომითი ურთიერთობების სპეციფიკის განმსაზღვრელ ძირითად ფაქტორს წარმოადგენს შრომის ბაზრის მონოპოლიზაცია მყიდველთა მხრიდან (შრომის მონოპსონური ბაზარი), რომელიც, თავის მხრივ, განპირობებულია საქონლის ბაზრის მონოპოლიზაციით.

ექსპლუატაციას გარდამავალ ეკონომიკაში მიეყენებათ შემოსავლების გადანაწილებამდე სამუშაოს მიმღებიდან სამუშაოს მიმცემის სასარგებლოდ. ამ უკანასკნელის მოქმედება განაწილების სფეროში დაკავშირებულია ნეგატიურ სოციალურ ეფექტთან (სილარიბესთან, მარგინალიზაციასთან, დემოგრაფიულ კატასტროფასთან,

სოციალური დაძაბულობის ზრდასთან), რომლის აღმოფხვრაც ეკისრება სახელმწიფოს.

ამასთან, განვითარებული საბაზრო და ტრანსფორმირებადი ეკონომიკის „წარმატებული" ქვეყნების გამოცდილება ადასტურებს, რომ თვითდაზღვევის ყველაზე საუკეთესო საშუალება – შრომაა. ამიტომ შემოსავლების მხარდაჭერის პოლიტიკა უნდა იყოს დაკავშირებული დასაქმების პოლიტიკასთან, როცა სოციალური დახმარების ღონისძიებები დაკავშირებულია ახალი სამუშაო ადგილების შექმნასთან და იმ პირების შემოსავლების მიღებასთან, ვინც დარჩა უმუშევარი ან ელოდება სამუშაოს დაკარგვას. თუ სახელმწიფო გაატარებს დაცვით წერტილოვან სოციალურ პოლიტიკას, რომელიც მიმართული იქნება მოსახლეობის ცალკეული შერჩევითი ჯგუფების დასაცავად, ანაზღაურებადი დასაქმების გაფართოების და დასაქმებულთა შემოსავლების ზრდის აქტიური პოლიტიკის ნაცვლად, იგი შეძლებს რეფორმების შედეგების მხოლოდ შემსუბუქებას გაჭირვებულთა ჯგუფებისათვის, მაგრამ ვერ მოსპობს სიღარიბის კვლავწარმოების მუდმივ ბაზას – დაბალ რეალურ შემოსავლებს არა მარტო მოსახლეობის გაჭირვებული ჯგუფებისთვის, არამედ მომუშავეებისთვისაც. სახელმწიფომ, ერთი მხრივ, უნდა დაადგინოს შესაბამისობა მინიმალურ ხელფასსა და საარსებო მინიმუმს შორის, მეორე მხრივ, კი მიუახლოვოს ხელფასის დონე შრომის მწარმოებლურობას.

თუ პირველი პირობის შესრულება მთლიანად დამოკიდებულია სახელმწიფოს სოციალურ გარანტიებზე, მეორე უნდა განხორციელდეს – სახელმწიფოს, მეწარმეებსა და მუშაკებს შორის სამხრივი მოლაპარაკების შედეგად. საწარმოთა შემოსავლების უფრო სამართლიანი განაწილების თაობაზე სახელმწიფოს მეშვეობით შრომით კოლექტივებსა და მეწარმეებს შორის უნდა ამოქმედდეს ისეთი მექანიზმი, რომელიც სამუშაოს მიმცემს არ მისცემს საშუალებას ისარგებლოს ბაზარზე თავისი მონოპოლიური მდგომარეობით და შეაფერხოს ხელფასის ზრდა მისი ობიექტურად მოცემული პარამეტრებისგან (მუშაკების შრომის -მწარმოებლურობის, მათი კვალიფიკაციის, სამუშაო ძალის კვლავწარმოებითი დანახარჯების) დამოუკიდებლად. თუ სახელმწიფო წინანდებურად ეცდება თავი აარიდოს მოსახლეობის დაბალი შრომითი შემოსავლების პრობლემის გადაწყვეტას, იგი იძულებული იქნება წავიდეს სოციალური ტრანსფერტების ხარჯზე შრომითი შემოსავლების კომპენსაციის გზით.

ჯერ ერთი, შრომის ბაზრის მონოპსონური ფორმა გარდამავალ ეკონომიკაში წარმოადგენს პროდუქციისა და კაპიტალის ბაზრების მონოპოლიზაციის შედეგს, რომელსაც მიეცეცეართ შრომის ბაზრის გეოგრაფიულ და პროფესიულ ლოკალიზაციამდე. სოგჯერ მათზე ერთადერთი მყიდველის არსებობით მოსახლეობის რეალური შემოსავლების დაცემის პირობებში შრომის ბაზარზე პროფესიული და გეოგრაფიული ბარიერების გადალახვის მაღალი დანახარჯები სისტემატურად წარმოქმნის ექსპლუატაციის მონოპსონურ ფორმას, როცა სამუშაოს მიმცემი შრომის ბაზარზე მონოპსონიის გამოყენებით ადგენს ხელფასს უფრო დაბალ დონეზე, ვიდრე მუშაკის ზღერული შრომისნაყოფიერებაა.

მეორე. პირველ პირობასთან მჭიდროდაა დაკავშირებული ხელფასის შემცირების პირობებში შრომის მიწოდების დაბალი ელასტიურობა, რომელიც ძლიერდება შრომის ბაზრის დათრგუნული მდგომარეობით. ეს საშუალებას აძლევს მეწარმეებს და სახელმწიფოს განახორციელონ ფასობრივი დისკრიმინაცია მუშაკების მიმართ – დაადაგინონ მუშაკების ხელფასი ადამიანურ კაპიტალში დაბანდებისგან დამოუკიდებლად, სხვადასხვა მწარმოებლური შრომა აანაზღაურონ ხელფასის ერთნაირი განაკეთით.

მესამე, სასაქონლო ბაზარზე პროდუქციაზე მოთხოვნის არაელასტიურობა, რომელიც რეფორმის წლებში გამოიხატება პირადი სამომხმარებლო ხარჯების, მთლიანი ინვესტიციების, სახელმწიფო ხარჯების შემცირებაში, ამცირებს წარმოების ფაქტორების, მათ შორის შრომის ზღერულ შემოსავლებს; გარდამავალ ეკონომიკაში მოქმედებს ჯ. რობინსონის მიერ აღმოჩენილი ურთიერთკავშირი ექსპლუატაციის ხარისხსა და პროდუქციაზე მოთხოვნის ელასტიურობას შორის: ცალკეულ საქონელზე რაც უფრო ნაკლებია მოთხოვნის ელასტიურობა, მით უფრო მაღალია წარმოების ფაქტორთა ექსპლუატაციის ხარისხი.

მეოთხე, მუშაკთა დამოუკიდებელ პროფკავშირებში გაერთიანების დაბალ დონეს მიეყავართ მათი ფასობრივი დისკრიმინაციის გაძლიერებამდე, როცა დაქირავებით ურთიერთობებში სამუშაოს მიმცემს საქმე აქვს არა მუშაკთა ისეთ გაერთიანებასთან, რომლებიც კოლექტიურად იცავენ თავიანთ ინტერესებს, არამედ ცალკეულ მუშაკებთან. მათგან ერთ ნაწილს შეუძლია მიაღწიოს ხელფასის გადიდებას და შრომის პირობების გაუმჯობესებას მეწარმეებთან ან სახელმწიფოსთან მოლაპარაკების გზით (მაღაროელთა გაფიცები, რომელიც ორგანიზებული შეიძლება იყოს სამთოელთა დამოუკიდებელი პროფკავშირების მიერ), მეორე ნაწილს კი არა (მასწავლე-

ბლები, ექიმები, კულტურის მუშაკები). ამასთან, არ არის საჭიროებულო, რომ პირველებს ჰქონდეთ უფრო მაღალი შრომის ნაყოფიერება, ვიდრე მეორებს. შედეგად შეიმჩნევა ფასობრივი დისკრიმინაცია, როცა ცალკეულ მუშაკთა ან მუშაკთა ჯგუფის ხელფასი ეცემა მათი ზღვრული შრომისნაყოფიერების ქვემოთ და გარდა ამისა, იმ მუშაკების ხელფასის ქვემოთ, რომელთაც ისეთივე შრომისნაყოფიერება აქვთ, მაგრამ მიაღწიეს წარმატებას მეწარმეებთან მოლაპარაკებაში.

სამუშაო ძალის სიჭარბის დროს ხელფასს არა აქვს ქვედა ზღვარი და შეიძლება დაეცეს ინდივიდუალური კეთილდღეობის ზღვრული დონის ქვემოთ, რომლის იქით არ შეიძლება განხორციელდეს სამუშაო ძალის კელავწარმოება. ეს კი ნიშნავს იმას, რომ ადამიანი მონოპსონური ექსპლუატაციის შედეგად, მისი შრომისნაყოფიერების მიუხედავად, რომელიც გაპირობებულია მისი პროფესიული მონაცემებით, კვალიფიკაციით, განათლებით და რომლებიც ადასტურებენ მის მონაწილეობას წარმოებაში, შეიძლება აღმოჩნდეს სიღარიბის ზღვარს მიღმა.

Problems of Theory and Practice of Transition Economy (Resume)

The monograph aims at complex study of problems of transformation of transition economies, forming the preconditions for shifting to market economics and elucidating theoretical aspects of economic reforms according to the demands of transition economics and necessities of applying new transformation policies. The revelation of the economic mechanisms for the effective activation of levers necessary for macroeconomic management in budgeting, investment, social and monetary spheres.

The monograph is focused on the in-depth analysis of Georgian economic conditions, critical assessment of the consequences of shifting to market economy, moving towards open economy and establishment of common tendencies typical to world development.

The first chapter of the course- book deals with the problems of economic transformations in countries under transition, sets forth the preconditions of shifting to market economy, main goals and directions of economic reformations, explains major impediments of transition economy and defines the ways to solve them. It focuses on the role and importance of economic reforms for macroeconomic stability and presents different transition economic models in post-soviet countries.

The term "transition economy" determines the direction of reforms that are to be implemented as in developed as well as in under developing countries. The usage of the term "transition economy" is conditioned by the necessity that one concrete term should designate the socio-economic unity, going on in post-soviet countries after the government's political decision to liquidate the centralized governmental monopoly and administration of ownership and establish market relations based emerged private ownership institutions.

There are no historical precedents of transformation of centralized, planned economy into market economy like in former Soviet Union and Eastern European countries.

Decentralization of economic management and planning system, faulty administrative system operating for decades, inflexible and low efficient economic mechanisms, disregard of national interests, that was due during the soviet epoch, and the attempt to carry out irrational, mutually-exclusive reforms, drew soviet economics and finances to a verge.

1985-1990 revealed the tendency of slowing down national economy development: aggravated social sphere problems, worsened cultural and materi-

alistic welfare, and decreased indicators of public production efficiency. Together with economic life and traditional economic links broke down significantly, low production economic crisis intensified, domestic industry and inter-industrial disproportion grow increased, and finally slow economic and social development established.

Somewhere around 1990s it was obvious that within given system it was impossible to improve economics. Socialistic directive planning prevented economic development. Center was no more able to control the processes in former USSR so it became vitally important to transform established political system and abandon planned economy.

The countries under transition are striving to hurry the process of their economic, technical, technological, management development, material and cultural values by using the experience of leading countries.

Development of new socio-economic system is a hard and prolonged process. It is affected by political, economic and social, technical and ecological development and particularly by the specifics of the country itself. Besides it should reflect the ways out of crisis, the stages of economic stability and the objectives of the development.

Among the tendencies functioning within transition economy we can single out the following:

- The regulating tendencies of economic processes, that should be accomplished by government's economic policy;
- The new technical-technological trends of economic development, which are not able to provide new sources of economic growth and formation of modern economic structure;
- Confirmation of the necessity of establishing market relations for effective distribution of resources;
- Striving to open market economy, which, coming out of the objectives of efficient economic growth determines the borders of economic openness;
- Tendency towards formation of progressive society.

There is no unified package of reforms that would be suitable for all countries under transition, because their conditions differ. Moreover, there is a disagreement about what types of reforms should be undertaken by each country. Furthermore, it has recently become evident that the most important is to determine the key elements of reform.

While working on the economic reform program government firstly should concentrate on fostering the growth of social welfare; guarantee the progress

to socially unsecured, especially in such circumstances when prices increase and severe monetary and fiscal policy that lead to unemployment.

In transition economies it's essential to create and put into operation new institutes, systems and laws:

- Laws which determine the private ownership rights, regulate contracts/ agreements, corporate- organizational and bankruptcy procedures;
- Tax paying systems, which are based on strictly defined rules and regulations;
- Other systems, especially those, which strictly determine the obligations and rights of accounting;
- Information Systems (accounting, audit the system of national accounts).

In order to improve the ability of potential growth, the countries of planned economy bravely headed towards market economy, which requires a set of fundamental changes and development of new types of production relations. They should by all means empty the lifeless resources accumulated in earlier economic practice; at the early stage of transition significant fall of production is observable but it's important to guarantee the economic growth in order not to make transition period either too harmful or too long; otherwise the willingness to support the economic reforms may decline and even disappear at all, which is the key factor in the process of providing successful economic transformation.

The second chapter of the course-book describes the macroeconomic instability as an ordinary event, specifies its reasons, and elucidates the problems of liberalization and inflation of prices, shakiness and deficiency of state finances and selection of exchange rate.

The transformation of national economy, accompanied by the changes in administrative management system into market relations, that is typical to transition phase, its negative impacts on macroeconomics toughens in short period. Consequently, the restoration of gross national product can be a real problem.

During transition phase any country's peculiarity is: its global instability. This determines the macroeconomic problem, which should be solved during transition- this is structural- investment transformation on technical- technological bases. Urgent solving of this particular issue determines the objectives at the macro levels of economic transformation that faces the country and its institutions.

Macroeconomic instability, which has many different forms, has emerged as a result of combination of past and present reforms, of their objective and subjective influences.

The preliminary conditions of countries under transition can significantly vary. The difference can be in the degree of macroeconomic instability. The instability can be revealed in budget and foreign trade deficit, foreign debt, limited currency reserves; considerable loses in banking system and state enterprises.

Stabilization policy solves the problems that need an immediate action, such as inflation, unemployment, instability of state budget, where monetary and fiscal policy is used. The structural adaptation is concerned with the issues of long – term economic growth, namely disorder in production economy, control of prices, interest rates and exchange rate, tough customs tariffs and quotas, introduction of taxes and subsidies. The coincidence of the implementation of above-mentioned activities is crucially important for transition economy.

Short-term stabilization policy should be supplemented with the structural reforms in the spheres of budgeting and finances, monetary – fiscal and foreign economic affairs, as well as systemic reforms in ownership relations, enterprises, prices and labor market. Long term perspectives of stabilization can be provided only in case there are indirect mechanisms of macroeconomic control.

The third chapter of the book discusses the general tendencies of transformation of state's economic role in countries under transition. The chapter also deals with the objectives and goals of state regulation, discusses the peculiarities of state's socio-economic formation and the procedures of institutional transformations. It suggests the economic strategy towards post-industrialization. The chapter argues that market relations cannot be established, socio-economic system's deficiency cannot be overcome and progress cannot be achieved without state's active involvement.

State's economic role and position is radically changing during the transition phase. Because it's important to set up strictly centralized state regulation and form completely new system of economic management. This can be achieved only thorough the elimination of state's domination over the economic system, strengthening privatization processes, fostering competitive relations, creating new marketing – institutional environment, harmonizing interests. It's true that government's dominating power should be eliminated but establishing new marketing – institutional environment and market culture should be developed only under the state's active legislative, coordinative and stimulating control.

In order to assess states' economic role it's important to consider its involvement in economics, its regulating degree, it efficiency, optimization of

state's role, how it responds to historical challenges and needs for development.

For determining the efficiency of state regulation first of all it's important to check the correspondence of the acquired results with set goals and the expenses needed for it. (It's important to reduce them).

Yet government is the only subject of the society in modern world, which can coordinate the transformation of the state. Its participation and influence of economic processes is crucially important.

The basic objective of state's participation in national economic administration is the realization of economic potential and initiation of favorable conditions and institutions for the development of new system.

The process of selection and approbation of indirect regulation mechanisms is under way during transformation period. At the starting stage they are not as important; their importance only increases in the course of development of market relations. Later when the methods of indirect regulation achieve their results and become sufficiently stable, they have a preference in comparison with the direct methods, as they don't contradict the basic regulator, — market mechanism but supplement and enrich it.

The structural and institutional transformation of the economy is a long process. If it is well organized and purposeful then it's the unity of concrete, coordinative events initiated by the state.

Implementation of institutional reforms implies creating market institutions on every level of national economy. The institutes at macro level have more significance as they control the internal market and the whole system itself. The institute of private ownership is most important, because they regulate the independence of making economic decisions of subjects operating on market, their liabilities and obligations, stimulation of reduction of expenses and rational utilization of resources.

The practice of economic transformation in transition countries has proved that the absence of institutional component increases informational indefiniteness, raises the risk of fail during exchange processes and signing contracts. All these increase economic, social and transactional expenditures of goods and services. Market cannot operate without institutional environment. The basics of building and developing modern institutions lies in the correlation of contracts and agreements, that cuts down the informational indefiniteness and risk rate, provides firm guarantees and decreases transactional expenses.

The fourth theme is focused on the issues of transferring ownership from state to private sectors, it's essence, explaining the ways and methods, ana-

lyzing the socio-economic effects of privatization, working out state's regulating strategy and searching for the ways for restructuring enterprises, revealing the peculiarities and complexities of privatization in countries under transition.

While shifting to market economy one of the most important directions is transformation of ownership relations, aimed at the establishment of private ownership and economic variety, formation of real economics in production and service spheres, relevant to the demands of market economy, motivating productive labor and enhancing financial conditions of the country.

Privatization is commonly considered as "abandoning" state ownership and the central element of economic reform. While implementing privatization the governments of transition states use different methods and approaches.

While carrying out the reforms like – liberation of prices and foreign trade, solving the issues of national currency convertibility, the appropriate legislation enters into force, strict financial limitations are put into practice for enterprises, the salaries and utilization of resources are determined by privatization:

- Raise labor productivity; as the owners and managers of enterprises wish and strive to act in order to raise their conditions and rule out the risk of bankruptcy;
- Decrease the deficit and surplus of goods. For ensuring efficient activities enterprises should take into consideration consumers' demands. As a result, they should analyze and study exactly what is needed, define the number of consumers who can purchase given goods;
- Strengthen competitiveness. Privatization facilitates the decrease of monopolistic competition of state enterprises and the development of pure competition.

Unsatisfactory job performance, low efficiency of state enterprises, and the desire to increase labor productivity and decrease the low quality production that society is not willing to purchase, results in the strong support of privatization by national economies of the countries under transition.

Historically, none of the countries has attempted to launch this kind of privatization. Many think that mass privatization is the key aspect of market economy and it should be applied very rapidly. One of the reasons for this is the belief that private companies are essential for market economy. It should be mentioned that most problems arise during the privatization processes of large state enterprises. There's no doubt that it's the most complicated among the objectives of economic reforms. Much time and great effort is required to draw privatization to an end, as it is always accompanied by serious predicaments.

The key elements of privatization in transition countries are: complexity, diversity, consideration of subjects and fields, rational regulation by state.

In order to make privatization successful, it's also important to carry out other reforms as well, such as: price reform, strict budget constraint, form competitive environment, adopt laws that will encourage effectively operating enterprises and capital inflow.

Successful privatization requires the integration of the capital and technical experience in professional knowledge management, being in possession of wide range of information about markets and products.

Emergence of great number of private enterprises and stockholders couldn't change monopolistic nature of post socialistic economy. Besides, monopolization degree hasn't slowed down together with reforms; only state monopolization has been substituted by private one.

The fifth chapter deals with the nature of social risk and its types. It describes the peculiarities of social risk in countries under transition and proposes its management on micro and macro levels. It outlines risk concepts and the strategy of socio-economic development in transition economies. Depicts the peculiarities of social security and offers the programs of social security in post- socialist countries.

The peculiarities of social policy during transition phase lie in its instability, alternativeness and multi-direction. Within a short period of time it's possible to radically change the objectives, goals and contents of the policy, because it greatly depends on subjective factors (the doctrine of economic development, political situation) and objectively existing limitations.

- Objective limitations, which influence social policy and its implementation, are as follows;
- Social expenses of the reform (decreased standard of living, mass poverty, mass unemployment), arises within the first years of reform and which becomes never-ending and uncontrollable later;
- Financial limitations that are due to budget crisis, significantly narrowing the taxation because of reducing true wages and profits. Besides while increasing social meaning of budget, which is determined by growing number of not wealthy that require special support form the state;
- Institutional limits: absence of professional management staff, which could ensure the formation of social policy programs on reliable informational, reasonable administrative decision-making and assessment of consequences on the bases of new methods existing in countries under transition.

Due to these and some other limitations social policy in transition economy is entrapped.

The common peculiarity of postsoviet countries is the social policy, which confines the social policy before providing maintenance to socially unsecured. For the rest of the society, individual responsibility becomes foremost – when their income completely depends on their working capacity and type of job. Nearly every transition country has adopted the social laws, which has decreased the amount of social warranties from state.

Social sphere and distribution system remains the weakest point even at the second stage of reforms; it couldn't change into an independent factor of economic growth, which influences it by means of composite demand, accumulation and investments.

The increase of inequality and poverty rate has slowed down social efficiency that on the other hand influenced economic efficiency: the largest accomplishment of social economics, highly qualified potential has broken down, the labor productivity has decreased twice as compared with the pre reform period; all these significantly hampered economic development. Together with them it was negatively affected by the considerable decrease of income, which reduces purchasing power, the amount of supplied goods and number of customers.

The rigid, expanded reproduction of poverty clarifies that after the state has "left" social sphere, by commercialization processes and low income of the society, low level of savings and investments, of capital accumulation, labor productivity and average income, transition economies found themselves "entrapped in a vicious circle of poverty". Thus, poverty has become the essential macroeconomic problem of transition economies, after market development and economic growth.

The sixth chapter defines the role and objective of transformation of financial, budgeting, taxing and monetary systems for ensuring financial stability. It brings out the main directions of financial policy, discusses the issues of choosing the sources for funding budget deficiency in transition economy; identifies the problems of taxing system, state expenditure optimization and financial market development.

Monetary, budgetary and price policy issues are of vital importance for transition economies, because their in time realization can determine rapid economic development, minimization of inflation, decrease of unemployment, and settlement of the social problems in the country. According to the abovesaid, during the formation process of market economy it's crucial to work out new approach to state financial system's key entity – budget, balance budget receipts and outlays, identify the real deficit limits, improve taxing system, enhance enterprises, monetary policy regulation and management issues.

For socio-economic development of the country, structural transformation of economics and speedy stabilization processes it's significant to cleverly analyze the basics of budget formation, income sources and channels, mechanisms of their creation and utilization, rational involvement of country's leading political and economic potential.

The hardest objective of transition economy budgeting is the stabilization, which is so essential for unhampered reforms, by means of strengthening the set of budgetary policy instruments. Budget should serve as an impetus to the revival of economics, especially private sector growth and influence the advance of economic and administrative infrastructure. Because it's practically impossible at the first stage of transition to completely transform the activity of budget authorities and especially of tax system and budget planning, the formation of budgetary policy should be taken into account. Moreover, the structural transformation of budget should be done step by step, so that not to impede state revenue receipts and maintain their key functions. It's important to work out temporary instruments for short-term budgetary policy in order to achieve economic stabilization, gain time and later make desirable changes in instruments, which will remain long-term. Structural transformations set forth the issues of social justice that should by all means be considered at early stages of transition period. Besides, in countries where sensitivity towards social justice and harmony is high, special taxation measures should be exercised for the achievement of consensus and successful implementation of reforms.

The abandonment of centralized control by market economy raises the necessity of new approach towards budgetary policy. Certain steps can be taken immediately in frames of tax policy. Firstly, for the rapid growth of private sector tax reform should exempt them from discriminatory taxes, which will be substituted by imposing penalties. Of great importance is also to cut down the taxes according to the categories, not to make any special benefits to anyone, and introduce equal rules for all of them.

Also it's crucially important at an early stage of transition, which is accompanied by high level of inflation to take security measures for budget receipts.

At an early stage, budget should be used as the key instrument for economic stabilization as: to reduce liquid funds, at least to prevent their additional growth and provide necessary resources for the recovery of different economic sectors.

The structure of tax managing authorities should change to facilitate the accomplishment of tasks, which involve new procedures of sanctions. Sever-

al years are needed for structural modifications, as far as it requires overall reorganization, selection and retraining of appropriate staff. For strengthening tax authorities it's essential to take decisive steps. It's important to create more effective controlling system to fill the gap, which remains after the modification of central planning. It's also important to set up the adequate system for stimulating government officials. It's likely that initial adjustment of prices will lead to significant decrease in salary. Under such conditions in order to reduce corruption and stimulate tax collectors it's important to use such special mechanisms as paying premiums in accordance with the tax amounts collected by them.

Budget authorities should work out special mechanisms for balancing budget outlays and not rely on planned decisions. As far as this will need certain amount of time, which will make possible irrational utilization of resources, at an initial stage it's important to toughen control on expenses and their records. Since burcaucratic elements have different opinion about their responsibilities, its' possible to create chaos, that can negatively affect budget expenditure policy in such significant spheres as exploitation, service and social security. Reorganization of the existing systems of social maintenance and social assistance, creating new facilities for the population and development of their professional skills, reactivation of social security system are needed against probable constraints. Envisaged budget constraints and market principles for determining salary should define the distribution of maintenance in favor of socially unsecured. This will encourage the reorganization of existing administrative mechanisms, which will be oriented on distributing assistance.

While shifting to market economy it's important to transform institutional practice of deficit financing and cash management. As far as cash inflows are not automatically sterilized, budget cannot be financed by means of money emission with the help of savings. Such a strict budget constraint forces official bodies to change work practice. Because the difference between deposit rate and loan rate is significant and government is obliged to pay much more on its own loans, the practice of keeping big amounts on bank accounts, by those bodies that owe much to banks, will become inefficient. Efficient capital management is necessary for reducing expenditures. Moreover it's important to eliminate the practice of accumulated unsettled debts by different public enterprises and organizations.

At an early stage of transformation the structure and amount of budget outlays are not formed according to the demands of country, but according to the financial position of the country. As a result budget should be drawn up socially oriented.

One of the concerns of budgetary policy is to clarify the priority of financing expenses from the budget. Obviously state cannot finance equally every sphere of socio- economic activity. Thus the priorities of financing expenses should be defined and proved, which the state will undertake for a certain time. Preference should be given to such fields as economics, state investments, defense, the social infrastructure, education and science. Furthermore, expenses of legislative and executive bodies should be cut down.

Main direction of budgetary policy is the reduction of budget deficit by rational organization of budget receipts and outlays. Thus among budget activities the most important is working out the deficit financing system.

In order to overcome budget deficit, state should take care of constantly growth of finances by improving economics, expanding production and raising efficiency. Budget deficiency shouldn't be financed by banks, because it can result in the development of inflation and negatively affect investment processes.

Government can also issue securities (bonds, short-term obligations, treasuries, etc.,) and distribute them among banks, enterprises and society, intended for the growth of budget receipts.

While shifting to market economy it's important to transform institutional practice of deficit financing and cash management. As far cash inflows are not automatically sterilized, budget cannot be financed by means of money emission. Such a strict budget constraint forces official bodies to change their work practice.

For effective solving of state financial and monetary policy, it's strategic and tactical objectives, of greatest importance is the management and regulation of state debt. As a result of this successful mechanisms of managing domestic and foreign debts should be established and put into practice, which is not exercised yet in most transition countries. Main concern of foreign debt management should be gaining benefit from foreign finances, providing macroeconomic stability and maintain payment consumption. To achieve this state should well consider the relationship among investments, economic growth and foreign loans. However, appropriate legislative and methodological documentation should be created for managing domestic debts.

The seventh chapter explains the peculiarities of human existence in post-socialist countries; explains the life standard identification and the issues of social differentiation while shifting to market economy; it discusses the questions of employment and unemployment and labor market development in transition economy.

Shifting to transition economy usually has "pitfalls" as from economic, as well as from political point of view. At the starting stage it seems that

transition economy will change into an unimpeded, functional market system that will in perspective provide high level of living.

In countries under transition, the quickness of economic reforms, its level and success is influenced by the political instability. Owing to this, the economic development in different countries differs considerably. There is no suspicion that economic transformations, aimed at establishing market economy, depend on political changes. It's likely that shifting to market economy should be more difficult compared with the overthrow of totalitarian regime, especially if there is no agreement about the direction of shifting to market economy, also about the understanding of the mechanisms of its functioning.

After decades of centralized planned economy ruling, market economy is long and risky thing. After the euphoria of newly achieved independence soothes down and people face unemployment, shortage of goods, corruption and general economic disorder (every country during transition period undergoes these processes), the attractiveness of market economy can easily vanish; besides the transformation can become a never-ending process. Some countries give preference to mixed economy, where the government controls national economy.

Despite differences, social expenses of market reforms have common tendencies in transition countries connected with the fall of living standard, mass unemployment and poverty, deeper difference among incomes, the collapse of social warranties of soviet states.

In countries under transition there's mass unemployment and amongst them qualified, potential labor power. The economic growth greatly depends on the ability of working sources to adjust to varying market requirements, which should be facilitated through working out employment strategy.

The labor market of transition countries is inflexible, which negatively affects the reduction of unemployment and don't correspond to the requirements of economic and political efficiency. Thus, in these countries the necessity of state control over labor market becomes vital.

While exercising state employment strategy in post-soviet countries, special attention should be paid not only to the creation of places and retraining programs, amending labor legislation and other events, but also to monetary, taxing policies, subsidiaries of entrepreneurs and preparation and retraining workers and implementation of many other economic related issues.

The transition period can be regarded accomplished only when the central objective is achieved – social living standard corresponds to world standards.

The country under transition should preferably consider the creation of labor market regulation program similar to Swedish program, which is the most successful for the last three decades in Europe. It comprises the following components:

- The organization of courses for retraining and improving the qualification of staff;
- The work places for unemployed;
- Allotting subsidiaries for order makers.

If the above-mentioned events aren't successful, then the state should form of temporary employment agencies.

There's a strong interrelation between the amount of maintenance and the unemployment period. In the whole, the country will benefit if there are lots of people involved in work processes. Thus, clever policy will use the insignificant amount of assistance together with the expenses needed for retraining and give an unemployed a chance to gain new profession and find a job. These are the priorities of Swedish program that make it successful.

The theoretical and methodological survey of transition economy facilitates the formation of students' independent economic thinking, helps him/her to reveal his/her own approach about efficient strategy and economic policy. The course will not only expand students' knowledge, but also help him/her to develop the abilities of handling theoretical and practical problems independently; course is designed to give the student an opportunity to participate in discussions on a professional level and support his/her own opinions.

The theoretical and methodological survey of transition economy facilitates the formation of students' independent economic thinking, helps him/her to reveal his/her own approach about efficient strategy and economic policy. The course will not only expand students' knowledge, but also help him/her to develop the abilities of handling theoretical and practical problems independently; course is designed to give the student an opportunity to participate in discussions on a professional level and support his/her own opinions.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ი. ანანიაშვილი, ვ. პაპავა, გადასახადები, მოთხოვნა და მიწოდება, თბილისი, 2000.
2. თ. ბასილია, ა. სილაგაძე, თ. ჩიკვაიძე, პოსტსოციალისტური ტრანსფორმაცია: საქართველოს ეკონომიკა XXI საუკუნის მიჯნაზე, თბილისი, 2001.
3. ლ. ბალცეროვიჩი, თავისუფლება და განვითარება, თავისუფალი ბაზრის ფილოსოფია, თბილისი, 2004.
4. ლ. ბალცეროვიჩი, სახელმწიფო გარდამავალ პერიოდში, თბილისი, 2002.
5. ლ. ბახტაძე, რ. კაკულია, მ. ჩიკვილაძე, საგადასახადო საქმე, სახელ-მძღვა-ნელო, თბილისი, 2007.
6. ლ. ბახტაძე, გარდამავალი ხანის ეკონომიკა, სახელმძღვანელო, თბილისი, 2006.
7. გ. გამსახურდია, ფინანსების როლი საქართველოს გარდამავალ ეკონომი-კაში, თბილისი, 1997.
8. რ. გველესიანი, ი. გოგორიშვილი, ეკონომიკური პოლიტიკა, თბილისი, 2008.
9. მ. კაკულია, საჯარო სისტემის განვითარების პრობლემები საქართვე-ლოში, თბილისი, 2001.
10. მ. კაკულია, ნ. ასლამაზიშვილი, დოლარიზაცია საქართველოში: მასშტაბები, ფაქტორები, დაძლევის გზები, თბილისი, 2000.
11. მ. კაკულია, 18-თვიანი ეკონომიკური პროგრამის მიმდინარეობა საქართვე-ლოში საერთაშორისო სავალუტო ფონდის STAND-BY-ის მექანიზმის ფარგლებში, თბილისი, 2009.
12. რ. კაკულია, ფინანსების თეორია, სახელმძღვანელო, მე-4 გადამუშავებული გამოცემა, თბილისი, 2007.
13. რ. კაკულია, ფინანსური ეკონომიკა, სახელმძღვანელო, თბილისი, 2007.
14. რ. კაკულია, საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის თეორიისა და პრაქტიკის პრობლემები, თბილისი, 2003.
15. დ. კვარაცხელია, საქართველოს ეკონომიკური განვითარების პრიორიტეტები, თბილისი, 2008.
16. გ. მალაშხია, საქართველოს ეკონომიკა, საუკუნოვანი პანორამის შტრიხები, თბილისი, 2002.

17. ი. მესხია, რ. ბასარია, საქართველოს საგადასახადო სისტემის სრულყოფის საკითხები, თბილისი, 2001.
18. ე. მექვაბიშვილი, ეკონომიკის გლობალიზაცია: მიმართულებები, გამოწვევები, პერსპექტივები, თბილისი, 2009.
19. ვლ. პაპავა, საერთაშორისო სავალუტო ფონდი საქართველოში: მიღწევები და შეცდომები, თბილისი, 2000.
20. ვლ. პაპავა, პოსტკომუნისტური კაპიტალიზმის პოლიტიკური ეკონომიკა და საქართველოს ეკონომიკა, თბილისი, 2002.
21. ვლ. პაპავა, საბიუჯეტო ფედერალიზმი, თბილისი, 2002.
22. ვლ. პაპავა, პოსტკომუნისტური გარდამავალი პერიოდის მაკროეკონომიკა, თსუ-ს გამომცემლობა, თბილისი, 2005.
23. კ. ციმინტია, ეკონომიკის სახელმწიფო რეგულირება, თბილისი, 2009.
24. ნ. ჭითანავა, ლ. თაკალანძე, სოციალური ეკონომიკა, I ნაწილი, თბილისი, 2008.
25. ა. ჯიბუტი, ი. ღლონტი, საქართველოს სახელმწიფო საგარეო ვალი, თბილისი. 2003.
26. ა. ჯიბუტი, რ. კაკულია, ლ. ბახტაძე, საჯარო ფინანსები, თბილისი. 2003.
27. მ. ჯიბუტი, საქართველოს ფასიანი ქაღალდების ბაზარი, საგამომცემლო ფირმა „სიახლე", თბილისი. 2003.
28. Anticorruption in Transition. A Contribution in the Policy Debate. Washington, The World Bank, 2000.
29. **J.M. Boughton,** From Suez to Tequila: The IMF as Crisis Manager. The Economic ournal 2000, Vol. 110, N. 461.
30. **M. Camdessus,** From Crisis to a New Recovery. Excerpts from Selected Addresses. Washington, IMF, 1999.
31. **C. Cottarelli, P. Doyle,** Disinflation in Transition, 1993-97. Occasional Paper 179. Washington, IMF, 1999.
32. **R. Heilbroner, W. Milberg,** The Making of Economic Society. London, Prentice-Hall international, Inc., 1998.
33. **V. Klaus,** Promoting Financial Stability in the Transition Economies of Central and Eastern Europe. In: Maintaining Financial Stability in a Global Economy. A Symposium Sponsored by The Federal Reserve of Kansas City. Jacson Hole. Wyoming, August 28-30, 1997.

34. **A. Jochem**, Monetary Stabilization in Countries in Transition. // International Advances in Economic Research, 1999, Vol. 5, N. 1.
35. Systemic Change in Post-Communist Economics. Ed. by P.G. Hare. London, Macmillan Press, 1999.
36. **J.E. Stiglitz**, Whither Reform? Ten Years of the Transition. Annual Bank Conference on Development Economics, April 28-30, 1999. Washington, The World Bank, 1999.
37. **P.J. Welfens**, EU Eastern Enlargement and the Russian Transformation Crisis. Berlin, Springer, 1999.
38. **J.D.Wolfenson**, A Proposal for a Comprehensive Development Framework (A Discussion Draft). Washington, The World Bank, 1999.
39. **О.С.Белокрылова**, Теория переходной экономики, Ростов на Дону, Феникс, 2002.
40. **А.В. Бузгалин, А.И. Колганов**, Теория социально-Экономических Трансформации. Прошлое, настоящее и будущее экономики «Реального социализма» в глобальном постиндустриальном мире, Теис, Москва, 2003.
41. **Л.Т. Гайгир**, Макроэкономическая теория и переходная экономика, Перевод с английского, общая редакция и предисловие В.А.ИСАЕВА, Москва, ИНФРА – Масква, 1996.
42. **Г.М. Гукасьян**, Экономическая теория: проблемы «Новой Экономики»; Питер, Москва, Санкт Петербург, 2003.
43. Экономика переходного периода: очерки экономичесой политики посткомунистической россии, Москва, Дело, 2003.
44. **И.П. Николаев**, Теория переходной экономики; Юнити. Издательство политической литературы «Единство», Москва, 2001.
45. **И.П. Николаев**, Экономическая теория: Трансформирующая Экономика, Юнити, Издательство политической литературы «Единство», Москва, 2004.
46. Налогово-бюджетная политика в странах экономики переходного периода, под редакции **В. Танзи**, Международний Валютный Фонд, Вашингтон, 1993.
47. **В.Г. Папава, Т.А. Беридзе**, Очерки политической экономии посткомунистического капитализма, Опыт Грузии Москва, «Дело и Сервис», 2005.

შინაარსი

წინასიტყვაობა 3

თავი I. გარდამავალი ეკონომიკის თეორიისა და პრაქტიკის საკითხები..... 21
I.1. გარდამავალი ეკონომიკა ახალი ისტორიული ფენომენი..... 21
I.2. გარდამავალი ეკონომიკის ფორმირებისა და ფუნქციონირების თავისებურებები..... 26

თავი II. მაკროეკონომიკური სტაბილურობა როგორც სტაბილიზაციის პოლიტიკის უმნიშვნელოვანესი ამოცანა..... 38
II.1. მაკროეკონომიკური სტაბილიზაციის პოლიტიკის ძირითადი მიმართულებები..... 38
II.2. მაკროეკონომიკური არასტაბილურობის მიზეზები, მასშტაბები და დაძლევის გზები საქართველოში..... 45

თავი III. სახელმწიფოს ეკონომიკური სტრატეგია გარდამავალ ეკონომიკაში..... 49
III.1. სახელმწიფოს ფუნქციების ოპტიმიზაცია და სახელმწიფო რეგულირების აუცილებლობა ტრანსფორმირებად ეკონომიკაში..... 49
III.2. სახელმწიფო რეგულირების მიზანი, მეთოდები და ფორმები გარდამავალ ეკონომიკაში..... 57

თავი IV. საკუთრებითი ურთიერთობების ტრანსფორმაციის პრობლემები..... 64
IV.1. საკუთრებითი ურთიერთობების ტრანსფორმაცია, როგორც ეკონომიკური პოლიტიკის ინსტრუმენტი..... 64
IV.2. პრივატიზების განხორციელების გზები და მეთოდები..... 69
IV.3. საკუთრების ტრანსფორმაციის სოციალურ-ეკონომიკური შედეგები..... 80

თავი V. სოციალური პოლიტიკა და სოციალური დაცვის სისტემა გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნებში..... 86
V.1. სოციალური რისკის თავისებურებები ტრანსფორმირებად ეკონომიკაში..... 86

V.2. სოციალური პოლიტიკის და სოციალური დაცვის სისტემის თავისებურებები გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნებში..... 90

თავი VI. საფინანსო სისტემისა და პოლიტიკის პრობლემები გარდამავალ ეკონომიკაში..... 102

VI.1. საფინანსო პოლიტიკის აქტუალური საკითხები და მათი გადაწყვეტის მიმართულებები..... 102

VI.2. საფინანსო სისტემის ფორმირებისა და განვითარების პრობლემები გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნებში..... 113

თავი VII. ადამიანური კაპიტალის როლი გარდამავალ ეკონომიკაში..... 120

VII. 1. პიროვნების ადგილი და როლი პოსტსოციალისტურ ქვეყნებში..... 120

VII.2. ეკონომიკური რეფორმების სოციალური დანახარჯები..... 127

VII.3. დასაქმებისა და უმუშევრობის პრობლემები პოსტსოციალისტურ ქვეყნებში..... 130

Problems of Theory and Practice of Transition Economy (Resume)..... 137

გამოყენებული ლიტერატურა..... 150

LELA BAKHTADZE

Problems of Theory and practice of Transition Economy

Tbilisi, 2009.

გამოცემის რედაქტორი – ნ. დარბუაშვილი
სამხატვრო რედაქტორი – ა. ხუნდაძე
ტექნიკური რედაქტორი – მ. ცომაია
კორექტორი – ი. მენთეშაშვილი

გადაეცა წარმოებას 19.02.09 ხელმოწერილია დასაბეჭდად 27.08.09. საღრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 33.5. შეკვეთა №5, ტირაჟი 100.

ფასი სახელშეკრულებო

დაიბეჭდა შპს სტამბა – გამომცემლობა „დარბეგში“